

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОЧИКИСТОН

Бо ҳуқуқи дастнавис

ТДУ 32.001
ТКБ 66.01
С - 88

ИСМАТУЛЛОИ СУНЪАТУЛЛО

ТАҶСИРИ ОМИЛҲОИ МИЛЛИЮ ЭТНИКӢ БА РАВАНДҲОИ СИЁСИИ ШАРҚИ АНҶАНАВӢ (ТАҶРИБАИ АФГОНИСТОН)

Ихтисос: 23.00.02 – Нуҳодҳо, равандҳо ва технологияҳои сиёсӣ

Диссертатсия
барои дарёфти дараҷаи илмии
номзади илмҳои сиёсӣ

Роҳбари илмӣ: д.и.с.,
профессор Г.Н.ЗОКИРОВ

Душанбе - 2022

Т-р	МУНДАРИЧА	САХ.
	РӮИХАТИ ИХТИСОРАХО	3
	МУҚАДДИМА	4-26
Боби I.	МАСЬАЛАХОИ НАЗАРИЯВИЮ МЕТОДОЛОГИИ ТАҲҚИҚИ ТАҲАВВУЛИ СИМОИ ЭТНИКИЮ СИЁСИИ АФГОНИСТОН	
1.	Таҳлил ва натиҷагириҳои вазъияти миллию этникии Афғонистон	27- 45
2.	Нақши ҳизбу ҳаракатҳои сиёсӣ дар танзими масъалаҳои миллий – этникӣ дар Афғонистон.....	46-61
3.	Моҳияти қавмии ҳаракатҳои сиёсии муосири Афғонистон: дар мисоли чунбиши «Толибон»	61-75
БОБИ II.	МОҲИЯТ ВА ХОСИЯТҲОИ АСОСИИ НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЯИ ФЕДЕРАЛИКУНОНӢ	
1.	Таълимоти федерализм ва эҳтимолиятҳои истифодаи амалии он дар Афғонистон	76-87
2.	Воқеяти миллию этникӣ дар Афғонистон ва таъсири он ба низоми сиёсии кишвар	87- 100
3.	Федераликунонии Афғонистон дар доираи дарҳостҳои кишварҳои манфиатдор	100- 115
БОБИ III.	МАСЬАЛАҲО ВА ДУРНАМОИ ТАНЗИМИ МУНОСИ-БАТҲОИ МИЛЛИЮ ЭТНИКӢ ДАР АФГОНИСТОН	
1.	Нақши тоҷикон дар равандҳои сиёсиу этникии Афғонистон	116-137
2.	Масъалаҳо ва дурнамои ҳукмронии паштунҳо дар Афғонистон ва паёмадҳои он	137-149
3.	Таҳаввули чойгоҳи узбекон, ҳазораҳо ва умумиятҳои дигари миллию этникӣ дар ҳаёти сиёсии Афғонистон	149- 162
	ХУЛОСА	163-171
	РӮИХАТИ АДАБИЁТ	172-198
	ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ МУАЛЛИФ	198-199

РУЙХАТИ ИХТИСОРАҲО

ИМА - Иёлоти Муттаҳидаи Америка

ФР - Федератсияи Россия

ЧИА – Ҷумҳурии исломии Афғонистон

ЧИП – Ҷумҳурии исломии Покистон

ОМ - Осиёи Марказӣ

ҲДҲА - Ҳизби демократии ҳалқи Афғонистон

СЗА - Созмони заҳматкашони Афғонистон

СИЗА - Созмони инқилобии заҳматкашони Афғонистон

ЧДА - Ҷумҳурии Демократии Афғонистон

ЧМИА - Ҷунбиши миллии исломии Афғонистон

ҲВИМА - Ҳизби ваҳдати исломии мардуми Афғонистон

ҶМ - «Ҷабҳаи миллӣ»

КМА - Конгресси миллии Афғонистон

СААШ - Созмони Аҳдномаи Атлантикаи Шимолӣ

МУҚАДДИМА

Мубрам будани мавзӯь. Таъсири омилҳои миллию этникӣ ба равандҳои сиёсии кишварҳои Шарқи анъанавӣ ва дар ин радиф авҷирифтани баҳсҳо доир ба дурнамои низоми давлатдории онҳо яке аз масъалаҳои мубрами мактабҳои илмии Афғонистон, кишварҳои ҳамҷавору манфиатдори он ба ҳисоб меравад. Дар миёни донишмандон дар бораи паҳлухои гуногуни муносибатҳои миллӣ, муносибатҳои мутақобилаи аксарият ва ақаллияти миллӣ заминаҳо ва омилҳои ташаккули андешаҳои чудоихоҳии этникӣ назари ягона ҷой надорад.

Назария ва амалияи муносибатҳои қавмӣ – қабилавии ҷомеаи анъанавӣ таъриҳ ва таҷрибаи тулонӣ дорад. Дар илми муосири Ғарб назарияи гуногуни муносибатҳои миллӣ ҷой доранд. Муҳаққиқон дар заминай таҷрибаи мамлакатҳои гуногун ва дар натиҷаи таҳлилу таркиби хулосагираҳои илмӣ ва омӯзишҳои гуногун моҳият ва ҳусусиятҳои равандҳои мазкурро муайян намуда, мақом ва нақши умумиятҳои миллию этнико дар низоми инкишофи кишварҳо муайян менамоянд. Дар шароити Афғонистони муосир, ки ҷомеаи гуногунчехрагии миллию этнико ба таври воқеӣ инъикос менамояд дуруст муайян намудани мақоми умумиятҳои гуногуни миллию этникӣ ва муносибатҳои байниҳамдигарии онҳо дар равандҳо ва ҳалли масъалаҳои инкишофи сиёсӣ аҳамияти мӯҳим пайдо менамоянд.

Намояндагони гурӯҳҳои сиёсӣ ва илмии Афғонистон, ки муҳолифони андешаи федералишавии кишваранд, ҷунин ақида доранд, ки дар дунё беш аз дусад давлат арзи вучуд дорад, аммо танҳо беш аз бисттои он низоми федералиро пайгирӣ мекунанду ҳалос. Яъне барои аксари давлатҳо мавзуи федерализм он қадар ҷаҳзобият, муҳимиат ва аҳамияте надорад. Аммо ба ақидаи ҷонибдорони назария ва амалияи соҳти давлатдории федеративӣ сухан сари матлаби шумораи пайравони ин назария ва амалия нест. Матлаб сари муайян намудани таъсири давлатҳои федеративӣ ба сиёсати ҷаҳонӣ меравад. Ҷунин давлатҳои федеративӣ беш аз ду миллиард

аҳолии сайёрапо фаро гирифта, дар сиёсат, иқтисодиёт, технологияҳои муосир, фарҳанг ва дигар соҳаҳои ҳаёт пешсафанд. Ба андешаи онҳо бартариҳои зикргардида омили норасои шумораи ҷонибдорони низоми федеративиро мепӯшонад. Аз ҷониби дигар, таҷрибаи андухтаи давлатҳои федеративӣ барои он кишварҳое, ки эҷоди ҷомеаи демократиро дар шароити гуногунқавмӣ, фарқиятҳои амиқи этникӣ, миллӣ, динӣ, минтақавӣ амалӣ менамоянд, хеле арзишмандаанд.

Омӯзиши назария ва амалияи муносибатҳои миллӣ ва дар ҳошияи он баҳси низоми давлатдорӣ барои Афғонистон, ки дар шароити бесуботӣ қарор дорад, аҳамияти муҳим дорад. Ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли одилонаи масъалаи миллӣ дар Афғонистон яке аз муҳимтарин ҳадафҳои роҳбарияти давлат, ҳизбу ҳаракатҳои сиёсӣ, гурӯҳҳои этникӣ ва иҷтимоӣ ба шумор меравад.

Сатҳи омӯзиши мавзӯй. Дар мактабҳои илмии муосир ба масъалаҳои методологии назария ва амалияи муносибатҳои миллӣ, мушаххас соҳтани шароити пайдоиши он, ҷойгоҳ ва нақши он дар низоми сиёсӣ, тақсимбандӣ ва табақабандии андешаҳои донишмандон таваҷҷӯҳи кофӣ зоҳир мешавад. Дар айни замон, аксарияти таълифот оид ба ҷанбаҳои назариявию методологии назария ва амалияи муносибатҳои миллӣ ба муаллифони ҳориҷӣ тааллук дошта, дар доираи манфиат ва воқеияти давлатҳои ғайришарқӣ навишта шудаанд.

Олимони афғон низ ба масоили пайдоиш ва рушди назария ва амалияи масъалаи миллӣ ва низоми давлатдорӣ ба қадри кофӣ таваҷҷӯҳ зоҳир кардаанд, ки дар байни онҳо масъалаҳои таҳаввули низомҳои сиёсии Афғонистон ҷойгоҳи муҳимро ишғол мекунанд. Аммо аксарияти тадқиқоти коршиносони Афғонистон қабл аз ҳама, самтгирии ҳизбӣ дошта, манфиатҳои қавмӣ ва қабилавии ҷомеаи Афғонистонро пайгирий менамоянд.

Барои иҷрои вазифаи тадқиқотӣ ва муносиб шудани таҳлил адабиёти илмӣ ба таври зерин гурӯҳбандӣ мешавад:

Ба гурӯҳи аввал осори намояндагони мактаби илмии Афғонистон дохил мешаванд, ки ба масъалаҳои гуногуни методологии режими сиёсӣ, соҳти давлатдорӣ, таъсиси ҳизбу ҳаракатҳои сиёсӣ, андешаҳои озодиҳоҳӣ ва ғайра таваҷҷуҳ кардаанд. Ҳангоми таҳқиқи масъалаҳои сиёсӣ, миллӣ - этникии Афғонистон, дар навбати аввал бояд ба асарҳои М.Г.М. Ғубор ҷалби таваҷҷуҳ кард¹. М.Г.М. Ғубор намояндаи мавчи аввали равшанфикрони афғон ва яке аз асосгузори назарияи наҳзати пешқадами оғоз ва миёнаи асри XX буда, дар қатори равандҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ба мушкилиҳои муносибатҳои қавмӣ- қабилавӣ ва таъсири онҳо ба ҳаёти сиёсии кишвар таваҷҷуҳ маҳсус намудааст.

Асари М.М.С. Фарҳанг², ки роҳбари созмони чапгарои либералӣ «Ватан» ва ташаббускори таъсиси нахустин ҳизби сиёсӣ бо чунин ном буд, таърихи Афғонистонро дар панҷ қарни охир фаро гирифтааст. Муаллиф ҳангоми таҳлили фаъолияти ҳизбу ҳаракатҳои сиёсӣ ба мансубияти миллии аъзои он ишора намудааст.

Муҳаққиқ Г.Д. Паншерӣ³ раванди тағйироту таҳаввулоти сиёсии Афғонистонро чун иштирокчии бевоситаи ҳаракатҳои чапгарои солҳои 60 ва аввали солҳои 90-и асри XX, пайдоиш ва шикасти ақидаҳои марксистӣ, ки таҳти таъсири намунаи шӯравии сотсиализм бе назардошти анъана ва урғу одатҳои мардуми Афғонистон дар муҳити мусулмонӣ таҳмил мешуд, аз нигоҳи танқидӣ таҳлил кардааст. Муаллиф ихтилофҳои этникро яке аз сабабҳои парокандагии қувваҳои чап ва ба ду гурӯҳ – «Парчам» ва «Халқ» тақсим гардидани «Ҳизби демократии халқи Афғонистон» меҳисобад.

Таҳлилгари афғон Ш. Ҳасин⁴ масъалаи зуҳури созмонҳои сиёсиро дар мисоли чунбиши «Виш залмиён» ҳамчун идомадиҳандай муборизаи озодибахши нерӯҳои пешқадами Афғонистон таҳқиқ карда, таркиби этникии онро таъкид намудааст.

¹ غبار. م.غ. افغانستان در مسیر تاریخ. - کابل، (1998) 1377 ص. 1-2. 1160 ص.

(فرهنگ.م.ص. افغانستان در پنج قرن اخیر. - کابل، (2015) 1394 ص. 1-2. 1354 ص.)²

(پنجشیری. غ. د. ظهور و زوال حزب دموکراتیک خلق افغانستان. - پنجشیر، (1998) 1377 ص. 619).

³ (حسین. ش.م. «ویش-زلمیان- ادامه دهنده مبارزه آزادی بخش و دموکراتی. - کابل، (1985) 1364).

Мұхақиқи паштунтабор А. Самсур¹ Б. Раббонӣ ва А.Ш.Масъудро ба сифати роҳбар ва сарвари давлат қабул накарда ҳокимияти онҳоро “саққови дувум” номидааст. (“Саққови якум” ҳокимияти Ҳабибуллоҳи Калакониро меномиданд, ки точик ва яке аз нахустин намояндаи гурӯҳи этникии ғайрипаштун ҳокимиятро барои чанд моҳ дар соли 1929 ба даст гирифта буд).

М. Азимӣ² ҳангоми таҳлили равандҳои сиёсии Афғонистон ба нақши кувваҳои мусаллаҳ дар сиёсати давлатдории кишвар дар охири асри XX ва мансубияти миллии афсарони баландрутба диққат додааст.

А.Ҳ. Мубориз³ воқеиёти сиёсии Афғонистонро дар тайи асри XX – аз оғози Ҷанги якуми ҷаҳонӣ то ҳукумати ҷунбиши «Толибон» баррасӣ намудааст. Бартарии китобҳои ӯ аз он иборат аст, ки заминаҳои иҷтимоии андешаҳои гуногун – демократӣ ва иртиҷоиро таҳлил намуда, мавқеъирии давлатҳои абарқудратро нисбат ба низомҳои сиёсии Афғонистон равшани андохтааст. Ӯ китоби худро тавре, ки менависад «ба ҷавонони афғон, ки танаффуси оромӣ дар Ватан надоштанд», мебахшад.

М.Н. Фақирӣ⁴ ба масъалаҳои давлатдории М. Довудхон, заминаҳои иҷтимоӣ – сиёсии ҷиҳод, қиёми мусаллаҳонаи соли 1354 (соли 1975) таваҷҷуҳ намуда, сиёсати миллии онро шарҳ додааст.

Ш.Н. Ҳақшинос⁵ таърихи сиёсии Афғонистонро аз замони ба сари қудрат расидани «Ҳизби демократии ҳалқи Афғонистон» дар соли 1978 то анҷоми музокироти Женева оид ба Афғонистон дар соли 1986 таҳлил намудааст. Ҳусусияти мавқеи ӯ аз он иборат аст, ки сирф аз мавқеи зиддисоветӣ манфиатҳои муҷоҳидон, кишварҳои Ғарб ва арабиро ҳимоя намудааст. Ӯ рақобати Россия ва Англияро дар Афғонистон «чиноят ва

1. (سمسوري. ا. سقاوی دوم.- کابل: دارالنشر، 1382 (2003)

2. (عظیمی.م.ن. اردو و سیاست (در سه دهه آخر افغانستان).- پشاور، 1377. ج. 2-1).

3. (مبارز.ا.خ. تحلیل واقعات سیاسی افغانستان: 1919-1996-1999. - کابل، 1375 (1996); باز وی حقایق و تحلیل واقعه سیاسی افغانستان. 1973-1999 از سقوط سلطنت دت ظهور و هجرت طالبان.- پشاور 1378 (1999).

4. (فقیری.م.ن. برگ از تاریخ جهاد // عامت، 2000. № 2001 // سال 1354 قیام مصلحانه 1984 باز وی. خاطرات از مبارز.ا.خ. تحلیل واقعات سیاسی افغانستان: 1919-1996-1999. - کابل، 1375 (1996).

5. (حق شناس ش.ن. جنایت و دسیسه روس ها در افغانستان از امیر دوست محمد خان تا ببرک. - تهران، 1984؛ باز وی. تالیفات سیاسی جهاد افغانستان. - کابل، 1375 (1996)). ص. 69-62.

риёкориҳои русҳо аз амир Дустмуҳаммадхон то Бабрак» номида, англисҳоро хеч маломат намекунад.

К. Ранҷбар¹ масъалаҳои инқилоби миллӣ-демократиро дар шароити чомеаи анъанавӣ,роҳу усулҳои татбиқи мусолиҳаи миллӣ, рушди муносибатҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ дар Афғонистонро қабл аз Инқилоби савр (соли 1978) таҳқиқ намудааст.

Осори С. Қ. Ришиё² дар таҳқиқи решашои таърихии низомҳои сиёсӣ ва соҳтори давлатдории Афғонистон аҳамияти маҳсусеро қасб намудааст. Бартарии китоби С. Қ. Ришиё аз он иборат аст, ки муаллиф салтанатҳо ва шоҳигариҳои қарни XIX-и Афғонистонро воқеъбинона дар шароити хеле душвори сиёсии доҳилӣ (нашри аввали он соли 1967 сурат гирифта буд) инъикос намудааст.

Асарҳои А.Х. Ҳусравшоҳӣ, А.Р. Улфат, Б.А. Давлатбодӣ, Х. Воизӣ, Я. Кухсор, М. Исо, Н. Нацибулло ва дигар олимони афғонӣ ва эронӣ ба таҳқиқи пайдоиш ва таҳаввулоти низоми давлатдории Афғонистон баҳшида шудаанд³.

Дар корҳои муаллифони афғонии дар Эрон ва Покистон нашршуда – В. Мужда, Ҳ. Имомӣ, Д. Бахтиёри⁴ масоили ҳаёти сиёсии Афғонистон ва вазъи миллӣ-қавмии кишвар мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Дар китоби А. Ҳашмат⁵ дигаргуниҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсии таърихи Афғонистон, омилҳо ва ангезаҳои ҷунбиши машрутаҳоҳони аввал, мавқеъгирии шоҳони Афғонистон – М. Амонуллоҳон, М. Валиҳон, М. Нодирхон – таъсиси ҳизби «Ҷавонони афғон» ва таъсиси давлати

1. (رنجبر қ. انقلاب دموکراتیک در شرایط مصالحه ملی.- کابل، 1998؛ باز وی. رشد مناسبت اجتماعی – اقتصادی در افغانستان قبل از انقلاب. خسروشناسی. اخ. نهضت های اسلامی در افغانستان. - تهران، 1370 (1991)؛ اب. جهاد و دست های پشت پرده. [ب.م]، 1358 (1979)؛ دولت، 16 – 17؛ واعظی خ. تحولات بیست ساله و فرایند سیاسی شدن №۱۰ آبادی ب. ا. گروه های پیشنه و انتلافات شکننده// سیرت. 1378 (1999) (د). - روحانیان // سیرت. 1377 (1999). - ص. 6 – 14؛ کوهساری. م. جنبش هزاره ها و اهل تشیع در افغانستان. - پشاور، 1378 (1999)؛ عیسی. م. ص. 38.-(نیکیب الله ن. فراخانی از تاریخ جهات و نقلاب اسلامی // میهن. 2000 №۲۰۰۰ جمیعت اسلامی افغانستان در یک نگاه // عامت. 2002. №۷۲-۶۹ ص. 9 – 12).

2. (مژده و. افغانستان در پنج قرن سلطنت طالبان. - پشاور، 2002؛ م. طالبان چگونه آمدند؟ - مشهد، 1377 (1998)؛ باز وی. هرات و نقطه عطف در انقلاب اسلامی افغانستان. [ب.م]، [ب.گ].؛ امامی خ. افغانستان و ظهور طالبان. - تهران، 1378 (1999)؛ بختیاری د. چگونگی پیداپیش

3. (حشمت ا. از جنبش مشروطه تا دولت مشروطه در افغانستان. - کابل، 1432. - 606 ص.).

4. (حشمت ا. از جنبش مشروطه تا دولت مشروطه در افغانستان. - کابل، 1432. - 606 ص.).

машрута дар Афғонистон муфассал таҳлил гардидааст. Муаллиф ҳангоми таҳқиқи мавзуъҳои зикргардида ба масъалаҳои қавмии чунбиши машрутаҳоҳон диққат додааст.

А. Сайқал¹ бо истифода аз сарчашмаҳои гуногуни афғонӣ ва англисӣ таърихи Афғонистонро аз замони ҳукумати М. Дӯстмуҳаммадхон то ба сари қудрат расидани чунбиши «Толибон» баррасӣ намудааст.

М.К. Оҳанг² таърихи ташаккули андешаҳои сиёсӣ, ақидаҳо, нуқтаи назари равшанфикрони Афғонистонро аз замони асосгузори матбуоти кишвар – М. Тарзӣ то нимаи аспри XX таҳлил намудааст. Рӯзнома ва маҷалаҳои давлатӣ ва хусусиро таҳқиқ намуда, мавқеи бунёдгузорони онҳо, муаллифони мақолаҳоро муаррифӣ намудааст.

Дар китоби «Қавонини Асосии Афғонистон»³ тамоми Қонунҳои Асосии Афғонистон – аз Низомномаи Асосии давлати олии Афғонистон – соли 1301 (соли 1922), ки дар замони ҳукмронии амир Амонуллоҳон қабул гардида буд – то Қонуни Асосии Афғонистон соли 1386 (соли 2007), ки дар давраи раёсати ҷумҳурии Ҳ. Карзай қабул гардидааст, нашр гардидаанд. Аҳамияти ин китоб аз он иборат аст, ки имкон медиҳад ҳам раванди ташаккули низоми сиёсии Афғонистон ва ҳам ҳар як давраи таъриҳӣ аз нигоҳи ҳуқуқӣ ва сиёсӣ қиёс карда шавад.

Ба мавзуи федерализм, асосан намояндагони «Ҳизби конгресси миллӣ»-и Афғонистон таваҷҷуҳи бештар намуда, дар суханрониҳо ва навиштаҳо масъалаи буҳрон, эътимод миёни қавмҳо, ҷанбаҳои муҳталифи беадолатии миллӣ дар Афғонистонро аз мавқеи ҳизбӣ таҳлил намудаанд. Соли 2003-и мелодӣ ҳизби мазкур маҷмуаи гуфторҳо, навиштаҳо, суханрониҳо ва мақолаҳоро бо номи «Қонуни асосии мисоқи миллӣ» ба нашр расонид⁴.

¹ (صيقل ا. افغانستان معاصر: تاريخ: تاریخ مبارزات و بقای یک ملت. – کابل: «سیاون», 2004. 501 ص.)..

² آهنگ م. ک. سیر ژورنالیزم در افغانستان. – کابل، 1377 (2009) - 290 ص.)..

³ (قوانین اساسی افغانستان. وزارت عدليه جمهوری اسلامی افغانستان. – کابل، 1376 (2007) - 589 ص.)..

⁴ (پدرام. ل. در باره فدرالیزم. – کابل، 2003؛ قبول. م. دموکراسی فدرالی. نکات چند در باره فدرالیزم. – کابل، 2003؛ واعظی ح. نظام فدرالی.

در افغانستان: استراتئیزی سزاوار فدرالیزم: ویژگیها و کارکرد ها. – کابل، 2004).).

Анчумани мутолиот ва пажӯхишҳои Афғонистон дар Лондон дар конференсияе, ки таҳти унвони «Қонуни асосии мисоқи миллӣ» доир гардида буд, гирдиҳамоии коршиносони афғонистонӣ ва ғайри афғонистониро мусоид сохта буд. Баҳсҳо ва андешаҳову гуфтугӯҳои конференсия он гуна ки ҷонибдорони «Ҳизби конгресси миллӣ»-и Афғонистон интизор доштанд, бозтоби умумӣ пайдо накард. Эҳтимол меравад сабаби нокомии онҳо аз он иборат буд, ки таблиғи андешаи федерализмо то ба ифрат расониданд. Ҷонибдорони «Ҳизби конгресси миллӣ»-и Афғонистон қӯшиш намуданд, ки зарурати навсозии низоми сиёсии кишвар, ниёзмандии ҷомеа ба тағииротҳои бунёдӣ, эҷоди ҷумҳурии федералиро бар асоси усули демократӣ дар баробари низоми раёсатӣ ва мутамаркази Афғонистон матраҳ намояд. Ба андешаи аъзои ҳизб ҳалли одилонаи масъалаи қавмҳо, қудрати сиёсӣ ва бухронҳои сиёсию низомӣ дар кишвар бо таваҷҷуҳ ба вижагиҳои қавмӣ, забонӣ, фарҳангӣ ва мазҳабии Афғонистон танҳо дар низоми федералӣ имконпазир мебошад¹.

Аъзои «Ҳизби конгресси миллӣ»-и Афғонистон бар ин бовар ҳастанд, ки дар Афғонистон ҳеч қавме ба танҳои аксариятро ташкил намедиҳад. Афғонистон кишвари аққалиятҳои миллӣ буда, мутаассифона, ба он аҳамияти муҳим намедиҳанд.

Ба ғурӯҳи дувуми адабиёти истифодашуда осори шарқшиносон ва афғоншиносони Иттиҳоди Шӯравӣ ва Федератсияи Россия дохил шудааст. Мактаби илмии Федератсияи Россия дар омӯзиши низоми сиёсии Афғонистон, муносибатҳои қавмӣ, қабилавӣ ва миллии ин кишвар ҷойгоҳ ва мақоми шоиста дорад². Аммо дар таҳқиқоти муаллифони Федератсияи

¹ پدرام ل. در باره فرقه الیزرم. - کابل، 2003. - ص (23).

² Снесарев А.Е. Афганистан. [Текст] /Е.А. Снесарев. - М.: Рус. панорама, 2002. - 272 с.; Ганковский Ю. В. История Афганистана с древнейших времен до наших дней. [Текст] /Ю.В. Ганковский. - М.: Мысль, 1982. - 368 с.; Георгиев Г. О. О развитии демократического движения в Афганистане. [Текст] /Г.О. Георгиев. - 1969. - № 2. - С. 5—11; Зайцев П. Н. Внутриполитическое развитие Афганистана в 1919—1928 гг. [Текст] /П.Н. Зайцев. - М., 1970. - 270 с.; Арунова М. Р. Афганистан, Иран, Пакистан: Время выборов и перемен. [Текст] /М.Р. Арунова. - М.: Ин-т востоковедения, 2006. - 242 с.; Тренин Д. В., Малашенко А. Афганистан: взгляд с севера. [Текст] / Д.В. Тренин. А.Малашенко. - М.:Центр Карнеги, 2010. - 35 с.; Шило Н. Обстановка в Афганистане: военно-политическая ситуация и трансформация политического курса страны. [Текст] / Н.Шило. - М.: МГИМО — Университет, 2008. - 40 с.

Россия масъалаҳои тағйироти низоми сиёси Афғонистон аз нигоҳи сиёсатшиносӣ мавриди таҳлилу баррасии маҳсус қарор нағирифтааст. Дар байни донишмандони Федератсияи Россия дар бораи қобили қабул будан ё набудани низоми федералӣ барои Афғонистон фикру андешаҳои гуногун ва ҳатто муқобили якдигар ҷой доранд.

Афғоншиноси маъруф И.М. Рейснер¹ ба масъалаи ташаккули андешаи миллатгарои панафғонизм, ки бар асоси он аввалин созмонҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ дар Афғонистон шакл гирифтанд, таваҷҷуҳи маҳсус намудааст.

Дар омӯзиши ташаккул ва тағйироти низоми сиёсии Афғонистон В.Г. Коргун² саҳми арзанда гузоштааст. Асарҳои ў ба асоси манбаъҳои афғонӣ таълиф шудаанд ва дар онҳо пайдоиш ва рушди андешаҳои сиёсӣ то охри солҳои 60-и асри XX таҳлил шудаанд. Илова бар ин, В.Г. Коргун нақши зиёйёнро дар таъсиси созмонҳои гуногуни сиёсӣ нишон дода, ҳамчунин хусусиятҳои зуҳур ва самтҳои асосии фаъолияти ҳизбу ҳаракатҳои бунёдгароёнаи чапро дар кишвар баррасӣ кардааст. Донишманд таркибии миллии ин ҷараёнҳоро таҳқиқ намуда, омили қавмиро яке аз сабабҳои ҷудоии онҳо донистааст.

Дар асарҳои В.Н. Споловиков³ ба ҷанбаҳои сиёсӣ, иҷтимоиву синфи, қавми, динӣ-сиёсӣ ва ғайра таваҷҷуҳи зиёд зоҳир карда шудааст.

¹. Рейснер И. М. Реакционные идеи в современной историографии Афганистана. [Текст] / И.М. Реснер. // Вестн. АН СССР. - 1948.- № 5. – С. 108—110; Боз вай. К вопросу о складывании афганской нации. [Текст] / И.М. Реснер. // Вопр. истории. - 1949. - № 7. – С. 66—85.

². Коргун В. Г. Афганистан в 20—30-е годы XX в.: страницы политической истории. [Текст] /В.Г. Коргун. - М.: Наука, 1979. - 160 с.; Боз вай. Основные направления ультралевого движения в Афганистане. [Текст] /В.Г.Коргун. // Спец. бюл. Института востоковедения. - 1979. - № 6. – С. 41—60; Интеллигенция в политической жизни Афганистана. [Текст] /В.Г.Коргун. – М., 1983. - 196 с.; Боз вай. Сдвиги в классовой структуре ДРА. Текст] /В.Г.Коргун. // Спец. бюл. Института востоковедения. - 1987. - № 6. – С. 14—25; Боз вай. История Афганистана. XX век. Текст] /В.Г.Коргун.- М.: Ин-т востоковедения: Крафт+, 2004. - 527 с.; Боз вай. Афганистан в начале XXI века. [Текст] /В.Г.Коргун. - М.: Ин-т востоковедения, 2004. - 134 с.

³. Споловников В.Н. Афганистан: исламская контрреволюция. [Текст] /В.Н. Споловников. - М.: Наука, 1987. - 237 с.

В.В. Басов¹ масъалаҳои қавмӣ-қабилавии пуштунҳои Афғонистон-ро таҳқиқ намудааст. В. Святозаров² бошад ғояҳои ҳаракатҳои чапгарои ифратӣ дар Афғонистонро таҳлил намуда, ба таркиби миллии онҳо диққат додааст.

Я.К. Исмайлов³ масъалаҳои ташаккул ва фаъолияти ҳизбу ҳаракатҳои муҳолифи Афғонистонро таҳлил намуда, ба нақши омили этникӣ дар ин раванд таваҷӯҳ кардааст.

Китоби Р.Р. Сикоев⁴ ба омӯзиши раванди муҳочирати афғонӣ ва таъсири он ба тағири таркиби миллии Афғонистон бахшида шудааст.

Таълифоти А. Князев⁵, ки дар баробари мавзуъҳои дигар доир ба масъалаҳои баҳси федералшавии Афғонистон низ таваҷӯҳ намудааст, қобили таъкиди маҳсус аст. Ба андешаи ин донишманд, таъсиси низоми федералӣ дар Афғонистон ба давлатҳои Осиёи Марказӣ таъсири манғӣ ва хатарнок мерасонад.

Гурӯҳи сеюм таҳқиқоти донишмандони тоҷикро дар бар гирифтааст, ки дар омӯзиши масъалаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, миллӣ ва низомии Афғонистон саҳми шоиста гузоштаанд.

Дар асарҳои Ҳ.Н. Назаров маводи фаровони воқеӣ ва назариявӣ дар бораи таҳаввулоти низоми иҷтимоиву сиёсии тақрибан як садаи таърихи Афғонистон ғунҷонида шудааст⁶. Ҳ.Н. Назаров нахустин афғоншиноси советӣ буд, ки масъалаи таносуби тоҷикони Афғонистонро, ки дар

¹ Басов В. К. К характеристике национального состава чиновничества в Афганистане в 60-е годы. [Текст] /В.К. Басов. // Спец. бюл Института востоковедения. - 1974.- № 4. -181 с.

² Святозаров В.Б. Об идеологии левоэкстремистского движения «Шоале-йе джваид в Афганистане» 60-х начала 70-х годов. [Текст] /В.К.Святозаров.// Спец. бюл. Института востоковедения. -1974. - №1. - С. 48-53.

³ Исмайлов Я.К. Формирование антикоролевской оппозиции в Афганистане, ее структура и социально-политические цели. [Текст] /Я.К. Исмайлов. // Вестн. Моск. гос. ун-та. Сер. 13. Востоковедение. - 1985. - №3. - С. 24-32

⁴ Сикоев Р.Р. Пресса афганской эмиграции. [Текст] /Р.Р. Сикоев. - М.: Наука, 1999; Боз вай. Талибы (религиозно-политический портрет) / Ин-т востоковедения. - М., 2004.

⁵ Князев А. Раздел Афганистана вызовет «эффект домино» для всей Средней Азии. [Текст] /А. Князев. Regnum.ru; Боз вай. Князев А.А. Афганский кризис и безопасность Центральной Азии (XIX – XXI вв.). [Текст] /А. Князев. - Душанбе, 2004.

⁶. Назаров Х. Социальные движения в Афганистане. [Текст] /Х. Назаров. - Душанбе, 1982; Боз вай. Мақоми тоҷикон дар таърихи Афғонистон. [Матн] /АХ. Назаров. - Душанбе, 1998.

адабиёти илмии советӣ нодуруст нишон дода мешуд, зери шубҳа қарор дода, аз нигоҳи илмӣ онҳоро халқи миллат – давлатсоз ва аксарияти аҳолии ин кишвар шуморидааст.

Таҳқиқоти Ш. Имомов¹ ба таҳлили заминаҳои иҷтимоиву сиёсии шаклгирӣ ва рушди самтҳои асосии афкори иҷтимоии афғонӣ, таҳаввулот ва тағйироти онҳо дар таърихи сиёсӣ ва фарҳангии Афғонистон бахшида шудааст. Ӯ зимни омӯзиши зуҳури афкори иҷтимоӣ дар нимаи дуюми асри XIX ва нимаи аввали асри XX ба масъалаҳои шаклгирии ҳаракатҳои иҷтимоиву сиёсӣ, таърихи тоҷикони Афғонистон ва душвориҳои танзими сиёсии ин кишвар таваҷҷуҳ кардааст.

Қ. Исқандаров² дар осори худ паҳлуҳои гуногуни ҳаёти сиёсӣ ва иҷтимоии Афғонистонро омӯхта, масъалаи таърихи пайдоиши андешаи федерализми Афғонистон ва воқеяяти имрӯзаи онро таҳлил намудааст.

Дар таҳқиқи масъалаи таъсири омилҳои этникӣ ба равандҳои иҷтимоӣ – сиёсии Афғонистон асарҳои Г.Н.Зокиров³ низ назаррасанд. Ӯ ба ҷанбаҳои илмӣ – методологии муносибатҳои миллӣ тавваҷҷуҳ намуда, масъалаҳои сиёсии муносибатҳои миллӣ, ҳусусиятҳои миллию сиёсии муҳоҷирати аҳолӣ, манфиатҳои миллӣ ҳамчун омили меҳварии рушди давлатдорӣ, танзими муносибатҳои миллӣ ва ғайраро мавриди таҳқиқ қарор додааст.

¹. Имомов Ш. История общественной мысли Афганистана во второй половине XIX — первой половине XX в. [Текст] /Ш. Имомов. - Душанбе: Дониш, 2001. - 400 с.; Боз вай. Нигоҳе ба таърихи тоҷикони Афғонистон дар нимаи дувуми қарни XIX ва қарни XX. [Матн] /Ш.Имомов. - Душанбе: Дониш, 2013. - 267 с.

². Исқандаров К. Молодежное движение в Афганистане (1945-1990 гг.). [Текст] /К. Исқандаров. - Душанбе: Дониш, 1992. - 148 с.; Боз вай. Политические партии и движения Афганистана во второй половине XX века. [Текст] /К. Исқандаров. - Душанбе: Ирфон, 2004. - 500 с.

³ Зокиров Г.Н. “Хуросони бузург” (Доктрина геополитикӣ). [Матн] /Г.Н. Зокиров. - Душанбе, 2021; Боз вай. Амалҳои муштараки иштироки сиёсӣ ва мушорикати сиёсӣ дар раванди сиёсӣ. [Матн] /Г.Н. Зокиров. // Паёми ДМТ. – 2019. - №1. С. 271-276; Боз вай. Таҳқиқоти судманд дар мавриди ташаккули ваҳдати миллӣ дар Афғонистон. [Матн] /Г.Н. Зокиров.// Файзуллоҳ Ҷалол. Қудрати сиёсӣ ва ваҳдати миллӣ дар Афғонистон. - Душанбе: «Эр-граф», 2019.- С.3-8; Боз вай. Ҳизби сиёсӣ унсури неруманди ҷомеаи сиёсӣ аст. [Матн] /Г.Н. Зокиров.// Масъуд Терештвол. Вазъияти сиёсӣ ва фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ дар шароити Афғонистон. - Душанбе: «Эр-граф», 2019. - С.3-9.

Р. Маҳмадшоев¹ мушкилиҳои этникӣ - сиёсӣ ва динии Афғонистон, нокомии сиёсати ваҳдати миллӣ ва мураккаб гардида муносибатҳои миллӣ дар кишвар, таҷиди муқовимати низомӣ – сиёсӣ ва мақоми гурӯҳҳои этникии ғайрипаштун дар марҳалаи кунунӣ, роҳҳои танзими масъалаи миллиро мавриди таҳқиқи илмӣ қарор додааст.

Р.Ш.Нуриддинов² ба омилҳои сиёсати дохилӣ ва сиёсати хориҷии таъсиррасон ба ташаккули низоми сиёсии Афғонистон таваҷҷӯҳ намудааст. Муаллиф масъалаҳои сиёсати мусолиҳаи миллӣ, мақоми сарқонун ва парламент дар таҳқими низоми давлатдорӣ, гуногунандешӣ ва ҳизбҳои сиёсӣ, вазъи миллӣ – этникии кишвар, ташаккули ҳизбу ҳаракатҳои чап ва рост, низоми сиёсии муосири Афғонистон, равандҳои эҳтимолии рушди баъдии давлат, соҳтори конститутсионӣ, роҳу воситаҳои таъмини ваҳдати миллӣ дар шароити давлати гуногунмиллатро таҳқиқ намудааст.

Аҳамияти асарҳои Ҳ.С. Сайдов³ аз он иборат аст, ки бевосита масъалаҳои рушди давлатдории миллии Афғонистон, таносуби қавмии ин

¹ Маҳмадшоев Р. Этнополитические и этноконфессиональные проблемы Афганистана. [Текст] /Р. Маҳмадшоев. // Вестник Таджикского национального университета. – 2016. - № 3/1 (194). – С.21 – 26; Боз вай. Тюрко – монголо – узбекские диффузии в этногенезе и этнической истории таджиков Хорасана (Афганистан). [Текст] /Р. Маҳмадшоев. // Вестник Таджикского национального университета. - 2017. -№3/1. – С. 3-7; Боз вай. Обзор межнациональных отношений в Афганистане: соперничество и политическая борьба. [Текст] /Р. Маҳмадшоев. // Вестник ТНУ. - 2019. - № 10 -1. – С. 110 – 117.

². Нуриддинов Р.. Ш. Формирование левых демократических движений в Афганистане. [Текст] /Р. Ш. Нуриддинов. - Душанбе: Ватанпарвар 2003; Боз вай. Идейная борьба лево-демократических и право-исламистских сил в Афганистане во второй половине XX века. [Текст] /Р. Ш. Нуриддинов. - Душанбе: Ватанпарвар 2003; Боз вай. Эволюция формирования политической системы современного Афганистана. [Текст] /Р. Ш. Нуриддинов. - Душанбе, 2004; Боз вай. Особенности зарождения левых и демократических идей в Афганистане. Вестник Юга России. [Текст] /Р. Ш. Нуриддинов. – Краснодар, 2011. – С. 81-93; Боз вай. Вероятные сценарии развития событий в Афганистане после ухода западной коалиции в 2014 году. [Текст] /Р. Ш. Нуриддинов. //Вестник Таджикского национального университета. - 2013. 3/5(118). – С. 184-190; Боз вай. Основы конституционного строя Афганистана по Конституции 2004 года и ее влияние на эволюцию органов безопасности. [Текст] /Р. Ш. Нуриддинов. // Вестн. Таджик. национал. ун-та. - 2017. № 3/2. - С.107-113.

³. Сайдов Ҳ. Афганистан в поисках путей национально – государственного развития. [Текст] /Ҳ.Сайдов. - М., 2010; Боз вай. Афганистан и Иран: параллели этнонационального развития. [Текст] /Ҳ.Сайдов. - М., 2010; Боз вай. Народонаселение Афганистана. Опыт реконструкции этногенеалогических особенностей пуштунского общества. [Текст] /Ҳ.Сайдов. - М., 2011; Боз вай. Маунстюарт Эльфинстоун английский дипломат и политике. Этнос, общество и власть в Афганистане. [Текст] /Ҳ.Сайдов. - Душанбе 2012; Боз вай. Афганские пуштуны в контексте истории десять потерянных колен Израиля. ФРГ, Изд.

кишвар, нақши омилҳои миллӣ, динӣ ва қавмӣ дар раванди ташакули давлати муосири Афғонистон, сохтори федеративиро дар шароити кишвар бевосита таҳдил намудааст.

А. Раҳнамо¹ омилҳои сиёсии муносибатҳои қавмӣ – қабилавӣ дар Афғонистон, масъалаҳои таъсиррасон ба мақоми халқу миллатҳо дар ташаккули ҳукумат баррасӣ намудааст. Муаллиф марҳилаи нави муносибатҳои миллиро дар Афғонистон пас аз соли 2001 таҳқиқ намуда, онро “инқилоби қавмҳо” номидааст. Ӯ ба сари қудрат расидани чунбиши “Талибон” – ро марҳилаи заиф гардидани қудрати паштунҳо номида, таҳаввулёбанда будани ҷойгоҳи тоҷиконро таъкид намуда, зухури ҳазораҳоро дар таърихи Афғонистон таъкид менамояд ва масъалаи ҳувияти узбекҳоро меомӯзад.

Р. М. Давлатов² масъалаҳои таҳдиду ҷолишҳои Афғонистонро аз нигоҳи миллӣ – этниқӣ, муҳочирони афғон ҳамчун омили таъсиргузор дар муносибатҳои Афғонистон ва Эрон мавриди омӯзиш қарор додааст.

П.Р. Нуриддин³ масъалаҳои низоми сиёсӣ, раванду ҳодисаҳои иҷтимоӣ, ташаккул, таҳаввул, андешаҳо ва фаъолияти ҳаракатҳои террористӣ, ҳизбҳо ва низомҳои ҳизбии Афғонистонро таҳқиқ намудааст.

лап Ламбер Академик Паблишинг. [Текст] /Х.Саидов. - 2012; Боз вай. Евреи и пуштуны Афганистана. [Текст] /Х.Саидов. - М., АН РФ, 2015.

¹ Раҳнамо А. Афғонистон ва Осиёи Марказӣ: ҳусусиятҳо ва дурнамои таъсирпазирӣ. [Матн] /А. Раҳнамо.- Душанбе, 2015. – 380с.

² Давлатов Р.М. Афғонистон-2017: ҷолишҳо ва таҳдидҳо барои Осиёи Марказӣ/[Матн]/Р.М.Давлатов// Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. -2017. -№4. -С.202-207; Боз вай. Дурнамои эҳён «Эътилоғи Шимол» ҳамчун омили таъмини субот дар марзҳои Осиёи Марказӣ. [Матн] / Р.М.Давлатов// Гузоришиҳои Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. -2018. -№1-2 (01-02) - С.173-176; Боз вай. Назаре ба равобити Эрон ва Афғонистон дар замони ҳокимиюти М.Довуд. [Матн] / Р.М.Давлатов// Ахбори ИФСҲ. ба номи А.Баҳоваддинови АИ ҶТ. - 2018. - №2. - С.123-127; Боз вай. Муҳочирони афғон –ҳамчун омили таъсиргузор дар муносибатҳои Афғонистон ва Эрон. [Матн]/ Р.М.Давлатов// Гузоришиҳои Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. -2018. -№3. -С.22-28..

³ Нуриддин П.Р. Политические партии и партийная система Афганистана. [Текст] /П.Р. Нуриддинов. - Душанбе: «ЭР-граф», 2016. – 416 с; Боз вай. Кто есть, кто в Афганистане. Третье дополненное издание Германия: LAMBERTAcademicPublishing. [Текст] /Р.Р.Нуриддинов. - Душанбе: «ЭР-граф», 2019.– 416 с.

Ба гурӯҳи чорум осори муҳаққиқони Ғарбро ворид намудаем¹. Дар китоби П. Кинг шаклҳои гуногуни низоми федералӣ дар ИМА ва кишварҳои европой гурӯҳбандӣ гардидаанд.

Д. Ч. Элейзер бо истифода аз усули қиёс низомҳои федералиро дар амалияи ҷаҳони муосир таҳлил намудааст. В. Остром моҳияти федерализми американро омӯхта, аҳамияти худидоракунии вилоятҳои ҷунин давлатро таъкид намудааст. Дар раванди таҳлил иттилооти гуногуну зиддиятноки мавзуи баҳси федерализм, муносибатҳои миллӣ дар Афғонистонро мавриди омӯзиш қарор дода, онҳоро ба як бутуни воҳиди мантиқӣ оварда расонад.

Робитаи кор бо барнома (лоиҳа)-ҳои мавзӯи илмӣ. Диссертасия дар ҷаҳорчубаи татбиқи нақшай дурнамои корҳои илмӣ – таҳқиқотии кафедраи сиёсатшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон дар мавзуи мавзуи “Ҳаёти сиёсии муосир: моҳият, хусусиятҳо ва пешомади инкишоф дар замони муосир” (барои солҳои 2016-2020) иҷро шудааст.

¹. Кинг П. Классификация федераций. [Текст] /П. Кинг. - М., 2000; Элейзер Д. Дж. Сравнительный федерализм. [Текст] /Д.Дж. Элейзер.- М., 1995; Остром В. Смысл американского федерализма. Что такое самоуправляющее общество. [Текст] /В. Остром. - М.: Арена, 1993.; Коукли Дж. Двухпалатность и разделение властей в современных государствах. [Текст] / Дж. Коукли// Полис.- 1997. - №3. - С.148-168.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқоти дисертациониро таҳқиқ ва хулоғагирии таъсири омилҳои миллию этникӣ ба раванди сиёсии Афғонистон ҳамчун кишвари анъанавии минтақа ташкил менамояд.

Бо дарназардошти мақсади муайянгардида иҷрои вазифаҳои зерин заруранд:

- таҳқиқ ва натиҷагирий аз раванди ташаккул ва инкишофи вазъи таърихӣ – этникии Афғонистон;
- мавриди омӯзиш қарор додани нақши ҳизбу ҳаракатҳои сиёсӣ дар раванди танзими масъалаҳои миллӣ – этникӣ дар Афғонистон;
- баррасӣ намудани моҳияти қавмии ҳаракатҳои сиёсии Афғонистон, таҳқиқи масъалаи мазкур дар мисоли ҷунбиши «Толибон»;
- мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додани таҷрибаи демократияи федералӣ, дарки ҷойгоҳи доктринаи федерализм дар воқеияти Афғонистон;
- омӯзиши воқеияти қавмӣ дар Афғонистон ҳамчун кишвари анъанавии Шарқ, таҳқиқи таъсири омили қавмӣ ба низоми сиёсии он;
- таҳлил ва хулоғагирии таълимоти федераликунонии Афғонистон, баррасии мавқеи манфиатҳои миллии кишварҳои минтақа дар воқеияти ин андеша;
- омӯзиш ва таҳқиқи мақом ва ҷойгоҳи тоҷикон дар раванди сиёсию этникии Афғонистон;
- таҳлил ва баррасии дурнамои ҳокимияти паштунҳо бо дарназардошти ташаккули вазъияти нави миллию этникӣ;
- таҳқиқи таҳаввули нақши умумиятҳои дигари миллию этникӣ дар ҳаёти сиёсии Афғонистон.

Объекти таҳқиқотро равандҳои миллию этникӣ дар кишварҳои анъанавии Шарқ ташкил менамояд.

Предмети таҳқиқот таъсири омилҳои миллию этникӣ ба равандҳои иҷтимоӣ - сиёсии Афғонистон мебошад.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Дар раванди омӯзиши мавзӯъ осори олимони ватанӣ, Афғонистон, Федератсияи Россия, минтақа ва кишварҳои ғарбӣ истифода шудаанд. Пояҳои назариявии таҳқиқотро назарияи равандҳои этникӣ (З. В. Сикевич, Ю.В.Бромлей, Б. Андерсон, М.О.Мнацаканян)¹, назарияи «идораи федеративӣ» (К. Уэйр)², назарияи «стратегияи фарогир» (У. Райкер)³, ташкил медиҳанд.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Дар раванди таҳқиқот усулҳои мушаххаси илмӣ-таҳлили системавӣ, муқоисавӣ, рафторӣ, институтсионалӣ, таъриҳӣ, навъбандӣ ва ғайра истифода шудаанд.

Таҳлили системавӣ имкон дод, ки муносибатҳои этникӣ – миллӣ дар пайвандии ногусастаниӣ бо муносибатҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва фарҳангии чомеа баррасӣ гарданд. Чунки дар кишварҳои анъанавӣ ва гуногунмиллати Шарқ масъалаҳои этникӣ – миллӣ ҳамчун унсури системавии чомеа ба шумор мераванд. Таҳлили муқоисавӣ барои омӯхтани сиёсати этникӣ-миллии кишварҳои Шарқ дар маҷмуъ ва Афғонистон дар давраҳои мушаххаси рушди он истифода гардидааст.

Усули рафторӣ бошад барои таҳлили таъсири омилҳои этникӣ- миллӣ ба фаъолияти роҳбарони давлатӣ, ҳизбу ҳаракатҳои сиёсӣ, гурӯҳҳои қавмӣ ва қабилавии муайян ба кор бурда шудааст.

Таҳлили институтсионалӣ имкон дод, ки моҳияти сиёсати давлатӣ дар соҳаи муносибатҳои этникӣ – миллӣ, таъсиси соҳторҳои марбута ва қабули санадҳои меъёри – ҳуқуқӣ чиҳати танзими ин муносибатҳо таҳқиқ карда шавад.

¹ Сикевич З. В. Социология и психология национальных отношений. [Текст] / З. В. Сикевич. - СПб.: Изд. Михайлова В.А., 1999. - 203 с. ; Этносоциальные процессы: теория, история, современность. - М.: Наука, 1987. - 333 с; Андерсон Б. Нации и национализм. [Текст] / Б. Андерсон [и др.]. - М.: Праксис, 2002. - 416 с; Мнацаканян М.О. Нации и национализм. Социология и психология национальной жизни. [Текст] / М.О. Мнацаканян. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2017. - 367 с.

². Уэйр К. Федеративное управление. [Текст] / К. Уэйр. - Нью-Йорк, 1947.

³. Райкер У. Федерализм: присхождение, функционирование и значение. [Текст] / У.Райкер. - Торонто, 1964.

Навъбандӣ ҳамчун усули илмию таҳқиқотӣ барои муайян намудани ҷанбаҳои равонии қавму қабилаҳои гуногун, сатҳ ва моҳияти дарки сиёсати миллии давлат аз ҷониби онҳо хизмат намуд.

Дар маҷмӯъ, усулҳои илмии истифодашуда имкон доданд, ки масъалаҳои этникӣ – миллӣ дар Афғонистон, омилҳои таъсиррасонии муносибатҳои миллӣ ҳангоми таҳияи сиёсати давлатӣ нишон дода шаванд. Махсусан, муайян намудани роҳу воситаҳои таузими муносибатҳои мураккаби қавмӣ – қабилавӣ дар мисоли кишварҳои гуногун-миллат бо истифода аз иқтидори методологии усулҳои номбаршуда амалӣ карда шудаанд.

Соҳаи таҳқиқот. Диссертатсия дар мавзуи «Таъсири омилҳои миллию этникӣ ба равандҳои сиёсии кишварҳои анъанавии Шарқ анъанавӣ (таҷрибаи Афғонистон)» барои дарёftи дараҷаи илмии номзади илмҳои сиёсӣ ба рамзи ихтисоси тасдиқнамудаи Комиссияи олии атtestатси-онии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 6D050200 – Сиёsatшиносӣ (23.00.02 – Ниҳодҳо, равандҳо ва технологияҳои сиёсӣ) мувофиқ аст.

Марҳилаҳои таҳқиқот. Давраи иҷроиши мавзуи диссертационӣ солҳои 2016 – 2022 –ро фаро мегирад.

Эътиимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот аз дақиқияти маълумот, кофӣ будани ҳаҷми маводи таҳқиқотӣ, коркарди натиҷаҳои таҳқиқот, ҳаҷми интишорот аз натиҷаҳои таҳқиқи мавзуъ иборат мебошад.

Навғонии илмии таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки масъалаи таъсири омилҳои миллию этникӣ ба равандҳои сиёсии кишварҳои анъанавии Шарқи анъанавӣ дар мисоли Афғонистон бори аввал дар илмҳои сиёсии ватанӣ ба таври маҷмӯй мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Бандҳои алоҳидаи навоварии илмии таҳқиқот дар ҳолатҳои зерин ифода меёбанд:

- раванди ташаккул ва рушди вазъи таърихӣ – этникии Афғонистон таҳқиқ гардид;

- нақши ҳизбу ҳаракатҳои сиёсӣ дар раванди танзими масъалаҳои миллию этникӣ дар Афғонистон мавриди омӯзиш қарор дода шуд;
- моҳияти қавмии ҳаракатҳои сиёсии муосири Афғонистон мавриди баррасӣ қарор гирифта, таҳқиқи масъалаи мазкур дар мисоли ҷунбиши «Талибон» таҳқиқ гардид;
- таҷрибаи ҷаҳонии демократияи федералӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шуда, дарки таълимоти федерализм дар воқеяти Афғонистон қиёс гардид;
- воқеяти қавмӣ дар Афғонистон ҳамчун кишвари анъанавии Шарқ омӯхта, таъсири омили қавмӣ ба низоми сиёсии кишвар таҳқиқ карда шуд;
- федераликунонии Афғонистон таҳлил гардида, мавқеи манфиатҳои миллии кишварҳои минтақа дар татбиқи он мавриди баррасӣ қарор дода шуд;
- нақши тоҷикон дар равандҳои этниқии Афғонистон омӯхта ва таҳқиқ карда шуд;
- масъалаҳо ва дурнамои ҳукмронии паштунҳо дар Афғонистон бо дарназардошти ба вучуд омадани вазъияти нави миллию этникӣ таҳлил ва баррасӣ гардид;
- таҳаввули мақоми умумиятҳо ва ақаллиятҳои дигари миллию этникӣ дар ҳаёти сиёсии Афғонистон таҳқиқ шуда, дар раванди сиёсии кишвар баррасӣ гардид.

Пойгоҳи сарҷашмавӣ - иттилоотии таҳқиқотро конститутсияҳои Афғонистон, конститутсияҳои давлатҳои федеративӣ, консепсияи мусолиҳаи миллӣ, санадҳои меъёри-ҳуқуқии танзими муносибатҳои миллию этникӣ дар Афғонистон ташкил менамоянд.

Ба ҳимоя нуқтаҳои илмии зерин пешниҳод мегарданд:

- дар мавзуи воқеяти қавмӣ – қабилавии Афғонистон ва таъсири он ба низоми сиёсии кишвар миёни донишмандони афғонӣ ва ғайриафғонӣ назари гуногун вучуд дорад. Афғонистон кишварест, ки дар он қавмҳо, забонҳо, фарҳангҳо ва мазҳабҳои гуногун дар канори ҳам умр ба сар

мебаранд. Робитаҳои ин гурӯҳҳо ва нақшу мавқеяти онҳо дар соҳтори қудрати сиёсӣ яке аз масъалаҳои асосии чомеа ба шумор меравад. Дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ марзбандиҳои қавмӣ мушаххастару густурдатар гардида, қувваҳои сиёсӣ ба таври ошкор ба гурӯҳҳои паштун, тоҷик, ҳазора, ӯзбек ва гайра тақсим шуданд. Аз лиҳози мазҳабӣ низ хати возехи фосилавӣ, гурӯҳҳои суннӣ ва шиаро аз ҳам ҷудо мекунад. Ин гурӯҳҳои қавмӣ ва мазҳабӣ ҳам аз набудани як неруи сиёсии миллӣ, ки аз манфиатҳои тамоми мардуми Афғонистон намояндагӣ кунад, сӯистифода намуда, кишварро байни худ тақсим кардаанд. Дар ҳама асноди муътабари сиёсӣ, аз ҷумла мувофиқатномаи Бонн барои саҳмгирии ҳамаи қавмҳо дар низоми сиёсии ояндаи кишвар таъкид бар амал омадааст. Ин нишонаи он аст, ки танзими мушкилоти ҷории Афғонистон бо масъалаи қавмӣ пайвандии ногусастани тарҳи «хукumat бар поҳои васеъ» ҷизи дигаре ҷуз эътирофи воқеиятҳои қавмӣ дар ин кишвар нест;

- федерализм аз нигоҳи назариявӣ ва фалсафӣ «ваҳдат дар гуногунӣ» мебошад. Дар пояи ин бардошти умумӣ, федерализм низоми одилона ба ҳисоб рафта, ҳадафи он таъмини ваҳдат дар ҷомеа бо роҳи эҳтиром ба фарқиятҳо ва ихтилофҳо, на бо роҳи фишор ва зӯроварӣ аст. Андешаи федералий маҷмуи усулҳоеро дар бар мегирад, ки ҳамbastagӣ ва мувозинати байни ваҳдат ва гуногунӣ, ҳудмухторӣ ва тобеият, миллӣ ва минтақавиро таъмин менамояд. Дар робита ба масъалаи баҳси федерализм дар Афғонистон бояд таъкид намуд, ки демократияи федеративӣ аз ду бархурди ҷудогона маншаъ мегирад: аз як сӯ аз вокуниши қасоне, ки тарҳи ин масъаларо дар Афғонистон ҳатто «ҳиёнат ва ватанfurushӣ эълон мекунанд» ва аз сӯи дигар, шумораи зиёди афғонҳое, ки бо демократияи федеративӣ муҳолифанд, равшанфирон ва сиёсатмадоронеанд, ки бо ҷонибҳои амалии ин низом дар Афғонистон мулоҳизаҳову нигарониҳои содиқона доранд. Муваффақияти тарҳи низоми федеративӣ вобаста ба он аст, ки битавонад дидгоҳҳои хоси ҳар гурӯҳи сиёсӣ ва қавмиро бо манфиатҳои миллии кишвар бипайвандад ва

мухолифонро бовар кунонида тавонад, ки демократияи федеративӣ ва зарурати онро дар Афғонистон дуруст дарк кунанд;

- баррасӣ намудани омилҳои берунӣ барои муайян кардани дурнамои рафъи буҳрони Афғонистон аҳамияти муҳим дорад. Бо дарназардошти раванди ҳамгирии Авруосиё масъалаи шакли ояндаи низоми давлатии Афғонистон ва даҳолати Ғарб ба корҳои доҳилии кишварҳои Осиё таваҷҷӯҳи таҳлилгарони соҳаи муносибатҳои байналмилалиро ба худ мекашад. Дар ин робита, шаклҳои гуногуни низоми ояндаи давлати Афғонистон ҳамчун иштирокии муносибатҳои байналмилалӣ аз ҷониби давлатҳои манфиатдор пешбинӣ шудаанд. Ин масъала барои Афғонистон нав нест ва барои ҳалли он, ғояҳои мухталиф, аз ғайримарказонидани одии қудрат сар қарда, то ташкили шакли парламентии ҳукумат ва низоми федеративии Афғонистон таҳия ва пешниҳод қарда шуданд;

- миллатгарои паштунҳо дар давлати Дурронӣ (тъисиси давлати Афғонистон аз ҷониби Аҳмадшоҳи Дуронӣ дар соли 1647), ки ҳамеша рамзи бузургии таърихии давлатдории паштунҳо ҳисобида мешуд, равshan таҷассум ёфтааст. Пас аз фурӯпошии он (соли 1819) ғояи – «паштунизм ислом аст ва ислом паштунизм аст» – асоси сиёсати нави ҳокимони афғон (ҳамзамон дар ибтидои асри XIX) дар заминаи муттаҳид соҳтани сарзамин ва ҳалқҳои мустақил, ки дар давраи ҳаробиҳои Дурронӣ ба вучуд омада буданд, ташаккул ёфт. Аммо сарварони баъдии Афғонистон ҳатари пошҳӯрии давлати муттаҳид ва мустақили худро дарк намуда, кӯшиши худро барои эҳёи он равона қарданд. Амир Ҷӯстмуҳаммадхон (солҳои 1843 то 1863), яке аз фаъолтарин пайгЭрони ин сиёsat буд. Вай ба ишғоли шимоли кишвар оғоз намуда, дарк мекард, ки мустамлиқадории канорӣ давлати ягонаи Афғонистонро мустаҳкам мекунад. Шартномаи байни Англия ва Россия дар бораи муайян намудани сарҳадҳои шимолу ғарбии Афғонистон, ки соли 1887 ба имзо расида буд, инчунин ба мутамарказонии давлати паштунҳо мусоидат қард.

- заминаҳои иштибоҳот ва қаҷравиҳо дар муносибатҳои миллӣ дар Афғонистон ҳанӯз дар фаъолияти нахустин созмонҳои сиёсӣ ва мавқеъгирии муассисон ва роҳбарони онҳо гузашта шуда буданд. Барои мисол, ба андешаи як гурӯҳи донишмандон бунёдгузорони ҷунбиши «Виш залмиён», ки аксаран намояндагони умумияти этникии паштун буданд, ҳиссиёти баланди миллатгароӣ доштанд. Неруҳои сиёсии қишвар бо дарназардошти омилҳои гуногун – мансубияти миллӣ - этниқӣ, алоқамандӣ бо давлатҳои манфиатдор шаклҳои гуногуни низоми давлатии Афғонистонро пешниҳод менамоянд. Як гурӯҳи ҳизбҳои сиёсӣ нақшай таъсиси шакли идораи парлумониро пешниҳод менамояд. Гурӯҳи дигари ҳаракатҳои сиёсӣ ҷонибдори шакли президентии идораи давлатӣ мебошад. Дар доираҳои дигари сиёсӣ нақшай ташкили низоми федеративии қишвар муҳокима карда мешавад. Дар робита бо мушкилоте, ки қишварҳои Созмони Аҳдномаи Атлантикаи Шимолӣ дар мубориза алайҳи ҷунбиши «Талибон» дучор омаданд, баъзе ҳизбу ҳаракатҳои зери таъсири Ғарб буда, нақшай тақсимоти Афғонистон ва додани зимоми идораи вилоятҳои ҷанубии Афғонистонро ба ҷунбиши «Талибон» пешниҳод менамуданд. Ҳулоса, фикру андешаҳо, нақшаву лоиҳаҳо, ки аз ҷониби ҳизбҳои сиёсӣ пешниҳод мегарданд, гуногунанд;

- яке аз муҳимтарин масъалаҳое, ки дар адабиёту мутолиоти «толибоншиносӣ» мавриди таваҷҷуҳ мебошад, моҳияти қавмии ҷунбиши «Талибон» ва робитai онҳо бо равандҳои қавмгароию миллигароии паштунӣ аст. Бахше аз таҳлилгарон ба ин назаранд, ки ҷунбиши «Талибон» на танҳо ҷунбиши сиёсӣ, низомӣ ва динӣ, балки як ҷунбиши қавмии паштунгаро низ буда, дар асл яке аз унсурҳои лоиҳаи қалони «Паштунистони бузург» мебошад. Албатта, андешаи «ҳаракати сирфан қавмии паштунгаро будани ҷунбиши «Талибон» як андешаи мутлақ ва комилан исботшуда набуда, дар сурати омӯзиши амиқтар дар тамоми сатҳҳои ин ҷунбиш гоҳо намояндагони қавму миллатҳои гуногуни сокини Афғонистон ва ҳатто хориҷ аз онро дидан мумкин аст. Аммо ин масъала

низ рӯшан аст, ки андешаи «ҳаракати қавмии паштун» будани чунбиши «Толибон» ҳам дар «толибоншиносии умумӣ», ҳам дар фазои иттилоотӣ ва ҳам дар афкори ҷамъиятии худи Афғонистон ва қишварҳои атрофи он ба як андешаи ғолиб табдил шудааст. Аз ин рӯ, дар аксари мавриди ҳаракати қавмгарои паштунҳо низ нигариста шуда, бо ин ҳаракат аз ҳамин дидгоҳ муносибат мешавад;

- тоҷикон ҳамчун мардуми дорои таърихи бостонӣ ва маҳорати баланди идораи давлатӣ дар ҳаёти сиёсии Афғонистони имрӯза нақши арзанда доранд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки аксарияти равшанфирони Афғонистон (духтурон, муҳандисон, устодони мактабҳои олий ва миёна, шоЭрону нависандагон ва ғайра) аз ҳисоби даризабонон ташаккул ёфтаанд. Донишмандони афғоншинос дар он ақидаанд, ки зиндагии муқимӣ боиси он гардидааст, ки мардуми тоҷик бештар ба илму фарҳанг таваҷҷуҳ кардаанд ва дар зиндагии сиёсии Афғонистон ҷойи мустаҳками худро пайдо намудаанд;

- ғояи барқарор кардани ҳукмронии сиёсии паштунҳо пас аз ворид шудани чунбиши «Толибон» ба саҳнаи сиёсӣ эҳё шуд. Чунбиши «Толибон» талаби чунбишҳои миллатгарои пуштунро дастгирӣ намуда, ба таъсиси ҳама гуна соҳторҳои маъмурӣ-ҳудудӣ дар заминаи нишонаҳои мазҳабӣ ва қавмӣ қатъян муҳолиф буданд. Аз сӯи дигар, ҳамчун як чунбиши ростгарои исломӣ «Толибон» тарафдори ташкили давлати воҳиди исломӣ буданд. Ғайр аз ин, чунбиши «Толибон» барқарорсозӣ ва ҳифзи минбаъдаи нақши ҳукмронии паштунҳоро дар ҳаёти сиёсии қишвар ҳамчун муҳимтарин шарти соҳти ояндаи давлатии Афғонистон баррасӣ мекарданд. Ҳизбҳо ва чунбишҳои сиёсӣ, ки манфиатҳои гурӯҳҳои қавмии ғайри паштунро дифоъ мекунанд, мекӯшанд, то дар оянда роҳи барқарорсозии нақши ҳукмронии паштунҳо дар ҳаёти сиёсии қишвар пешгирий шавад. Ҳамин тариқ, ҳангоми таҳия ва қабули конститутсия, маҷlisҳои Лоя Ҷирга дар моҳи декабри соли 2003 - январи соли 2004,

вакилон - намояндағони гурӯҳҳои этникии ғайрипаштун ҷонидори таъсиси шакли парлумонии идоракунӣ дар кишвар буданд;

- «Инқилоби қавмҳо» дар Афғонистон дар вазъияти ақаллияти ӯзбеки ин кишвар, ки аз ҷумлаи чор ҳалқияти асосии Афғонистон (тоҷикон, паштуҳо, ҳазораҳо, ӯзбекҳо) дохил мешавад, низ тағйироти ҷиддӣ пеш овардааст. Дар раванди «инқилоби қавмҳо» дар Афғонистони муосир тағири вазъият ва ҷойгоҳи мардуми ҳазора тобиши маҳсус дошта, зуҳури баланди ҳазораҳоро метавон яке аз рамзҳои барҷастаи ин «инқилоб» донист. Қавми ҳазора, ки садсолаҳо яке аз қурбониёни асосии нобаробариҳои қавмӣ будааст, имрӯз ба рамз ва барандаи асосии таҳаввулоти қавмӣ дар Афғонистон табдил шудааст.

Аҳамияти назариявии таҳқиқот бо муҳимияти илмӣ ва амалии сиёсии он, ҳамчунин бо талаботи баланд ба натиҷагирии таҳлилӣ ва тавсияҳо ҷиҳати тарҳрезӣ ва пешбуруди сиёсати муассиртари дохилӣ ба хотири таҳия ва татбиқи як низоми ҷавобгӯи манфиатҳои тамоми қавму қабилаҳои Афғонистон муайян карда мешавад.

Аҳамияти амалии тадқиқот аз он иборат аст, ки натиҷагириҳо ва хулосаҳои он метавонанд дар фаъолияти соҳторҳои давлатӣ – Раёсати ҷумҳурӣ, ҳукумат, вазорату ниҳодҳои дигар дар амри таҳияи сиёсати дохилӣ баҳри таъмини мусолиҳа ва ваҳдати миллӣ, таъмини сулҳу суботи ҷомеа мавриди истифода қарор бигирад.

Таҳлили муносибатҳои қавмӣ - қабилавӣ ва этникӣ- миллии Афғонистон, низоми давлатдорӣ ва таъсири он ба вазъи иҷтимоӣ, иқтисодӣ, динӣ ва фарҳангии ҷомеаи афғонӣ ҷанбаи маҷмӯй дорад. Ҳеч як рисола наметавонад тамоми маҷмуи масъалаҳои таҳқиқшавандаро фаро гирад. Бинобар ин, таҳлили масъалаҳои муҳиму умдаи миллии Афғонистон маҳдуд мешавад.

Саҳми шаҳсии довталаби дараҷаи илмӣ. Таҳия, коркард ва таҳлили мавзуи таҳқиқот маҳсули ҷандинсолаи фаъолияти муаллиф мебошад. Ҳамаи давраи иҷроиши нақшай кории илмӣ – таҳқиқотии пешбинишуда

бо иштирок ва пешниҳоди бевоситай ӯ роҳандозӣ гардидааст. Саҳми шахсии вай дар пешниҳодҳо ва тавсияҳо ҷиҳати рушду таҳқими муносибатҳои миллию этникӣ дар Афғонистон, роҳҳои беҳтар намудани эҳсоси якпорчагии кишвар, танзими сиёсии робитаҳои қавмӣ – қабилавӣ инъикос меёбад

Тасвиби натиҷаҳои таҳқиқот. Натиҷа ва дастовардҳои таҳқиқот аз солҳои 2016-2022 дар маводҳои конференсияҳои донишгоҳӣ ва ҷумҳуриявӣ ба нашр расидаанд. Мазмун ва муҳтавои рисола дар панҷ мақолаи илмии дар маҷалаҳои тақризшавандай Комиссияи олии аттестационии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон чоп гардида, пешниҳод гардидаанд.

Соҳтор ва ҳачми диссертатсия. Диссертатсия аз рӯихати ихтиораҳо, муқаддима, се боб, зербобҳо, хулоса ва руйхати адабиёт таркиб ёфтааст.

БОБИ I. МАСЬАЛАҲОИ НАЗАРИЯВИЮ МЕТОДОЛОГИИ ТАҲҚИҚИ ТАҲАВВУЛИ СИМОИ ЭТНИКИЮ СИЁСИИ АФГОНИСТОН

1.1. Таҳлили ва натиҷагириҳои вазъияти миллию этникии Афғонистон

Дар натиҷаи моҷарои чандинсола ҷомеаи муосири Афғонистон дар ҳолати бесарусомонӣ қарор дорад. Яке аз зухуроти муҳимтарини ин равандҳо набудани давлати самараноки марказӣ ва парокандагии этникӣ ба шумор мераванд, ки ба рушди Афғонистон таъсири ҷиддӣ мерасонанд. Ҳуручи оммавии афғонҳо ба Покистон ва дигар кишварҳои олам, маҳсусан ба Европа ва Америка ба кам шудани ҳиссаи паштунҳо дар байни аҳолӣ ва элитай сиёсӣ оварда расонид, ки қаблан нақши гурӯҳи асосии этникии ин кишварро бозӣ мекарданд. Ҳолати бавучудомада буҳрони навро дар муносибатҳои паштунҳо ва ақаллиятҳои миллӣ ба вучуд оварда, буҳрони сиёсиро амиқтар соҳт. Чунин вазъият қудрати марказиро заиф карда, масъалаи тағйир додани соҳтори ҳокимияти давлатӣ ва эҳтимолан, низоми давлатдориро ба вучуд овард.

Бояд қайд кард, ки хусусияти фарқунандаи ҷомеаи Афғонистон дар тӯли асрҳо қобилияти «ҷабин» кардани гурӯҳҳои қавмии маҳаллӣ буд, на «омезиш»-и онҳо. Чунин зухурот дар ҷомеаи Афғонистон ба мустақилияти минтақаҳо, гурӯҳҳои этникӣ ва ба роҳ мондани «муносибатҳои бисёrsатҳаи вобастагии гурӯҳҳои қавмӣ» саҳм гузоштааст. Ба андешаи мо, бо ишора ба ин вазъ метавон мағҳуми «умумияти конфедеративии қабилавии паштунҳо ва гайрипаштунҳо» - ро дар Афғонистон ба гардиши илмӣ ворид кард.

Мо вазъияти этникӣ - миллии Афғонистонро бо давлатдории ҳалқҳои дигар қиёс карданӣ неstem, vale bo дарназардошти воқеияти ҷомеаи Афғонистон, гуфта метавонем, ки тақсимшавии қабилаҳо ба равандҳои умумии ташаккули давлатҳои ягонаи мутамарказ дар аввали

асри XX вобастагӣ дорад. Аммо, таҳаввули минбаъдаи давлатдории Афғонистон ноустувор гашт, ки натиҷаи он имрӯз тақсимшавии чомеа, авҷ гирифтани экстремизми сиёсӣ ва сиёсати канораи этникӣ - минтақавӣ дар шакли давлати тақсимшуда дар охири асри XX – ибтидои асри XXI мебошад. Вазъияти бавучудомада ба баъзе муҳаққиқон, масалан олимӣ американӣ Б. Рубен имкон дод, ки ҳолати кунуни Афғонистонро «давлати ноком» тавсиф кунад¹. Таҳдилгари рус С. Андреев онро «кишвари бидуни давлат» арзёбӣ кардааст². Тибқи таърифи М. Чубаров, Афғонистон эҳтимолан «... маҷмӯи гурӯҳҳои мустақили ҳарбӣ-сиёсӣ, на як соҳтори ягонаи давлатӣ» аст³.

Мутаассифона, дар ибтидои асри XXI барои бунёди давлати мутамаркази Афғонистон шароити мусоид фароҳам наомадааст. Бо мақсади муттаҳидсозии чомеа имрӯз шакли ҳукмронии анъанавии паштунҳо бо иштироки баъзе гурӯҳҳои этникӣ дигар дар муносибатҳои ҳокимиютий интихоб карда шудааст. Имрӯз низ дар раванди муттаҳидсозии чомеа риоя нагардидани таркиби мутавозини ҳукумат боиси пайдоиши низоъҳои нави этникӣ мегардад.

Дар раванди ташаккули шакли нави соҳтори давлатии Афғонистон, низоъҳои этникӣ - сиёсӣ ва ҷанги шаҳрвандӣ таъсири амиқ гузоштанд. Бояд илова кард, ки шаклҳои гуногуни танзими масъалаи низоми миллӣ - давлатии Афғонистон, таҳия гардида буд:

- кӯшиши таблиғотии Ҷумҳурии Исломии Покистон оид ба ташкили Конфедератсияи Афғонистон ва Покистон (соли 1956);
- пешниҳоди Иттифоқи Советӣ дар бораи таъсиси Ҷумҳурии Демократии Исломии Афғонистон бо ҳуқуқи халқҳо ба мустақилият (соли 1985);

¹ Rubin B. R. The Search for Peace in Afghanistan. From Buffer State to Failed State. -New Haven, 1995.

² Андреев С. А. Афганистан: страна без государства. [Текст] / С. А. Андреев. // Политический журнал. – 2004. – №31. – С. 58-65.

³ Чубаров М. Америка в "чёрном квадрате" [Текст] / М. Чубаров. // Военно-политическое обозрение. – 2009. – С.67.

- кӯшиши миллатгароёни паштун барои эҷоди «Паштунистони Бузург»;
- кӯшиши ҷунбиши «Толибон» барои ҳалли мушкилоти Афғонистон тавассути таъсиси Аморати Исломии Афғонистон;
- андешаи гурӯҳҳои миллатгарои ғайрипаштун роҷеъ ба эҷоди Давлати «Хурросони Бузург».

Барои наслҳои нави ҷунбиши «Толибон» ғояи бунёди давлатдорӣ дар асоси хилофат ҷолибтар аст. Аз ин рӯ, ташаккули шакли нави соҳтори миллӣ - давлатӣ, таҳқим ва рушди давлати муосир ва таъсиси ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳамчун заминаҳои гузариши қишвар ба марҳилаи рушди устувор метавонанд вазифаҳои муҳимтарини бозсозии иҷтимоии Афғонистони муосир ва баромадан аз вазъияти буҳрони амиқи иҷтимоӣ-сиёсӣ ба шумор раванд.

Лоиҳаи федераликунонӣ Афғонистон нишондиҳандай вазъи мураккаби этникӣ - сиёсии он мебошад. Ин мушкилот ба ҳолате рост меояд, ки паштунҳо ҳамчун гурӯҳи этникӣ идораи корҳои низомӣ - сиёсии дастгоҳи давлатии қишварро муддате аз даст доданд. Чунин ҳолат, аз ҷумла дар соли 1992, пас аз суқути режими М.Наҷибуллоҳ низ рух дода буд. Он вақт роҳбарони ақаллиятҳои миллӣ бо мувофиқаи умумӣ расида, нақшай тақсим кардани қишварро ба чор воҳиди федералӣ таҳия намуда буданд.

Ҳолати шабех дар соли 2001 пас аз таъсиси эътилофи зиддитерористӣ ва барҳам додани «Аморати Исломии Афғонистон» низ ба вучуд омада буд. Дар Афғонистон ва берун аз он дар бораи имконпазир будани федераликунонии қишвар ва ворид намудани тағйирот дар Конститутсияи мамлакат андешаҳо зиёданд. Албатта, чунин пешгӯихо боиси радди шадиди элитай сиёсӣ ва фарҳангии паштун гардиданд, ҷунки онҳо ҳатари нобуд гардидани Афғонистонро ҳамчун як давлати воҳид дарк менамоянд. Ба андешаи мо, асоси воқеӣ барои чунин тарсу ҳаросҳо вучуд дорад. Дар ҳақиқат, дар баъзе ҳолатҳо ғояи федераликунонӣ ҳамчун

роҳи начоти Афғонистон ба назар мерасад, дар дигар ҳолатҳо таъсири манфии он барои парокандагии кишвар зоҳир мешавад. Дар назари аввал, заминаҳои воқеии федераликунонӣ дар Афғонистон, пеш аз ҳама, дар соҳтори гуногунмиллатии аҳолии он вучуд доранд. Аз тарафи дигар, ғояи федерализм дар ин кишвар нав аст. Дар тӯли таърихи Афғонистон ин мавзӯй борҳо бардошта шуда буд, аммо он ҳеч гоҳ амалӣ нашудааст.

Саволе пайдо мешавад, ки оё дар шароити мушаххаси этникӣ - сиёсии Афғонистон бо роҳи ихтиёрӣ татбиқи ин андеша имконпазир аст? Пеш аз посух додан ба ин савол, фаҳмидани усулҳои асосии худшиносии миллати паштун, ки ҳам аз нигоҳи шумора ва ҳам нақши он дар ташаккули давлати Афғонистон бузург аст, бояд хусусиятҳои раванди таърихии кишвар ва ташаккули миллатпарастӣ ва соҳибистиклолии паштунҳо ва инчунин муносибати онҳо ба ақаллиятҳои миллии Афғонистон ба назар гирифта шаванд. Ҳамзамон, набояд манфиатҳои ҷониби дигар, яъне далелҳои пешниҳоди ғояи федераликунонӣ аз ҷониби онҳо ба эътибор гирифта нашавад. Имрӯз ҷонибдорони пурқувват-тарини ғояи федерализм пешвоёни ҳарбӣ - сиёсии ду гурӯҳи этникӣ мебошанд: узбекҳо ва ҳазораҳо.

Андешаи – «паштунизм ислом аст ва ислом паштунизм» – таҳкурсии таърихи муттаҳид соҳтани ҳокимииятҳои гуногун ва қавмҳои мухталиф дар доираи як давлати мутамаркази паштунӣ ба ҳисоб меравад. Ин ғоя барои як зумраи ҳукumatдорони паштун ба империализми маънавӣ барои татбиқи сиёсати густариш ва таҳқими давлати ягона табдил ёфта буд. То солҳои 30-юми асри XX подшоҳони афғон ҳудро амир меномиданд ва подшоҳон ба таври расмӣ қарори ҳудро аз номи халифа – роҳбари тамоми мусулмонон қабул менамуданд.

Шартномаи байни Англия ва Россия дар бораи муайян намудани сарҳадҳои шимолу ғарбии Афғонистон, ки соли 1887 ба имзо расида буд,

инчунин ба мутамарказонии давлати паштунҳо мусоидат кард¹. Бо шарофати ин Шартнома, амЭрони Афғонистон аз Россия ва Англия як навъ розигиро барои озодии амал дар минтақаҳои ғайрипаштунӣ гирифтанд. Барои мисол амир Абдурраҳмонхон, ки дар аввали солҳои 80-уми асри XIX ба Кобул омада буд, шароити мусоиди ба амал омадаро бо муваффақият истифода намуд. Вай бо истифода аз артиш, ҷудоихоҳии қабилаҳои соҳили чапи Амударёро хомуш намуда, дар соли 1892 Ҳазораҷотро забт кард². Барои таҳқими давлати ягона амир Абдурраҳмонхон ба забти Туркистон ва Ҳазораҷоти Афғонистон оғоз кард. Ҳазорон оилаи афғонҳо аз ғарб ва шарқи қишвар, ба соҳилҳои Амударё кӯҷонида шуданд.³.

Ба муҳочЭрон (паштунҳо – И.С.) кумаки назарраси сиёсӣ ва моддӣ расонида шуда, онҳо бо беҳтарин заминҳо, ҷарогоҳҳо ва об таъмин мешуданд. Ҳамин тавр, Аҳмадзай, Муҳманд ва дигар қабилаҳои паштун, ки дар давраи забт кардани Ҳазораҷот амирро дастгирӣ мекарданд, дар заминҳои ҳосилхези сокинони Ҳазораҷот бисёр ҷарогоҳҳо ва заминҳои корамро ба даст оварданд. Кучонидани паштунҳо ба шимоли Афғонистон дар даҳсолаҳои аввали асри XX таҳти роҳбарии амир Ҳабибуллоҳҳон ва дар оғози ҳукмронии Амонуллоҳҳон идома ёфт. Бисёре аз муҳочЭрони паштун ба шимол ва шимолу шарқи қишвар кӯҷонида шуда, дар Балҳ, Мазори Шариф, Қундуз, Ҳонаобод, Толикон ва Имомсоҳиб сукунат карданд⁴.

Аммо сиёсати кучонидани оммавии паштунҳо ба минтақаҳои суннатии аҳолии ғайрипаштун боиси як қатор шӯришҳо аз ҷониби аҳолии маҳаллӣ бо талаби таъсиси давлатҳои мустақил дар шимоли Афғонистон гардид. Ҳамин тавр, бо истифода аз вазъи душвори иқтисодии аҳолии таҳҷоӣ моҳи июли соли 1888 Муҳаммад Исҳоқҳон -чияни Амир

1. Ниг.: История Афганистана. [Текст] / М., 1982. – С. 174.

2. Ниг.: История вооруженных сил Афганистана. – С. 50.

3. Ниг.: Афганистан. М., 1989. – С. 119.

4. Дар ҳамон ҷо. – С. 120.

Адурраҳмонхон чудои Чор вилоят – чор музофоти шимолии кишварро бо маркази Мазори Шариф ва ташкили минтақаи мустақилро таҳти сарпарастии Россия эълон кард»¹. Аммо, давлати подшоҳии Россия ўро дастгирӣ накард ва Абдурраҳмонхон ин шӯришро саркӯб кард. Аммо дар шуури аҳолии ғайрипаштун тағйироти куллӣ ба вучуд омад – онҳо бо ғояи истиқболиятҳоҳӣ ошно гардида, ин андеша миёни онҳо ботадриҷ густариш ёфт.

Инқилоби Октябр ва ҷанги дохилии Россия, инчунин шикасти ҷунбиши босмачиҳо дар Осиёи Миёна (солҳои 1918-1932) ҳамбастагии қавмиро дар шимоли Афғонистон ба таври назаррас тағйир дод. Теъдоди гурезагони Осиёи Миёна дар Афғонистон тибқи баъзе гузоришҳо беш аз 500 ҳазор нафарро ташкил медод². Аммо ин барои тағийри сифатӣ нисбат ба миқдорӣ муҳимтар буд – ташакқулёбии ҳувияти миллии тоҷикон, узбекҳо ва туркменҳои ба Афғонистон гурехта ба назар мерасид.

Муҳаққики афғон Юсуф Ҳеваддӯст менависад, ки гурезагон (муҳоҷЭрони Осиёи Марказӣ) шаҳрвандии Афғонистонро ба таври дастаҷамъӣ ба даст оварданд, ки дар натиҷа «тоҷикон аз нигоҳи шумора ба гурӯҳи дуввуми аҳолии кишвар табдил ёфтанд ва узбекҳо ба ҳамватанони мо ҳазораҳо баробар шуданд»³. Юсуф Ҳеваддуст ба маълумоти профессор М.Ҳ. Коқар ишора мекунад, ки «пас аз Инқилоби Октябр ба Афғонистон 2-2,5 миллион тоҷикон ва ўзбекҳо омадаанд ва имрӯз онҳо тақрибан 5,5 миллион нафаранд. Азбаски то соли 1979 барӯйхатгирии аҳолӣ дар Афғонистон гузаронида нашуда буд, ин маълумотҳо танҳо ҳисбот мебошанд ва комилан боэътиҳод ҳисоб карда намешаванд»⁴.

Ба андешаи гурӯҳи муайяни коршиносон се мавчи муҳоҷират, ки аз Осиёи Миёна ба шимоли Афғонистон дар солҳои 1918-1938 сурат гирифт

¹. История Афганистана. - М., 1982. – С. 179.

². نиг.: 22.144,145-ص. دسامبر 2002، شماره 145، چاپ در ناروی، پشتو و دری، ماهنامه دعوت

³. ص. 22. همان در.

⁴. نиг.: .22.144,145-ص. دسامبر 2002، شماره 145، چاپ در ناروی، پشتو و دری، ماهنامه دعوت

ба сиёсисозии аҳолии ин минтақаҳо мусоидат намудаанд. Шўриши узбекҳо, точикҳо ва туркманҳо таҳти роҳбарии Иброҳимбек Лақай дар солҳои 1930-1931 исботи ин хулоса аст. Ҳ.Хошимбеков менависад, ки ҳадафи муборизаи Иброҳимбек бар зидди ҳукумати М.Нодир Шоҳ (солҳои 1929-1933), тавре ки ў эълом дошт, «санагун кардани режими Афғонистон ва ташкили давлати мустақили ўзбекон ва тоҷикон дар Қаттағон ва Бадаҳшон буд»¹. Шўриш саркуб карда шуд, аммо ҳадафи он аз он шаҳодат медиҳад, ки дар авоҳири солҳои 1930 дар миёни узбекҳо, тоҷикон ва туркманҳои шимоли Афғонистон ташаккули ҳувияти миллӣ оғоз гардида, тухми ғояи аз байн бурдани ҳукмронии асримиёнагии паштунҳо ва ташкили давлати мустақил кошта шуд. Аммо муҳити берунаи сиёсии он замон, пеш аз ҳама дар Иттифоқи Советӣ имкон намедод, ки ин ғоя мустаҳкам гарداد. Бо вучуди ин, андешаи мазкур дар интизории лаҳзай мусоид рушд мекард.

Ҳамин тариқ, заминҳои шимоли Афғонистон, ки минтақаи маскуни ҳалқҳои ғайрипаштун буданд, аз ҷониби ҳокимони паштун забт карда шуданд. Сарфи назар аз қӯшишҳои ҳокимони нав ва таъқиби аҳолии маҳаллӣ, шимоли Афғонистон ба як пойгоҳи нооромиҳо ва тамоюлҳои марказгурез табдил ёфт. Ин ҳолат то ба имрӯз идома дорад. Агар он қаблан ба исён ва шўриш оварда мерасонд, акнун ҳамчун як лоиҳаи федераликунонӣкунонии кишвар бо тамоми хусусиятҳое, ки ба ғояҳои демократияи муосири ғарбӣ мувофиқанд, аз ҷумла ҳуқуқи миллатҳо ба худмуайянкуй, пешниҳод мешавад.

Таҳлили вазъи таърихиву этникӣ нишон медиҳад, ки ҷомеаи муосири Афғонистон на танҳо аз нигоҳи хусусиятҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ, балки, пеш аз ҳама ба далели ноустувории он барои гузариш ба роҳи федеративии давлатдорӣ омода нест.

¹. Барои мисол, Ҳ. Ҳошимбеков бо ишора ба А.Е. Снесарев чунин маълумотҳоро меорад, ки дар соли 1921 дар Афғонистон шумораи узбекон ба 800 ҳазор мерасид. Ниг.: Ҳашимбеков Ҳ. Узбеки Северного Афганистана. [Текст] / Ҳ. Ҳашимбеков. - М., 1994. – С. 13; Ҳамгаев А. Центральная Азия и Кавказ. [Текст] / А. Ҳамгаев. - Лuleo (Швеция). 2003. - № 4. - С. 151–160.

Пеш аз таҳлили дурнамои низоми федеративии Афғонистон, дар бораи шумораи аҳолӣ ва дар маҷмӯъ тавсифи таркиби қавмии он таъкид намудан лозим аст. Ҷӣ тавре ки дар боло қайд карда шуд, ин нишондиҳандаҳо дақиқ нестанд, чунки то соли 1979, барӯйхатгирии аҳолӣ дар Афғонистон гузаронида нашуда буд. Аз рӯйи натиҷаҳои барӯйхатгирии соли 1979 шумораи аҳолии Афғонистон 15,5 миллион нафарро ташкил дода, ҳамасола 2% афзоиш ёфтааст. Тибқи ҳисобҳо, дар соли 2000, дар кишвар тақрибан 30 миллион нафар зиндагӣ мекарданд¹.

Муайян кардани таркиби этниқии аҳолӣ дар Афғонистон хеле мушкил аст. Аксари маводҳое, ки дар Иттифоқи Советӣ интишор ёфтаанд ба гурӯҳҳои калони этниқии сокинони Афғонистон паштунҳо, тоҷикҳо, узбекҳо, ҳазораҳо, ҷоймоқҳо ва туркманҳоро доҳил менамуданд. Гузашта аз ин, се гурӯҳи аввали этникӣ то соли 1990 дар соҳторҳои гуногуни роҳбарии давлат иштирок мекарданд. Таҳқиқотҳое, ки солҳои 1991-1996 гузаронида шудаанд, манзараи каме дигарро нишон медиҳанд. Мутобиқи ин рақамҳо паштунҳо-18 миллиону 822 ҳазор нафар ё 62,73%, тоҷикҳо – 3 миллиону 714 ҳазор ё 12,38%, ҳазораҳо – 2 миллиону 697 ҳазор ё 9%, узбекҳо – 1 миллиону 830 ҳазор ё 6,1%, туркманҳо – 807 ҳазор ё 2,69%, қирғизҳо – 804 ҳазор, ё 2.68% -ро ташкил медоданд. Тибқи ин маълумотҳо шумораи умумии аҳолии Афғонистон 30 миллион нафарро ташкил медод. Гурӯҳҳои боқимонда - 4.42% -ро дар якҷоягӣ ташкил медоданд².

Аз рӯи ин маълумотҳо чунин ба назар мерасад, ки тоҷикон ва ӯзбекҳо ҳамчун гурӯҳҳои калони этникӣ, метавонанд мустақилияти қаламравҳояшонро пешниҳод кунанд. Барои мисол ҳазораҳо, ки ҳоло аз рӯи шумораи аҳолӣ ҷойи сеюмро ишғол мекунанд, тарғиби федераликунӣни кишварро фаъолона оғоз намудаанд. Таҳқиқотҷӣ ва коршиноси масъалаҳои Афғонистон М.И. Вак даъвои онҳоро ба

¹. Ниг.: Хашимбеков Х. Узбеки Северного Афганистана. [Текст] / Х. Хашимбеков. - М., 1994. - С. 12; Хамгаев А. Центральная Азия и Кавказ. Лuleo (Швеция). – 2003. - № 4. - С. 151–160.

². Ниг.: دعوت، دسامبر 2002، شماره 144-145. -ص.

мустақилият рад мекунад. Вай ба як масъалаи муҳим - монанди кӯчонидани ҳазораҳо ишора мекунад. Аз се ду ҳиссаи ҳазораҳо дар музофотҳои марказӣ: Бомиён, Уruzgon, Fażnī, Varðak ва Samāngon зиндагӣ мекунанд. Fайр аз он дар ин вилоятҳо ба истиснои Бомиён онҳо камтар аз нисфи аҳолиро ташкил медиҳанд. Дар дигар вилоятҳо: Baғlon, Ҷузҷон, Balx ва Parvōn – ҳазораҳо ҳатто камтар аз 12% шумораи умумии аҳолии онҳоро ташкил медиҳанд¹. Дар минтақаҳои сарҳадӣ, пеш аз ҳама дар сарҳад бо шиаҳои Eron (ҳазораҳо низ шиамазҳабанд), нуқтаҳои аҳолинишини онҳо вучуд надоранд.

Ҳамин тавр, парокандагии мазҳабии минтақаҳои гуногуни Афғонистон, мавҷуд набудани сарҳадҳои умумии маҳалҳои маскуни ҳазораҳо бо ҷаҳони беруна масъалаи муттаҳидшавии онҳоро дар як воҳиди федеративии алоҳида ба миён гузошт. Эҳтимол бодарназардошти ҳамин омил дар солҳои 1970-ум ҳазораҳо кӯшиш карданд, ки дар минтақаҳои ғарбии кишвар, масалан, дар вилояти Faroҳ, ки бо Eron ҳамсарҳад аст, замин ба даст оранд. Аммо, бо дарназардошти мулоҳизаҳои миллӣ ва мазҳабӣ, паштунҳо ва тоҷикони он ҷо ба ин иҷозат надоданд².

Саволе ба миён меояд, ки қадом омилҳо боиси авчи чудоиталабии ҳазораҳо гардидааст? Дар назари аввал, ин омили зоҳирӣ ва равшан аст: вазъи ҳазораҳо чун ақаллияти этникӣ - динӣ. Аммо сабабҳои воқеиро бояд амиқтар ҷустуҷӯ кард. Ба андешаи V.N. Spolnikov, ҳазораҳо шиамазҳаб буда, онҳо аз ҷониби қувваҳои берунӣ – шиаҳо, пеш аз ҳама, Ҷумҳурии Исломии Eron дастгирӣ мейбанд. Ilava bar ин, ҳамчун як қувваи сиёсӣ – ҳарбӣ ҳизби ҳазораҳо, ҳизби «Vahdati Islomiy» барои муқовимат бо ҳокимони паштун дар Афғонистон, дар қаламрави Eron (миёнаи солҳои

¹. Ниг.: Хамгаев А. // Центральная Азия и Кавказ. Лулео (Швеция). 2003. - № 4. - С. 151–160.

². نیگ: .48-47، ۱۴۵-۱۴۴، دسامبر ۲۰۰۲، شماره.

1980-ум) ташкил карда шуда буд. Махз мазҳаб ҳазора ва нерӯҳои шиаи хорициро муттаҳид мекунад¹.

Дар таҳқиқоти хеш «Афғонистон: Федерализм?» М.И. Вак менависад, ки аз соли 1992 то 1997 ҳизби ҳазораҳо - ҳизби «Ваҳдати исломӣ» дар якҷоягӣ бо «Ҷунбиши миллии исломии Афғонистон» бо роҳбарии ӯзбек А.Р. Дӯстум, Қонуни асосӣ барои соҳтори федеративии Афғонистонро таҳия карданд, ки мувофиқи он кишвар ба чор ҷумҳурии ҳудмухтор тақсим карда мешуд: Ҷумҳурии Ҳудмухтори Ҳазораҷот – марказаш шаҳри Кирмон, Ҷумҳурии Ҳудмухтори Ғарбӣ – марказаш шаҳри Ҳирот, Ҷумҳурии Ҳудмухтори Шимолӣ–марказаш шаҳри Мазори Шариф ва Ҷумҳурии Ҳудмухтори Ҷанубӣ – марказаш шаҳри Қандаҳор².

Аммо нуҳбагони сиёсӣ ва фарҳангии паштунҳо ҷунин нақшаҳоро комилан ғайри қобили қабул меҳисобанд. «Федерализм як тавтии бузургест, ки доираи қонун (аз тариқи конститутсия) ба тақсим намудани Афғонистон нигаронида шудааст. Он нақши даҳолати хорициро аз ҷониби ҳамсаъҳо тавассути унсурҳои миллии зидди афғонӣ пешбинӣ мекунад», изҳор дошт доктор У. Р. Тарақӣ³ дар мусоҳиба бо рӯзномаи Даъват.

Эҳтимол, ба хотири дур шудан аз айборкуни зидди Афғонистон, баъзе роҳбарони ҳазора дар ҳукумати Ҳ. Карзай мавқеи ҳудро дар бораи федераликунонӣ қишвар ба таври маҳсус муайян карда буданд. Масалан, дар мусоҳиба бо рӯзномаи “Даъват” вазири банақшагирии ҳукумати Ҳ. Карзай, М. Муҳаққиқ қайд карда буд, ки ӯ дар байнинандешаи ҳукумати пурӯдрати марказӣ ва ташкили низоми федеративӣ «нуқтаи назари миёна» дорад. Яъне, ӯ ҷонибдори ҳукумати марказӣ бо ғайримуттамарказ кардани ваколатҳои он мебошад. «Гарчанде ки ҳукумати марказӣ вучуд ҳоҳад дошт, ба мақомоти маҳаллӣ имкон дода мешавад, то шахсони

¹. Ниг.: Спольников В.Н. Афганская исламская оппозиция. [Текст] / В.Н. Спольников. - М., 1990. - С. 109 – 110.

². Ниг.: دعوت، ۱۴۵-۱۴۴، دسامبر ۲۰۰۲.

³. Ниг.: Хамгаев А. Центральная Азия и Кавказ. [Текст] Лuleo (Швеция). - 2003. - № 4. - С. 151–160.

масъулро интихоб кунанд»¹. Мавқеи М. Мұхаққиқ нишон медиҳад, ки ақаллияти ҳазораҳо ба созиш омодагй мебинанд ва эҳтимолан дар оянда низоми федеративии ҳокимияттро талаб намекунанд.

Ягона ниҳоди низомй - сиёсӣ, ки воқеан дастовардҳои федераликунонйро истифода бурда метавонад, «Чунбиши миллии исломии Афғонистон» бо роҳбарии А. Дустум аст, ки бисёр минтақаҳои шимоли Афғонистон ва Мазори Шарифро назорат мекард. Гарчанде ки узбекҳо ақаллияти калони миллӣ набошанд ҳам, онҳо ба дигар халқиятҳои қавмӣ таъсири назарраси иҷтимоӣ - фарҳангӣ расонидаанд. Ба гуфтаи таҳқиқотчии афғон А. Хpelвак, ки соҳтори этниқӣ - мазҳабии Афғонистонро дар солҳои 1960-1970 омӯхтааст, муносибатҳои қавмӣ – қабилавӣ дар Афғонистон бо хусусиятҳои хоси худ фарқ мекунанд. «Дар натиҷаи чунин вазъ сокинони кишвар на танҳо бо урғу одат, аనъанаҳо ва забонҳои миллатҳои дигар ошно нестанд, балки баъзеҳо қабилаҳо ва марказҳои вилояти ҳамсояи онҳоро ҳеч гоҳ надидаанд». Ин сабаби асосии заиф будани якдигарфаҳмии гурӯҳҳои қавмӣ ва қабилаҳои Афғонистон гардида, «ба ҳамгирии иҷтимоию фарҳангӣ зарари калон расонидааст»².

Ин вазъ боиси он гардидааст, ки масъалаи миллӣ дар Афғонистон ҳеч гоҳ мавриди баҳси васеъ дар матбуот ва ҷомеаи илмӣ қарор нагирифтааст. Аксари ҳокимони паштун ҳамеша кӯшиш мекарданд, ки ғояи «миллати муттаҳидшудаи афғонро» тарғиб кунанд. Инкор кардан мумкин нест, ки подшоҳони афғон ба намояндагони ақаллияты миллӣ имкони муайяни иштирок дар ҳукуматро фароҳам овардаанд.

М.И. Вак чунин маълумотҳоро такрор мекунад, ки аз соли 1964 то 1973, яъне пеш аз табаддулоти зидди монархистӣ, паштунҳо 56,1% мансабҳои ҳукуматиро ишғол намудаанд, тоҷикҳо – 33%, сайидҳо – 3,3%, дигар гурӯҳҳои этниқии суннӣ – 5,5%, шиаҳо – 2,2%³.

1. Ниг.: 145-144، شماره 2002، دسمبر 2002.

2. Ниг.: Хамгаев А. Центральная Азия и Кавказ. Лулео (Швеция). – 2003. -№ 4. - С. 151–160; 2002, № 144 – 145. - ص. 16.

3. ، 1986 (کابل، اربانا، № 95) – ص. 3.

Тибқи гуфтаҳои Ҳ. Ҳошимбеков, дар охири солҳои 60-ум ва оғози солҳои 70-уми асри XX дар шаҳрҳои музофоти шимолӣ шӯъбаҳои қариб тамоми ҳаракатҳои асосии сиёсии кишвар, аз ҷумла чапҳои шадид, созмонҳои суннатгаро ва бунёдгарони исломӣ таъсис дода шудаанд. «Бо вучуди ин, бояд қайд кард, ки гурӯҳҳои сиёсии фаъоли аҳолии ӯзбек ягон ҳизб ё созмонае эҷод накардаанд, ки манфиатҳои маҳсуси иқтисодӣ ва сиёсии аҳолии ӯзбек, забон ва фарҳанги онро ҳимоя кунад». Ҳ. Ҳошимбеков қайд мекунад, ки дар шимол ҳизбҳо ва созмонҳои сиёсӣ на аз рӯи усули этникӣ, балки аз рӯи усулҳои иҷтимоӣ таъсис дода шудаанд¹.

Усули адолати иҷтимоӣ ба ташаккули ҳувияти миллии гурӯҳҳои қавмӣ, пеш аз ҳама ӯзбекони Афғонистон мусоидат намуд. Бояд дар назар дошт, ки вилоятҳои шимолии кишвар бо ҷумхуриҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Ӯзбекистон ҳамсарҳаданд ва ин ба аҳолии маҳаллӣ таъсири назаррас гузоштааст. Дар аввали солҳои 1980-ум олимони ғарбӣ қайд карданд, ки ҳамгирои қавмӣ дар заминаи фарҳанг ва забони ӯзбекони Афғонистон оғоз ёфт. Аммо ин ақидаро олимони Ӯзбекистони советӣ рад карданд. Ҳамин тавр, Р.Т. Рашидов изҳороти Д. Монтгомериро дар назар дошт, ки бо сабаби фишор аз ҷониби гурӯҳи этникии паштун, ӯзбекҳои Афғонистон дар шимоли Афғонистон ба «Ӯзбекистони советӣ» ҳамчун «ҳимоякунандай манфиатҳои ӯзбекон» нигоҳ мекунанд².

Ба андешаи донишмандон тамоюлоти бартарияти этникӣ – фарҳангии ӯзбекҳо дар шимоли Афғонистон заминаҳои айнӣ доштанд. Дар ибтидои солҳои 90-уми асри XX, Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Ӯзбекистон ягона давлати ташаккулёftai ӯзбекҳо дар ҷаҳони муосир буд. Ҷумҳурӣ на танҳо захираҳои азими табиӣ дошт, балки аз ҷиҳати иқтисодӣ дар Осиёи Марказӣ пешрафта буда, адабиёти ӯзбек, санъат, андешаи иҷтимоӣ, илм ва техникаи рушдёfta дошт. Ҷумҳурии Шӯравии

¹. Ниг.: Дар ҳамон ҷо. - С. 96.

². Ниг.: Хамгаев А. Центральная Азия и Кавказ. Лuleo (Швеция). – 2003. - № 4. - С. 151–160; Ниг.: دعوت، ۱۴۴ - ۱۴۵. - ص. 42. دسامبر ۲۰۰۲،

Сотсиалистии Ӯзбекистон ҳалқаи муҳимтарин дар муносибатҳои тамоми Иттифоқи Советӣ ва Афғонистон буд. Коршиносони Ӯзбекистон дар татбиқи бисёр лоиҳаҳои иҷтимоию иқтисодии Афғонистон, аз ҷумла дар минтақаҳои шимолии он ҷо, ки ӯзбекон зиндагӣ мекарданд, иштирок доштанд.

Шимоли Афғонистон бо Ӯзбекистон фазои ягонаи иттилоотӣ ва электронӣ дорад. Сокинони бисёр вилоятҳои шимоли Афғонистон мустақиман метавонанд пахши барномаҳои радио ва телевизиониро аз ҷумҳурии Ӯзбекистон қабул кунанд. Бисёр ӯзбекони Афғонистон дар донишгоҳҳои Ӯзбекистон таҳсил менамоянд. Ҳамаи ин, албатта, ба болоравии нуфузи Ӯзбекистон, мақоми фарҳанг ва забони ӯзбекӣ дар вилоятҳои шимолии Афғонистон мусоидат кард. Ба гуфтаи М.И. Вак, ӯзбекҳо дар нӯҳ музофоти шимолу шарқии Афғонистон: Бадғис, Бағлон, Бадаҳшон, Қундуз, Самонгон, Ҷузҷон, Балх, Тахор ва Форӯб зиндагӣ мекунанд. Шумораи камтарини ӯзбекҳо дар Бадғис – 2% аз шумораи умумии аҳолии маҳаллӣ ва шумораи қалонтарин дар Форӯб – 52% -ро ташкил медиҳад. Ҳамзамон, 13% ӯзбекони Афғонистон дар минтақаҳои ҳамсарҳади Ҷумҳурии Ӯзбекистон ва 87% – боқимонда дар вилоятҳое, ки бо Тоҷикистон ва Туркманистон ҳамсарҳаданд, зиндагӣ мекунанд¹.

Чӣ тавре ки мебинем, дар инҷо ақаллияти миллӣ (дар ин ҳолат, ӯзбекҳо) аз шумораи миллатҳои дигар, ки дар вилоятҳои наздисарҳадӣ зиндагӣ мекунанд, зиёд нест. Аммо таъсири онҳо ба сокинони маҳаллӣ, тавре ки дар боло зикр шуд, хеле назаррас аст. Он хусусан пас аз таъсиси «Ҳизби демократии ҳалқи Афғонистон» дар моҳи январи соли 1965 шиддат гирифт, ки танзими масъалаи миллиро яке аз вазифаҳои асосии ҳуд қарор дода буд. Рост аст, ки баъдтар ин яке аз сабабҳои чудошавӣ ва ихтилофҳо дар «Ҳизби демократии ҳалқи Афғонистон» гардид ва боиси пайдоиши чиноҳо ва шохаҳои дигар шуд.

¹ Ниг.: Ҳашимбеков Х. Узбеки Северного Афганистана. [Текст] / Х. Ҳашимбеков. - М., 1994.- С. 32 -33.

Пас аз ба сари қудрат омадан «Ҳизби демократии халқи Афғонистон» (соли 1978) кўшиш кард, ки талаботҳои баъзе аз ақаллиятҳои қавмиро дар соҳаи маориф ва фарҳанг қонеъ кунад. Бори аввал дар таърихи кишвар мактабҳо ба забонҳои узбекӣ, туркманӣ ва балуҷӣ дар минтақаҳои суннатии онҳо ба фаъолият шурӯъ намуданд ва нашри китобҳои дарсии зарурӣ бо ин забонҳо ба роҳ монда шуд. Дар натиҷа бесаводӣ дар байни ақаллиятҳои миллии Афғонистон коҳиш ёфт. Рӯзномаҳо ва маҷаллаҳо ба забонҳои ӯзбекӣ, туркманӣ ва балуҷӣ ба нашр шурӯъ карданд.

Аммо дар шароити ҷанги шаҳрвандӣ, роҳбарияти «Ҳизби демократии халқи Афғонистон» натавонист ин масъаларо амиқ омӯхта тамоми нозукиҳои муносибатҳои этникӣ – иҷтимоии ҷомеаро ба инобат гирад. Ҳамзамон, кўшишҳои «Ҳизби демократии халқи Афғонистон» -ро ҷиҳати беҳтар намудани ҳамгирои иҷтимоию фарҳангии гурӯҳҳои этникӣ, ки ба ташаккули ҷомеаи ягона – миллати афғон, равона шуда буданд, низ сарфи назар намудан мумкин нест.

Равандҳои баъдии Афғонистон боиси суқути режими М. Наҷибуллоҳ гардид. Пас аз он Афғонистон воқеан истиқлолияти худро аз даст дод ва паштунҳо аз қудрати мутлақ маҳрум гардидаанд. «Ин рӯйдодҳо, мегӯяд Ҳ. Ҳошимбеков, ба сиёсиқунонии минбаъдаи аҳолии ӯзбекони шимоли Афғонистон, афзоиш ёфтани ҳувияти этникӣ – миллии онҳо мусоидат кард ва ин равандҳоро амиқтар соҳт ва суръат баҳшид»¹.

Бояд қайд кард, ки дар сиёсисозии ӯзбекҳои Афғонистон омилҳои беруна – пошҳӯрии Иттифоқи Советӣ ва пайдоиши давлати мустақил – Ҷумҳурии Ӯзбекистон дар соли 1991 нақши назаррас доранд. Чораҳои роҳбарияти Ҷумҳурии Ӯзбекистон ҷиҳати мустаҳкам намудани истиқлолияти давлатӣ ба таҳлилгарони афғон имкон доданд, ки ӯзбекҳоро

¹. Ҳошимбеков Х. Узбеки Северного Афганистана. [Текст] / Х. Ҳошимбеков. - М., 1994. – С. 32 -33.

«як қувваи пешрафтаи этникӣ ва сиёсии Осиёи Марказӣ» тавсиф кунанд¹. Ин хусусият ба ўзбекҳои Афғонистон низ дахл дорад, ки меҳостанд аз ҳукмронии паштунҳо халос шаванд ва аз мақомоти Тошканд қӯмак талаб кунанд.

Соли 1992 дар Мазори-Шариф конгресси муассисони «Ҷунбиши миллии исломии Афғонистон» баргузор гардид, ки онро сарвари узбекони Афғонистон А.Р. Дӯстум роҳбарӣ мекард. Дар суханронии конгресс ӯ аз ҷумла қайд намуд: «Вақти он расидааст, ки тамоми мардуми Афғонистон баробарҳукуқ бошанд, мо меҳоҳем, ки масъалаи миллиро дар кишвар тавассути ташкили ҳукумати федеративӣ ҳаллу фасл кунем»².

Низомнома дар бораи соҳтори федеративии давлати Афғонистон ба тамоми ҳуччатҳои асосии «Ҷунбиши миллии исломии Афғонистон» дохил карда шуд. Дар санадҳои ҳизбӣ онҳо ҳукумати паштунҳоро бо истилоҳи «ҳукумати шовинистӣ, ки моҳияти қабилавӣ» дорад, ном бурдаанд³.

Дар натиҷаи амалиёти зиддитеррористие, ки Иёлоти Муттаҳидаи Америка ва иттифоқчиёни он дар соли 2001 оғоз карда буданд, ҷунбиши «Талибон» шикаст ҳӯрд ва ҳамоҳангии этникӣ ва сиёсӣ дар ин кишвар ба таври назаррас тағйир ёфт. Бо вуҷуди он, ки паштун Ҳ. Карзай сарвари ҳукумат шуд ва подшоҳи собиқ М. Зоиршоҳ «падари миллат» эълон гардид, паштунҳо аз вазифаи асосии худ – ҳукмронии мутлақи ҳарбӣ - сиёсии давлат маҳрум гардиданд. Тибқи иттилои Пажӯҳишгоҳи Демократии Афғонистон, дар фармондехӣ болоии артиши ин кишвар як паштун ва ҳеч як ҳазора набуданд, аммо тақрибан 90% ин пайванд (10 нафар), аз ҷумла вазири дифоъ М.Қ. Фаҳим тоҷик буданд. Дар дигар

¹. Ниг.: Рашидов Р.Т. Национальная политика Афганистана в освещении буржуазных политологов. В сб.: Республика Афганистан: опыт и тенденции развития. [Текст] / Р.Т. Рашидов. - Ташкент, 1990. - С. 34.

². Хашимбеков Х. Узбеки Северного Афганистана. [Текст] / Х. Хашимбеков. - М., 1994. - С. 35.

³. Ниг.: Хамгаев А. Центральная Азия и Кавказ. Лулөо (Швеция). - 2003. - № 4. - С. 151–160.

чузъҳои Вазорати дифоъ, паштунҳо танҳо 6,8%, тоҷикҳо – 75% ва тақрибан 1% – ҳазораҳо, ўзбекҳо ва нуристониҳо¹ буданд.

Дар воҳӯрӣ бо рӯзноманигородон дар парлумони Ҷумҳурии Ӯзбекистон, 12 декабря соли 2002, Президенти Ӯзбекистон И. Каримов қайд кард, ки соҳтори федеративии қудрат барои ташкили муносибатҳо байни марказ ва канори Афғонистон бештар мувофиқ аст².

Ба андешаи як гурӯҳи коршиносон ягонагӣ ва тамомияти арзии он, бо вучуди нигоҳ доштани нақши пешбаранди паштунҳо ҳамчун этноси давлатсоз яке аз масъалаҳои калидӣ дар нигоҳ доштани сулҳ дар ин кишвар ва таҳқими низоми иқтисодӣ ва сиёсии он мебошад. Пас аз шикасти ҳукумати М. Начибуллоҳ, посух ба ин савол имкон фароҳам овард, ки ниятҳои аслии қувваҳои беруна ва дохилӣ дар бораи ояндаи Афғонистон эътироф шаванд.

Ба ақидаи муҳолифони андешаи федеративиқунонӣ барои дарк кардани ҳақиқати оддӣ ҳеч гоҳ донистани таъриҳ ва воқеяияти Афғонистон лозим нест: ҷомеае, ки бо ихтилофоти қавмӣ ва низомӣ - сиёсӣ ҳароб шудааст, наметавонад шакли федеративии давлатдориро дар шакли мутамаддини он қабул кунад. Аввалан, ба Афғонистон лозим аст, ки назм, субот ва тартиботро барқарор кунад, ҳаробии иқтисодиро барҳам диҳад ва ба қувваҳои сиёсие, ки федералиқунонӣ талаб меқунанд, имконият фароҳам орад, то онҳо нишон диҳанд, ки чӣ гуна метавонанд манфиатҳои ақаллиятҳои миллии хешро бидуни аслиҳа ҳимоя кунанд. Дар ниҳоят, ба даст овардани мустақилият кофӣ нест – онро бояд тамоми сокинони кишвар дарк намоянд, истиқлолият барои мардум қувваи судманӣ гардад, ба пешрафту тараққиёт мусоидат намояд ва ба манфиатҳои танҳо гурӯҳи хурди шахсони шӯҳратпараст хидмат накунад.

Ба гуфтаи гурӯҳи дигари муҳаққиқони Афғонистон, раванди федеративиқунонӣ, аниқтараш, фурӯпошии кишвар аллакай шурӯъ

¹. دعوت، ۱۴۴-۱۵۴ شماره ۲۰۲۲

². Ниг.: Хашимбеков X. Узбеки Северного Афганистана. [Текст] / X. Хашимбеков. - М., 1994.- С. 39.

шудааст. «Чунин ба назар мерасад, ки Афғонистон аллакай дар роҳи федеративишавӣ қарор дорад» гуфт олими афғон доктор М.Ҳ. Кокар дар мусоҳиба бо рӯзномаи Даъват. Барои мисол, А.Р. Дустум якчанд музофотҳои шимоли Афғонистонро таҳти идораи худ нигоҳ медорад. Ба гуфтаи М. Ҳ. Какар, «хукумати марказӣ барои иҷрои қарорҳои худ ва назорати риояи қонунҳо дар саросари кишвар қувват ва қобилият надорад»¹.

Ҳамин тарик, вазъи таъриҳӣ – этникии Афғонистонро таҳлил намуда, мо ба чунин хулосаҳо расидем, ки:

- асоси ғоявии миллатпарастии яке аз гурӯҳҳои асосии этникии Афғонистон - паштунҳо ривоятҳои шифоҳӣ дар бораи пайдоиши онҳо ба шумор меравад, ки гуё онҳо назаркардагони худо буда исломро ҳамун насли «фарзандони Истроил», ки худо бо онҳо «иттифоқе» пеш аз пайдоиш пайдо кардааст, қабул намудаанд;
- сирри андешаи мазкур дар он аст, ки бо истифода аз таъсири дини ислом, паштунҳо ҳукмронии худро бар қавму қабилаҳои дигар «асоси қонунӣ» бахшиданд. Аз ҷониби дигар аз ҳурофотпарастии ҳалқу миллатҳои дигари ин сарзамин истифода намуда, онҳоро дар атрофи худ бо роҳи маҷбурий муттаҳид соҳтанд;
- ҳукмронии паштунҳо аз замони таъсиси давлати Афғонистон аз ҷониби Аҳмадшоҳи Дуронӣ дар соли 1647 оғоз гардида, марҳила ба марҳила таҳқим ёфтааст. Баъд аз суқути давлати дурониҳо дар соли 1819, паштунҳо бо мақсади аз даст надодани ҳукмронии худ шиори «паштунизм ислом аст ва ислом паштунизм аст» ба афкори иҷтимоии давлати худ табдил доданд;
- сарварони Афғонистон дар тули тамоми таърихи ин давлат сиёсати забти қаламравҳои ғайрипаштуниро татбик намудаанд. Амир Ҷӯст Муҳаммадхон (солҳои 1843 – 1863) сиёсати «мустанлиқадории

канорӣ» -ро амалӣ намудааст. Ин сиёсатро амЭрон, подшоҳон ва роҳбарони дигари паштунтабор идома додаанд;

- яке аз омилҳои берунаи таҳқими мавқеи хукмронии паштунҳо ба имзо расидани Шартнома байни Англия ва Россия дар бораи муайян намудани сарҳадҳои шимолу ғарбии Афғонистон дар соли 1887 ба шумор меравад. АмЭрони Афғонистон бо такя ба дастгирии ин давлатҳои абарқудрат муборизаи озодихоҳонаи қавму қабилаҳои ғайрипаштуно саркуб намуда, мавқеи паштунҳоро дар идораи давлат боз ҳам мустаҳкам намуданд;

- дар ибтидои асри XX сиёсати муҳочирати паштунҳо ба минтақаҳои ғайри паштунӣ дар доираи сиёсати давлатии амЭрони Афғонистон - Ҳабибуллоҳон ва Амонуллоҳон такони нав ёфт. Ҳусусияти фарқунандаи ин давра аз он иборат аст, ки бедории сиёсии ҳалқҳои ғайрипаштун боло рафта, онҳо зидди чунин амали Кобул баромад карда, аввалин бор талабҳои сиёсии ҷудоихоҳиро ба миён гузоштанд;

- ғалабаи инқилоби Октябр дар Россия (соли 1917), шикасти ҷунбиши босмачиҳо дар Осиёи Миёна (солҳои 1918-1938) боиси ба Афғонистон муҳочират намудани ҳалқҳои ин минтақа гардида, ҳамbastагии қавмиро дар шимоли Афғонистон ба таври назаррас тағиیر дод;

- ҷанбаи манғии сиёсати нодурусти этникӣ аз он иборат буд, ки рӯхияи норозигӣ аз ҳокимияти марказӣ, ки ба паштунҳо таалуқ дошт ва андешаҳои ҷудоихоҳи миёни аҳолии шимоли Афғонистон авҷ гирифт. Ба кӯшишҳои ҳокимони Афғонистон ва таъқибу саркуби аҳолии маҳаллӣ нигоҳ накарда, шимоли Афғонистон ба як пойгоҳи нооромӣ ва тамоюлҳои марказгурез табдил ёфт. Мутаассифона, ҷунин ҳолати ногувор дар муносибатҳои миллӣ то ба имрӯз идома дорад. Фарқи вазъияти имрӯза аз қаблӣ дар он аст, ки он вақт исён ва шӯришҳо ба амал

меомаданд, имрӯз бошад ин рухия дар шакли андешаи федераликунайкунонии Афғонистон вучуд дорад;

- муҳолифони андешаҳои федераликунайкунонии кишвар чунин мешуморанд, ки хуб мебуд, ки Афғонистон давлати худро солҳои тӯлонӣ бидуни хунрезӣ таҳқим баҳшад, тамоми қувваҳои худро ба ҳам ҷамъ оварда, онҳоро барои барқарорсозии иқтисодӣёт, эҳёи арзишҳои маънавӣ ва миллӣ равона намояд. Ин на танҳо барои Афғонистон, балки барои кишварҳои ҳамсоя низ муғид аст. Афғонистони ноустувор, истеҳсолқунанда ва интиқолдиҳандаи маводи муҳаддир барои ҷаҳон ба амнияти байналмилаӣ ҳатари ҷиддӣ дорад;

- ба андешаи гурӯҳи муайяни коршиносони соҳа, ки аксаран намояндагони қавми паштун мебошанд, аз рӯйи мансубияти этникӣ Афғонистон метавонад ба як лонаи ифротгарӣ дар заминаи динӣ, миллӣ ва сиёсӣ табдил ёбад. Дар ин ҳолат, бидуни шак, тоҷикон ба Тоҷикистон, ӯзбекҳо – ба Ӯзбекистон, туркманҳо – ба Туркманистон рӯ меоваранд. Эҳтимолияти чунин раванд ҳам барои Афғонистон ва ҳам барои давлатҳои Осиёи Марказӣ мушкилоти зиёд ба вучуд меорад. Фаромӯш набояд кард, ки барои кишварҳои Осиёи Марказӣ низ на танҳо масъалаи бисёрқавмии аҳолӣ, гуногунандешӣ, балки ба ихтилофҳое, ки дар ин замина ба вучуд меоянд, хос мебошанд. Дар Осиёи Марказӣ ин масъалаҳо тавассути ҷораҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ бартараф гардида, сулҳ ва ҳамоҳангиро таъмин менамояд. Агар Афғонистон аз рӯйи усули қавмӣ тақсим карда шавад, ин барои ҳама давлатҳои ҳаммарз таъсири манғӣ ҳоҳад дошт. Барои интихоби роҳи федерализм дар ин кишвар вақт ҳанӯз нарасидааст. Ва худи ҷомеаи Афғонистон бе даҳолати беруна бояд ин масъаларо ҳал қунад. Аммо дар шароити кунуни муракқаби дохилӣ ва хориҷӣ, танзими ин масъала имконнозазир аст.

1.2. Нақши ҳизбу ҳаракатҳои сиёсӣ дар танзими масъалаҳои миллӣ – этникиӣ дар Афғонистон

Масъалаи миллӣ дар маҷмӯъ ва баъзе миллатҳо ва гурӯҳҳои қавмии Афғонистон дар алоҳидагӣ то имрӯз пурра омӯхта нашудаанд. Коршиносон теъоди зиёди гурӯҳҳои этникии Афғонистонро, ки бо забонҳо, лаҳҷаҳо ва гӯйишҳои гуногун ҳарф мезананд, таъкид мекунанд. Бодарназардошти ин омил, масъалаи таъмини ҳуқуқҳои баробари миллатҳои сершумор ва шомил шудани онҳо ба низоми идоракуни давлатии кишвар ҳамеша дар мадди назари қувваҳои гуногуни сиёсӣ буд. Ҳизбҳои сиёсии Афғонистон дар бораи танзими масъалаи миллӣ нақш ва мавқеи гуногун доранд.

Яке аз роҳҳои танзими масъалаи миллӣ дар Афғонистон дар Конфронси Бонн дар соли 2001 пешниҳод шуда буд, аммо баъзе қувваҳои сиёсӣ ба хулосае омаданд, ки ташкили ҳукумати эътилофӣ бо иштироки намояндагони ҳамаи миллатҳо роҳи муассири ҳалли мушкилот нест, чунки иштироки баробари ҳамаи гурӯҳҳои қавмӣ дар ҳукумати мамлакат таъмин нагардид.

Заминаҳои иштибоҳот ва қачравиҳо дар муносибатҳои миллӣ дар Афғонистон ҳанӯз дар фаъолияти нахустин созмонҳои сиёсӣ ва мавқеъгирии муассисон ва роҳбарони онҳо гузошта шуда буданд. Барои мисол, ба андешаи як гурӯҳи донишмандон бунёдгузорони ҷунбиши «Виш залмиён», ки аксаран намояндагони гурӯҳи этникии паштун буданд, ҳиссиёти баланди миллатгароӣ доштанд. Р.Ш. Нуриддинов дар ин бора ҷунун менависад, ки «яке аз заминаҳои асосии ихтилофоти баъдии қувваҳои пешқадами Афғонистон аз ҷониби Сайид Ҷамолиддини Афғонӣ ҳангоми ба гардиши илмӣ ва сиёсӣ ворид намудани мағҳуми «миллати афғон», ки дар асарҳои Махмуди Тарзӣ инкишоф дода шуда буд, ба ҳисоб меравад. Мағҳуми «миллати афғон» дар шарҳу тафсири онҳо тамоми ҳалқҳои Афғонистонро фаро мегирифт. Ҳалқҳои ғайрипаштунро «қавм»

ном бурда, тасдиқ мекарданد, ки онҳо якҷо бо пуштунҳо умумияти воҳид – «миллати афғон» -ро ташкил медиҳанд. Ин ба андешаи мо иштибоҳи дурушти онҳо ва инкор намудани гуногунмиллат ва гуногунфарҳанг будани Афғонистон, ки таърихан дар он ҷо умумиятҳои гуногуни этниқӣ – миллӣ зиндагӣ менамуданд, мебошад».¹

Яке аз хусусиятҳои фарқунандай ҳаёти сиёсии Афғонистон дар солҳои 60 – уми асри XX аз он иборат буд, ки ҳизбу ҳаракатҳои миллатгаро ба саҳнаи мубориза ворид гардиданд. Яке аз чунин ҳизбҳои сиёсии миллатгаро ҳизби «Афғон миллат» буд, ки бо ҳамин ном рӯзнома низ чоп мекард. Асосгузор ва роҳбари ҳизби «Афғон миллат» шаҳрдори Кобул Ғулом Муҳаммад Фарҳод буд. Ба ақидаи профессор Р.Ш. Нуриддинов ба ташаккули андешаҳои сиёсии Ғулом Муҳаммад Фарҳод солҳои таҳсил дар Олмони фашистӣ ва шиносой бо ғояҳои сотсиалистони миллатгаро, таъсири муайян расонидааст. Мазмуни асосии интишороти рӯзномаи «Афғон миллат» эҷоди «руҳи миллати ягона», ки «дармони ҳамаи дардҳои иҷтимоӣ» ҳоҳад гашт, ба шумор мерафт. «Муттаҳид намудани тамоми қавму қабилаҳо ва ҳалқҳои Афғонистон ҳамчун миллати ягона, расму ойин, урфу одат ва анъанаи воҳид, ҳаёти иҷтимоӣ – ҳуқуқӣ, моддӣ – маънавии онҳоро ҳамчун фарҳанги ягона» талаб намуда, ношЭрони ин рӯзнома бо ин роҳ меҳостанд «ба ҳадафи ягона, ки ниёзи умумӣ, руҳи воҳид ва ғояҳои умумимиллӣ мебошанд», бирасанд².

Аз дигар ҷониб, мағҳуми «миллати ягона» аз мавқеи манфиатҳои миллии гурӯҳи этниқии паштунҳо, бар зарари манфиатҳои миллии ҳалқҳои ғайрипаштун баррасӣ мегардид. Миллатгароӣ ва паштунгароии рӯзномаи «Афғон миллат» бо андешаи «руҳи афғонӣ», ки гүйё таърихан

¹ Нуриддинов Р.Ш. Идейная борьба лево – демократических и право – исламистских сил в Афганистане во второй половине XX века. [Текст] / Р.Ш. Нуриддинов. – Душанбе: «Ватанпарвар», 2003. – С.33.

² 1996 24,04; ملت افغان: Ниг.: Нуриддинов Р.Ш. Идейная борьба лево – демократических и право – исламистских сил в Афганистане во второй половине XX века. [Текст] / Р.Ш. Нуриддинов. – Душанбе: «Ватанпарвар», 2003. – С.71-72.

ба ин миллат мансуб буда, роҳи рушди иҷтимоӣ – сиёсии онро муайян менамояд, асоснок карда мешуд¹.

Дар натиҷаи чудоӣ дар гурӯҳи «Ҳалқ» ва аз сафи он берун рафтани узви Кумитаи марказӣ — Муҳаммад Тоҳири Бадаҳшӣ ва баъзе намояндагони ғайрипаштун, 6 августи соли 1968 дар Кобул боз як созмони сиёсии чапгаро – «Маҳфили интизор» таъсис ёфт, ки масъалаи миллиро дар маркази фаъолияти хеш қарор дода буд. Ба гуфтаи З. Зухурӣ, «Муҳаммад Тоҳири Бадаҳшӣ ба умеди муттаҳидсозии ҳар чи зудтари созмонҳо, гурӯҳҳо ва ҷараёнҳои марксистии қишвар ва таъсиси ҳизби воҳид, барои созмони нав номи «Маҳфили интизор»–ро пешниҳод кард, ки яқдилона қабул шуд»².

Ба ақидаи А. Хаймен, созмони мазкур «рӯзномаи худро нашр намекард, зоро ақидаҳои аъзои ин гурӯҳ онҷунон шадид буд, ки сензура иҷозати чопи нашрияро намедод. Ғайр аз ин, созмони мазкур фаъолияти худро дар деҳот мутамарказ сохта буд, ки дар он ҷо ба сабаби тақрибан бесаводии комили аҳолӣ ҳоҷат ба нашри рӯзнома набуд»³. Чунин ба назар мерасад, ки аввалан, ақидаҳои «Маҳфили интизор», маҳсусан, дар марҳалаи ибтидой, вақте ки роҳбарони он ба муттаҳидшавии «Ҳизби демократии ҳалқи Афғонистон» умединор буданд, шадидтар аз ақидаҳои аъзои созмони маоистии «Шуълаи ҷовид» набуд; сониян, тамоми нерӯҳои сиёсии интишордиҳандай рӯзномаҳо, асосан ба равшанфирон, аз он ҷумла, ба зиёйёни деҳот, ҳизматчиёни давлатӣ, ҷавонони мактабҳон ва донишҷӯ тақя мекарданд.

Дар айни замон, набудани нармиши муайян дар сиёсати созмони мазкур ва ба инобат нағирифтани шакли фаъолияти ошкоро боиси он шуд, ки сиёсати стратегии он на дар доҳили қишвар ва на дар хориҷ эътибор пайдо накард. Амалан то оғози нашри рӯзномаи «Мейҳан»

¹ Ниг.: Нуриддинов Р.Ш. Идейная борьба лево – демократических и право – исламистских сил в Афганистане во второй половине XX века. [Текст] / Р.Ш. Нуриддинов. – Душанбе: «Ватанпарвар», 2003. – С.71-72.

^{2..} «,1998 ҷӯлайи миён.

³ Hyman A. Afghanistan. Under the Soviet Domination. 1964—1983. N. Y.: Mac Milan Press, 1984. - P. 59.

(нашрияи «Созмони инқилобии заҳматкашони Афғонистон» дар моҳи октябр соли 1988), ин созмон дар афғоншиносии советӣ бо номи «Ситами миллӣ» маълум буд.

Қ. Искандаров менависад, ки рақибони сиёсии «Маҳфили интизор» онро «Ситами миллӣ» меномиданд, гарчи бо чунин ном дар Афғонистон ҳеч гоҳ созмоне вучуд надошт¹. Аммо муҳаққиқ С. Мерганов чунин мешуморад, ки дар яке аз ҷаласаҳои Кумитаи Марказии «Ҳизби демократии ҳалқи Афғонистон» пас аз он ки муассиси ин созмон — Муҳаммад Тоҳири Бадаҳшӣ аз воқеяти мавҷуд будани зулму ситами миллӣ дар Афғонистон интиқоди шадид кард, ин созмон номи «Ситами миллӣ»-ро гирифт.

Созмони мазкур хеле зуд, бо қумаки рақибони худ «шухрати» «миллатчигиро»-ро гирифт. Сиёsat ва мавқei ин созмон хеле таҳриф шуд, онро айбор мекарданд, ки сиёсаташ на ба таъмини баробархуқуқии ҳалқҳо, на ба муқобили сиёсати шовинистии раддаҳои болои ҳокимият, балки ба муқобили паштунҳо, пароканда кардани кишвар, таъсиси «Хуросони Бузург» ё «Туркистони Афғонистон» равона шудааст. Мутаассифона, бодарназардошти он, ки созмон имконияти ошкоро шарҳу эзоҳ додани сиёсати худро надошт, онро бо миллатпарастӣ гунаҳкор намуданд.

Ба эътибор нағирифтани шаклҳои фаъолияти ошкоро, набудани нашрияи худ боиси он шуд, ки нуктаҳои барномавии «Маҳфили интизор» на танҳо барои таҳқиқарон, балки барои худи афғонҳо низ пинҳон монд ва баҳодиҳии гуногунро ба вучуд овард.

Ихтилофи маълумот дар бораи ин созмон аз муайян кардани санаи пайдоиши он оғоз мешавад. Баъзеҳо чунин мешуморанд, ки он соли 1969 аз гурӯҳи «Шуълаи ҷовид» ҷудо шудааст².

¹. Ниг.: Искандаров К. Политические партии и движения Афганистана во второй половине XX века. [Текст] / К. Искандаров. – Душанбе: Ирфон, 2004. - С. 165.

². Ниг.: Пластун В. Н. Эволюция деятельности экстремистских организаций в - С. 326; 327.

Мұхаққиқи ҳинді С. Мукерчи чунин мешуморад, ки Мұхаммад Тоҳири Бадахші ҳанұз дар соли 1965 «Хизби демократии халқи Афғонистон» - ро тарк намуда, созмони худро ташкил намуда буд¹.

Л. Дюопре бар ин ақида аст, ки он аз гурӯхи «Парчам» чудо шуда буд ва ин ақидаро олимі дигари ҳинді М.С. Агвани тасдиқ мекунад².

Мұхаққиқи амрикоттоң Б. Рубин чунин мешуморад, ки Мұхаммад Тоҳири Бадахші пешвои «Созмони захматкашони Афғонистон» буд ва маҳз аз ҳамин созмон гурӯхи Б. Боэс таҳти номи «Созмони инқилобии захматкашони Афғонистон» чудо шуд³.

Мұхаққиқони Советтің ин созмони марксистиро асосан чун гурӯхи миллатгаро қаламдод кардаанд. Ю. В. Ганковский таъкид мекунад, ки созмони мазкур таҳти шиори аз байн бурдани зулму ситами аққалиятхой миллій баромад карда, ба барангехтани нифоки байни миллатхо мусоидат кард, аъзои ин гурӯх дар минтақаҳои иқомати аққалиятхой миллій амалан ба манфиати табақаҳои доро амал мекардан⁴.

Роҳбарони ин созмон бо нүқтай назари мұхаққиқон, ки онро «миллатгаро» номиданд, розій нашуда, чунин ақида доштанд, ки «фақат душманон метавонанд чунин андеша қунанд, «миллатгаро» — оне аст, ки фақат барои имтиёзи халқи худ мубориза мебарад, аммо «Маҳфили интизор» барои беҳбуди шароити зиндагии аксарият халқои кишвар мубориза мебурд»⁵. Аммо «Маҳфили интизор» мисли дигар нерухои сиёсии кишвар, дар дохили худ ваҳдату муттаҳидій надошт, бинобар ин, ин ақидаро, ки тамоми созмон аз ҳадафхой миллатгароённа пайравй мекард, метавон таҳти шакку шубҳа қарор дод. Масалан, дафъатан баъд аз таъсиси гурӯх, дар дохили он ду чиноҳ – чиноҳи чап ба раёсати худи

1. Ниг.: Mukerjee S. Afghanistan: from Tragedy to Triumph. - P. 57.

2. Ниг.: Dupree L. Afghanistan under the Khalq // Problems of Communism. 1979. Vol. 18, N 4. - P. 38; Agvani M. C. Afghanistan in Crisis. Vikas Publ. House. New Delhi, 1981. - P. 3.

3. Ниг.: Barnett R., Rubin R. The Fragmentation of Afghanistan. State Formation and Collapse in International System. Yale Univ. Press, 1995. - P. 313.

4. Ниг.: Ганковский Ю. В. История Афганистана с древнейших времен до наших дней. [Текст] / Ю.В. Ганковский. - М., 1984 - С. 307.

5. Ҳақиқати инқилоби савр («Правда апрельской революции»). [Текст]. - 1988. 2 сен.

Мұхаммад Тоҳири Бадахшӣ ва чиноҳи рост ба раёсати Б. Боэс ба вучуд омаданд, ки бо мавқеи оштинопаз Эронаи зиддипаштунӣ ва ифратгарии чапгарои худ фарқ мекарданд. Пас, на тамоми созмони «Маҳфили интизор», балки фақат чиноҳи рости он дар мавқеи миллатгарой қарор дошт.

Роҳбарони маҳфил ҳаллу фасли одилонаи масъалаи миллиро бо таъсиси давлати федералӣ алокаманд мекарданд, гарчанде онҳо нақшай мушаххаси бунёди кишвари федеративиро надоштанд. Мусалламан, дар шароити фаъолияти пинҳонӣ, иттилоот дар бораи сиёсати ин созмон доир ба масоили миллӣ ба овозаю шиорҳои аксар вақт таҳрифшуда асос меёфт, ки ин баъзан боиси арзёбии ғайриасосноки таҳқиқарон нисбат ба ин созмон мешуд, ки асноду қарорҳои ин созмонро дар даст надоштанд. Бинобар ин, наметавон бо ақидаи В.В. Басов розӣ шуд, ки менависад: «сухан дар бораи таъсиси гурӯҳи миллатгаро ва ҳатто ҷудоиталаб мерафт, ки дар назди худ эҳёи «Туркистони мустақил» ва пок кардани қаламрави он аз паштунҳоро гузошта буд»¹.

Ихтилофи дигар, ки дар тадқиқоти муаллифони хориҷӣ дучор мешавад, бо самтгирӣ хориҷии «Маҳфили интизор» вобаста буд. Масалан, баъзе таҳқиқарон изҳор доштаанд, ки он хитойгаро (маосист – С.Н.) буд. Чунончи, А. Хаймен ва М.С. Агвани шакку шубҳаи худро нисбат ба самтгирӣ созмони «Шуълаи ҷовид» ба сӯи Хитой ифода карда, дар айни замон менависанд, ки «Маҳфили интизор» низ пурра маоистӣ буд².

Л. Дюпре навиштааст, ки «Маҳфили интизор» ба «сафарбаркунии нерӯҳо дар дехот аз рӯи намунаи хитой даъват мекард, яъне пайванди маоизм ва этномарказӣ», ҳамчунин, баъдан чунин натиҷа кардааст, ки «идеологияи он маҳлути нодири маоизм ва исломи шиа мебошад»³.

¹. Актуальные проблемы афганской революции: коллектив. моногр. [Текст] / под ред. М. Р. Аруновой и др. -М.: Наука, 1984. - С. 484.

². نسل کشی افغان ها زیر حکومت شوروی. نیو یورک، 1984. ص. 82. (متن به زبان دری).: افغانی م. ص 4 افغانستان در بحران.

³. Dupree L. Afghanistan under the Khalq. – Problems of Communism, Wash/ 1979. – Vol XXXVIII. – № 4.- P. 38.

Зохиран, истифодаи омили исломӣ дар фаъолияти ин созмон ҷой дошт, вале аксарияти мутлақи аъзои маҳфил аҳли суннат буданд на пайравони мазҳаби шиа¹. Дар айни замон муҳаққиқ В.Н. Пластун бо такя ба маводи В. Андрианов, менависад, ки роҳбарони созмони мазкур «мавҷудияти иртиботи худро бо роҳбарияти маъмурияти хитоӣ дар Синсзян рад мекунанд»².

Гузашта аз ин, хусусияти созмони «Маҳфили интизор» иборат аз он буд, ки он сиёсати «адами дунбаларавӣ»—ро пеш гирифта буд. Ин маънои онро дорад, ки ин созмон аз мавқеи канорагирии баробар, ҳам аз сиёсати «Ҳизби коммунисти Иттифоқи Советӣ» ва ҳам аз сиёсати «Ҳизби коммунисти Ҳитоӣ» пайравӣ мекард.

С. А. Кештманд дар ёддоштҳои худ менависад: «Лоиҳаи пешниҳоднамудаи «Парчам» ба низоми парламентарӣ бо унсурҳои федеративӣ асос ёфтааст. Баъзе масъалаҳои муҳими лоиҳа инҳо буданд: таъмини кафолатҳои ҳуқуқҳои васеи демократӣ ба мардуми Афғонистон; эътирофи расмӣ ва ҳуқуқии фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ, ташкилотҳои миллӣ ва иттифоқҳои касаба, ки баробарҳуқуқии ҳамаи миллатҳои Афғонистонро дар асоси қонун таъмин мекунанд...»³.

Бо вуҷуди ин, баъзе олимони советӣ менависанд, ки ҳангоми таҳияи лоиҳаи Конституцияи Ҷумҳурии Афғонистон дар замони М. Довудхон, «парчамиён» ба ӯ чанд пешниҳодҳои худро дар бораи таҷдиdi маъмурию ҳудудӣ пешниҳод карда буданд. Илова ба эъломия дар бораи таъмини ҳуқуқҳои баробари сокинони кишвар, рушди забонҳои миллӣ ва минтақаҳо, он инчунин тартиби нави ташкили маъмурӣ ва ҳудудии кишварро бодарназардошти манфиатҳои ақаллиятҳои миллӣ дар бар мегирифт. Олимони советӣ тасдиқ мекунанд, ки дар пешниҳодҳо ё тавсияҳои пешниҳодшуда парчамиён андешаи таъсиси минтақаҳои

¹. نیگ. م. بدخشی. اگر انسان زندگی نامه داشته باشد (زندگی نامه شخصی طاهر بدخشی). کابل، [ج. ب]. [ج. ب]. (متن به زبان دری:).

². Пластун В. Н. Эволюция деятельности экстремистских организаций в странах Востока. [Текст] / В. Н. Пластун. - С. 325.

³. سلطان علی کشتمند. یاداشت های سیاسی و تاریخی. جلد ۱-۲. ب.م.-ص ۲۸۱.

мустақили маъмурию ҳудудиро дар минтақаҳои паштуннишин аз Кунар то Ҳилманд ва ба он дохил шудани Нуристон ба ҳайси вилояти муҳтор ба миён гузошта буданд.

Пешниҳод карда шуда буд, ки воҳидҳои маъмурию ҳудудӣ ба таври зайл таъсис дода шаванд:

- минтақаи узбекҳо (Чузҷон, Балх, Самангон);
- минтақаҳои тоҷикон (Таҳор, Бадаҳшон, Қундуз, Бағлон);
- минтақаҳои марказӣ аз Кобул то Ҳирот бо Вилояти Муҳтори Ҳазора;
- минтақаҳои ҷанубу ғарбӣ (вилоятҳои Фароҳ, Нимрӯз бо вилояти муҳтори Балуҷ)¹.

Санчиши дурустии маълумоти олимони советӣ мушкил аст, зеро онҳо ба манбаҳои боэътиҳод ишора намекунанд. Мо дигар маълумоти боэътиҳоде, ки маълумоти олимони шӯравиро тасдиқ намоянд, наёфтем. Аммо, бо назардошти робитаи байни роҳбарияти «Ҳизби демократии ҳалқи Афғонистон» ва намояндағони советӣ, ҳеч гуна сабаби рад кардани ин маълумотҳо низ вучуд надорад.

Як чиз мусаллам аст, ки ин пешниҳодҳо камбудиҳои зиёд доштанд – бисёр мушкилиҳои минтақавӣ ва қавмӣ дар онҳо ба назар гирифта нашуда буданд. Пас аз Инқилоби апрелии соли 1978, баҳусус дар охири солҳои 80-ум, дар зери таъсири шароитҳои гуногун, бедории сиёсӣ ва ҳувияти миллии гурӯҳҳои қавмии ғайрпаштун рушд кард. Аз ин рӯ, онҳо масъалаи таъмини ҳуқуқҳои баробари мардумони муқими кишварро тавассути ғайримарказиқунонии ҳокимият, мутаносиб гардонии ваколатҳои мақомоти марказӣ ва минтақавӣ ба таври ҷиддӣ бардоштанд. Яке аз ҳусусиятҳои ин давра он буд, ки гурӯҳҳои қавмӣ акнун мусаллаҳ буданд ва барои таъмини ҳуқуқҳои худ воситаҳои ҷиддии фишор доштанд. Дар ин шароит иродай онҳо барои таъмини ҳуқуқҳои баробари ҳалқҳо таҳқим

¹ См.: Актуальные проблемы апрельской революции. [Текст]. - М., 1984. - С. 482-483.

ёфт. Аммо маълум буд, ки дар роҳбарии ҳизби «Ватан» (собиқ «Ҳизби демократии халқи Афғонистон») гурӯҳхое буданд, ки ғояи федералӣ ё гайримутамарказгардонии ҳокимиияти марказиро дарк мекарданд.

Тибқи гуфтаҳои сарвазири вақти Ҷумҳурии Демократии Афғонистон С.А. Кештманд, дар солҳои 80-ум Шурои ВазЭрон ният дошт, ки хусусиятҳои этникии аҳолии кишвар ва қӯҷонидани онҳоро бо пешниҳоди мушаҳҳас оид ба ташкили мақомоти худмуҳтори маҳаллӣ (хукуматҳои) маҳаллӣ, ки дар як хукумати марказӣ муттаҳид шудаанд, ба назар гирад. Маҳз бодарназардошти ҳассосият ва хусусиятҳои мавҷуда роҳбарияти ҳизб ва давлат ин корро карда натавонист. Аммо, ба ин нигоҳ накарда, дар солҳои 1980-ум Шурои ВазЭрони Афғонистон бори аввал масъалаи мустақилияти миллӣ ва минтақавиро бардошт ва ин масъала дар ҷараёни оштии миллӣ ба таври васеъ инъикос ёфт. Гузашта аз ин, Шурои ВазЭрон пешниҳодҳои мушаҳҳасро барои қабули усули мустақилияти миллӣ барои он миллатҳо, ки ба ин ниёз бештар эҳтиёҷ доштанд, пешниҳод кард. Эҳтимол, дар доираи барномаи оштии миллӣ, пешниҳодҳо барои баррасии масъалаи додани мустақилият ба тоҷикон дар шимолу шарқи Афғонистон ҷой доштанд¹.

Генерали советӣ А. Ляҳовский менависад, ки фармондехии низомии советӣ бо истифода аз иртиботи махфии худ бо А.Ш. Масъуд, ин масъаларо барои муҳокима ба А.Ш. Масъуд фиристод, ки онҳо бо имзои мувоғиқ тасдиқ шуда ва бо мӯҳри сафорати советӣ дар Афғонистон мӯҳр зада шуда буданд².

Дар маълумотҳои бойгонии Сардори Гурӯҳи Вазорати Мудофиаи Иттифоқи Советӣ, генерали армия В.И. Варенников санади пешниҳодҳо, ки ба А. Ш. Масъуд фиристода шуда буд, вуҷуд дорад.

¹ سلطان علی کشمند. پاد داشت های سیاسی و رویداد های تاریخی. خطرات شخصی با بررسی های از تاریخ معاصر افغانستان. جلد 2-1. - ص 283

² Ниг.: Ляҳовский А.А. Трагедия и доблесть Афгана. [Текст] / А.А. Ляҳовский. 2-е изд., переработ. и доп.- Ярославль: ООО ТФ «Норд», 2004. - С.664.

Дар санади мазкур саволҳо барои муҳокима бо А.Ш. Масъуд чунин матраҳ гардида буданд:

1. Дар бораи таъсиси минтақаи ягонаи Афғонистон – худмухтории тоҷикон дар заминаи маҳалли истиқомати тоҷикон бо дохил намудани ҳудудҳои вилоятҳои Бадаҳшон, Тахор, Қундуз, Бағлон ва як қисми Парвон ва Каписо, муайян намудани шаклҳои худидоракуни ин минтақа.

2. Дар бораи намояндагии тоҷикон ба мансабҳои мушаҳҳас дар дастгоҳи Раиси Ҷумҳур, Шуруи миллӣ ва Девони вазЭрони Афғонистон.

3. Эътирофи расмии Ҳизби «Ҷамъияти исломии Афғонистон» ҳамчун ҳизби баробархуқуқ ва мустақил дар Ҷумҳурии Афғонистон.

4. Дар заминаи қувваҳои низомии Ҳизби «Ҷамъияти исломии Афғонистон» таъсиси қӯшунҳои доимии худмухтори тоҷикон ва дохил намудани онҳо ба таркиби Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Афғонистон. Вазифаҳои ин нерӯҳо ҳимояи манфиатҳои миллӣ, аз ҷумла ҳифзи шоҳроҳи Ҳайратон-Кобул мебошад.

5. Истиқори сулҳ дар қаламрави муҳторияти тоҷикон ва фароҳам овардани шароит барои барқарорсозии ҳаёти мӯътадили аҳолии он.

6. Масъалаҳои рушди иқтисодии минтақаи шимолу шарқӣ. Расонидани қӯмакҳои иқтисодӣ ва молиявӣ аз ҷониби ҳукумати Ҷумҳурии Афғонистон.

7. Ба роҳ мондани робитаҳои мустақими тиҷоратӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ байни Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Муҳтори Тоҷикистони Афғонистон ба хотири гирифтани қӯмакҳои иқтисодӣ, тиббӣ ва инчунин рушди савдои наздисарҳадӣ.

Дар поёни ин мактуб омадааст, ки масъалаҳое, ки ман барои баррасӣ ба Шумо ирсол мекунам, бо роҳбарияти Советӣ дар Ҷумҳурии Афғонистон ҳамоҳанг шудаанд¹.

¹ Ляховский А.А. Трагедия и доблесть Афгана. [Текст] / А.А. Ляховский. 2-е изд., переработ. и доп.- Ярославль: ООО ТФ «Норд», 2004.- С.664- 665.

Сафири Иттиҳоди Советӣ дар Ҷумҳурии Афғонистон Ю.В. Воронцов ва генерали армия В.И. Варенников, дар навбати худ ин масъаларо бо роҳбарияти дастгоҳи мушовЭрони советӣ ҳамоҳанг соҳтанд. Аз нуқтаи назари А.А. Ляховский, А. Ш. Масъуд омодагии худро барои мулоқот пешкаш намуда буд. Ҷониби Советӣ омодагӣ изҳор карда буд, ки бидуни амният ва силоҳ ба он ҷое, ки А.Ш. Масъуд таъянин кардааст, биравад. Сафири Иттиҳоди Советӣ дар Ҷумҳурии Афғонистон Ю.В. Воронсов розӣ шуд, ки ин вазифаро ӯ ва генерали армия В.И. Варенников ичро кунанд.

Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки масоили баррасишуда бо А. Ш. Масъуд дар сатҳи олӣ мувофиқа карда шуда буд. Хотираҳои С. А. Кештманд далели бавосита буда метавонанд, ки воқеан масъалаи додани муҳторияти миллӣ ба баъзе ҳалқҳо вучуд дошт. Аммо генерали советӣ менависад, ки вақте сафири Советӣ дар Ҷумҳурии Афғонистон ва сардори Гурӯҳи фаврии Вазорати мудофиаи Иттиҳоди Советӣ ба М. Наҷибуллоҳ дар бораи ниятҳои худ хабар доданд, ӯ гӯё розӣ шуд. Аммо бодарназардошти он, ки А. Ш. Масъуд, ки рақиби М. Наҷибуллоҳ буд, ӯ наметавонист ин нақшаро амалӣ намояд. Се маротиба ҳарбиёни Советӣ бо А.Ш. Масъуд воҳӯрӣ таъин карда буданд, аммо се маротиба афғонҳо бо роҳнамоии М. Наҷибуллоҳ ба ин роҳ надоданд ва дар маҳали таъин гардида ҳамлаҳои бомбаандозиро ба ҷо оварданд¹.

Бо наздик шудани суқути режими М. Наҷибуллоҳ масъалаи ташкили давлати федеративӣ бори дигар аз ҷониби баъзе қувваҳои сиёсии кишвар, ки намояндагони гурӯҳҳои қавмии ғайрипаштуни кишвар буданд, бардошта шуд.

Усули таъсиси давлати федеративӣ дар барномаи ҳизби «Ваҳдати исломии Афғонистон» бо роҳбарии А. Мазорӣ низ ҷой дошт. Аммо, пас

¹ Ниг: Искандаров К. История возникновения идеи федерализма в Афганистане и сегодняшняя реальность. [Текст] / К.Искандаров. // Паёми Дошишгоҳи омӯзгорӣ. - 2012. - № 3(46), К.1. - С.83-88.

аз сукути ҳукумати М. Начибуллоҳ, ихтилофҳо дар байни гурӯҳҳои этникӣ ва сиёсӣ шиддат ёфтанд, ки ба сар задани муноқишаҳои низомӣ байни онҳо оварда расонид. Дар натиҷа Афғонистон ба таври ғайрирасмӣ ба якчанд минтақаҳои алоҳидаи маъмурий тақсим гардид, ки ба ҳукумати марказӣ тобеъ набуданд.

Ин вазъ то он даме идома ёфт, ки ҷунбиши «Толибон» ин «иёлатҳои ғайрирасмиро» аз байн бурд. Пас аз сарнагунсозии ҷунбиши «Толибон», вақте ки масъалаи ташкили низоми ояндаи сиёсии Афғонистон муҳокима шуд, андешаи таъсиси давлати федеративӣ бори дигар аз ҷониби баъзе қувваҳои сиёсӣ дар шабакаҳои Интернетӣ ва дар саҳифаҳои чопӣ бардошта шуд. Аммо, бояд қайд кард, ки дар тӯли солҳои баъдӣ андешаҳои тарафдорони ғояи федеративӣ ба тафйироти ҷиддӣ дучор омадаанд. Сафи тарафдорони ғояи ташкили давлати федеративӣ низ кам гардианд. Ҳатто як қисми боқимондаҳои «Созмони инқилобии заҳматкашони Афғонистон» таҳти раисии М. Кушонӣ, ки бори дигар бо номи «Озодагон» таъсис ёфт, дар барномаи худ андешаи таъсиси давлати федеративиро дохил накарданد.

Аъзои «Созмони инқилобии коргарони Афғонистон» (созмоне, ки дар миёнаи солҳои 70-ум аз «Маҳфили Интизор» чудо шудааст) имрӯз низ ба низоми федеративии Афғонистон мухолифанд.

Ҳамин тариқ, имрӯз ягона ҳизбе, ки расман таъсиси низоми федеративии давлатро даъват мекунад ва ин мавқеъро ҳамчун дурнамои фаъолияташ қабул кардааст, ҳизби «Конгресси миллии Афғонистон» таҳти роҳбарии А. Пидром мебошад. Таъсиси чунин давлат ба барномаи номзадӣ ба мансаби президентии раиси ин ҳизб А.Пидром дар интихоботи якуми президентӣ дар соли 2004 дохил карда шуда буд.

Таҳлили ғояҳои муҳталиф оид ба таъсиси чунин давлат нишон медиҳад, ки дар ин масъала, алалхусус тақсимоти маъмурий-ҳудудии он нуқтаи назари гуногун мавҷуд аст:

- баъзехо чунин мешуморанд, ки воҳидҳои федеративӣ бояд бо ҳатҳои қавмӣ таъсис дода шаванд.
- дигарон усули ҷуғрофиро пешниҳод мекунанд;
- сеюмиҳо усули миллӣ-таърихиро қобили қабул мешуморанд;
- ҷорумиҳо усули иқтисодиву ҷуғрофии ташкили давлати федералиро пешниҳод менамоянд¹.

Аён аст, ки таъсиси воҳидҳои федеративӣ дар заминаи этникӣ хеле душвор ба назар мерасанд, зоро дар натиҷаи қӯҷонидани паштунҳо дар садсолаи охир ба шимол ва шимолу шарқи қишвар таркиби этникии ин минтақаҳо тағйири қуллӣ ёфтааст. Аз тарафи дигар, тоҷикон таъриҳан қариб дар тамоми қишвар зиндагӣ мекарданд. Танҳо якчанд минтақаро номбар кардан мумкин аст (Бомиён, Дайкундӣ, Нуристан ва баъзе минтақаҳои дигари қишвар), ки нисбатан минтақаҳои тозаи этникӣ мебошанд. Бисёре аз коршиносон бар он ақидаанд, ки таъсиси давлати федеративӣ дар заминаи этникӣ сабаби муноқишаи байни миллатҳо мегардад.

Дар бораи шумораи воҳидҳои низоми федеративӣ ягон мувофиқа вуҷуд надорад. Яке аз раҳбарони собиқи «Созмони инқилобии заҳматкашони Афғонистон» З. Зухурӣ пешниҳод менамояд, ки Афғонистон ба якчанд воҳидҳои федеративӣ ё ба ду воҳиди калон – Паштунистон ва Хурӯсон тақсим шавад².

М. Искандарӣ лоиҳаи шахсии худро оид ба ҷудокунии ҳудудии воҳидҳои ҳудмухтор, ки аз 14 минтақа иборат аст, пешкаш мекунад. Муҳокимаҳо барои беҳсозии низоми сиёсии Афғонистон идома доранд³.

Қисме аз созмонҳои сиёсӣ, бештар созмонҳои ғайрипуштунӣ ташкили низоми парламентӣ, интихобӣ будани роҳбарони вилоятҳо ва шаҳрҳоро дастгирӣ мекунанд. Ин андеша ба барномаи интихоботии

¹ Хашимбеков С. Узбеки Северного Афганистана. Приложения. [Текст] / С. Хашимбеков. - М., 1994. - С.44.

² عزیز آرین فر، کانفراسیون. بیش بینی آینده سیاسی افغانستان : 4-5. ص

³ Искандаров К. История возникновения идеи федерализма в Афганистане и сегодняшняя реальность. [Текст] / К. Искандаров. //Паёми Дошишгоҳи омӯзгорӣ. - 2012. - № 3(46). К.1. - С.83-88.

номзади президент дар интихоботи соли 2009 А. Абдулло дохил карда шуда буд¹.

Тавре ки дар боло қайд гардид, пешвои «Чунбиши миллии исломии Афғонистон» А. Дӯстум ва «Хизби вахдати исломии мардуми Афғонистон» М. Муҳақиқ, ки ба «Ҷабҳаи миллӣ» ҳамроҳ шуда буданд, ба ҷониби тарафдорони низоми парламентарӣ рафтанд.

Ҳамин тавр, ҳизби «Конгресси миллии Афғонистон» амалан ягона қувваи сиёсист, ки дар барномаи он андешаи таъсиси давлати федералӣ ҳамчун барномаи стратегӣ ба таври возех дохил карда шудааст. Дар барномаи пешвои ҳизб, Л. Пидром, ки дар ду интихоботи президентии Ҷумҳурии Исломии Афғонистон ширкат варзидааст (солҳои 2004 ва 2009), ғояи ташкили давлати федеративӣ ҷойгоҳи муҳим дошт. Ин ақида, ба гуфти роҳбарони ҳизби «Конгресси миллии Афғонистон», роҳи асосии ноил шудан ба баробарии байни гурӯҳҳои гуногуни этникии кишвар ва таъмини сулҳ мебошад. Ҳизби «Конгресси миллии Афғонистон» рӯзномаро бо номи «Федерол» нашр мекард. Тарафдорони ин ақида итмион доранд, ки танҳо низоми федералии ҳокимијат барои иштироки баробари намояндагони миллатҳои муҳталиф дар ҳукumat имкон фароҳам меорад, бовариро на танҳо дар байни миллатҳо, балки байни давлат ва аҳолӣ мустаҳкам менамояд. Ҳукumatи марказӣ масъалаҳои муҳимтарини марбут ба мудофиа, ҷанг ва сулҳ, сиёсати хориҷӣ, инчуни мушкилоти амнияти кишварро ба ўҳда мегирад ва рушди минтақа ба салоҳияти мақомоти федератсия вогузор карда мешавад².

Ҳамин тарик, нақши ҳизбу ҳаракатҳои сиёсиро дар танзими масъалаҳои миллӣ – этникӣ дар Афғонистон баррасӣ намуда, метавон ба чунин хуносаҳо расид, ки:

¹ Ниг.: Исқандаров К. История возникновения идеи федерализма в Афганистане и сегодняшняя реальность. [Текст] / К. Исқандаров. //Паёми Доңишгоҳи омӯзгорӣ. - 2012. - № 3(46). Қ.1.- С.83-88.

² Исқандаров К. История возникновения идеи федерализма в Афганистане и сегодняшняя реальность. [Текст] / К. Исқандаров. //Паёми Доңишгоҳи омӯзгорӣ. - 2012. - № 3(46). Қ.1.- С.83-88.

- ҳизбу ҳаракатҳои сиёсии Афғонистон бо дарназардошти омилҳои гуногун – қабл аз ҳама омилҳои этникӣ – миллӣ, шаклҳои мухталифи низоми давлатии Афғонистонро пешниҳод менамоянд. Барои мисол, дар як гурӯҳи ҳизбҳои сиёсӣ масъалаи таъсиси давлати парлумониро ба миён мегузоранд. Ҳаракатҳои сиёсии дигар аз шакли президентии идораи давлатӣ ҷонибдорӣ менамоянд. Ҳизбҳое низ ҷой доранд, ки нақшай ташкили низоми федеративии кишварро баррасӣ менамоянд;

- заминаҳои иштибоҳот ва қачравиҳо дар муносибатҳои миллӣ дар Афғонистон ҳанӯз дар фаъолияти нахустин созмонҳои сиёсӣ ва мавқеъгирии муассисон ва роҳбарони онҳо гузашта шуда буданд. Барои мисол, ба андешаи як гурӯҳи донишмандон бунёдгузорони ҷунбиши «Виш залмиён», ки аксаран намояндагони гурӯҳи этникии паштун буданд, ҳиссиёти баланди миллатгарӣ доштанд;

- яке аз хусусиятҳои фарқкунандай ҳаёти сиёсии Афғонистон дар солҳои 60 – уми аспи XX аз он иборат буд, ки ҳизбу ҳаракатҳои миллатгаро ба саҳнаи мубориза ворид гардиданд. Яке аз ҷунбиши ҳизбҳои сиёсии миллатгаро ҳизби «Афғон миллат» буд;

- дар доираҳои сиёсии Иёлоти Муттаҳидаи Америка ва баъзе давлатҳои Европаи Ғарбӣ низ нақшои федеративӣ ё ғайримарказикунioni Афғонистон бо роҳи тақсим кардани кишвар ба 7-8 минтақа ба нақша гирифта шудаанд. Тибқи нақшай онҳо таҳмин меравад, ки аз 6 то 9 вилоят ба ҷунбиши «Талибон» бояд дода шавад. Бо ин роҳ, ИМА ният дорад ба низоъҳои дохилӣ хотима бахшад ва бо ҳарчи камтар, назорати худро дар Афғонистон нигоҳ дорад. Аммо, мушкилот дар он аст, ки на ҷунбиши «Талибон» на Ҷумҳурии Исломии Покистон ва на доираҳои миллатгарои расмии Кобул, ки татбики ғояи федеративиро синоними тақсимоти Афғонистон мешуморанд, бо ин нақша розӣ нестанд. Аз ин рӯ, мусаллам аст, ки ИМА роҳҳои дигари ҳалли мушкилотро мечӯяд, ки ба манфиати онҳо бошанд. Бешубҳа, масъалаи миллӣ як

масъалаи хеле нозук аст ва аз ин рӯ ҳар як қадами нодуруст ё ҳатто як калима метавонад боиси ноором сохтани вазъ гардад.

1.3. Моҳияти қавмии ҳаракатҳои сиёсии муосири Афғонистон: дар мисоли ҷунбиши «Толибон»

Яке аз муҳимтарин таҳаввулоте, ки дар чанд даҳсолаи охир дар ҷомеаи Афғонистон ба назар мерасад, тағирии ҷиддии вазъияти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва қудратии қавмҳои сокини ин кишвар мебошад. Дар даҳсолаҳои охир он «низоми анъанавии ҷомеаи Афғонистон», ки ба таври ғайрирасмӣ ба ҳар қавми ин кишвар дар раддабандиҳои сиёсӣ, низомӣ ва фарҳангӣ ҷойгоҳ ва нақши маҳсусеро пешбинӣ мекард, асосан барҳам ҳӯрда, аксари қавмҳои Афғонистон барои қасби ҳуқуқ ва ҷойгоҳи сиёсӣ ва қудратии бештар талошҳои ҷиддиеро оғоз намудаанд. Аз ҳолати бӯҳрони ақидатӣ ва идеологӣ ба тадриҷ ба ҳолати бӯҳрони қавмӣ таҳаввул додани вазъият яке аз барномаҳои ҷиддитарини баъзе доираҳои байналмилалӣ дар «масъалаи Афғонистон» мебошад. Дар натиҷа, чӣ зери таъсири омилҳои дохилӣ ва чӣ зери таъсири барномаҳои ҳадафманди беруни ҷомеаи имрӯзи Афғонистон ба ҳолате рӯ ба рӯ гаштааст, ки онро А. Раҳнамо «инқилоби қавмҳо» номидааст. Ба андешаи ӯ, ин «инқилоб» барои баъзе қавмҳои ин кишвар маънои коҳиши нуфӯзу қудрат ва барои баъзеи дигар маънои болоравии вазъияти сиёсию қудратии онҳоро дорад¹.

Албатта, «инқилоби қавмҳо» дар Афғонистон як падидаи бисёр ҳассос ва мураккаб буда, омӯзиши паҳлӯҳои гуногуни он ба анҷоми як таҳқиқи фарогир ниёз дорад.

Ҳақиқат доштан ё надоштани ин тасаввур мавзӯи ҷудогона аст, аммо масъалаи ҷолиби дигаре, ки рӯи он бояд таваҷҷӯҳ шавад, таъсири амалии фаъолияти ҷунбиши «Толибон» ва тасаввури паштунгароии онҳо бар вазъияти воқеии паштунҳо дар Афғонистон мебошад. Яъне, оё фаъолияти

¹ Ниг.: Раҳнамо А. Афғонистон ва Осиёи Марказӣ: дурнамои таъсирпазирӣ. [Матн] / А.Роҳнамо. - Душанбе, 2014. - С. 194.

чунбиши «Толибон» то имрӯз манфиатҳои воқеи қавми паштунро таъмин намудааст ва ё ба зарари манфиатҳои воқеи ин қавм тамом шудааст? Омӯзиши масъала нишон медиҳад, ки бо вучуди аксаран аз намояндагони ин қавм ташкил шудани чунбиши «Толибон» ва бо номи ҳаркати миллигароии паштунҳо машхур шудани онҳо, мавҷудият ва фаъолияти ин чунбиш ба қавми паштун, хусусан ба мардуми оддии паштун зиёнҳои ҷиддӣ низ доштааст¹.

Ҳамчунин, дар афкори умумии Афғонистон ҳамчун «нерӯи дастнишондаи хориҷӣ», хусусан, ҳамчун “олати дasti Ҷумҳурии Исломии Покистон ва Америка” шинохта шудани чунбиши “Толибон” низ дар масъалаи эҳтироми паштунҳо назди қавмҳои дигари кишвар таъсири манфӣ доштааст. Қавмҳои дигар ҳуҷуми чунбиши «Толибон» ба шимолро ҳамчун «дар ҳамкорӣ бо кишвари бегона ба бародарони ҳамватани худ ҳуҷум намудани паштунҳо» қабул карда, он рӯзҳои мудҳишро ба осонӣ фаромӯш карда наметавонанд.

Албатта, аксари шахсиятҳои илмию фарҳангӣ ва доираҳои таҳсилкардаи паштунҳо аз нисбат додани амалҳои чунбиши «Толибон» ба қавми паштун нороҳат буда, онро комилан рад мекунанд, vale амалҳои чунбиши «Толибон» қавми паштунро дар баробари қавмҳои дигари Афғонистон то چое «забонкӯтоҳ» намудааст. Ҳатто рӯшанфирони паштун, ки ба ҳамзистии тамоми мардумони Афғонистон авлавият медиҳанд, дар шарҳу тавҷеҳи ин амалҳои чунбиши «Толибон» мушкилӣ мекашанд. Ҳамин тавр, новобаста аз робита доштан ё надоштани чунбиши «Толибон» ва паштунҳо, фаъолиятҳои ин ҳаракат боиси аз назари психологӣ, дар вазъияти хичолатомез қарор гирифтани паштунҳо ва боиси зарба ба эътибори ин қавм дар ҷомеаи Афғонистон гаштааст.

¹ Ниг.: Рахнамо А. Афғонистон ва Осиёи Марказӣ: дурнамои таъсирпазирӣ. [Матн] / А.Роҳнамо. - Душанбе, 2014. - С. 195-196.

Ба сафи чунбиши «Толибон» چالб шудани мардону ҷавонони паштун боиси заرارҳои калони инсонӣ ва иҷтимоӣ ба ин қавм гаштааст. Гарчӣ дар сафи чунбиши «Толибон» намояндагони қавмҳои дигари Афғонистон низ мавҷуданд, вале аксарияти ҳайати фармондехӣ, сиёсӣ ва ҷангии ин ҳаракатро аз аввал то имрӯз намояндагони қавми паштун ташкил медоданд. Тибқи тамоми назарҳо ва манбаъҳо аз назари таркиби қавмӣ аз беш аз 90% аз Чунбиши «Толибон»-ро маҳз намояндагони мардуми паштун ташкил медиҳанд. Ин аст, ки چалб шудани мардони ин қавм ба сафи ин чунбиш пеш аз ҳама, ба вазъияти инсонию иҷтимоии худи паштунҳо таъсири ҷиддӣ доштааст.

Аввалан, дар солҳои авчи фаъолияти чунбиши «Толибон» даҳҳо ҳазор нафар ҷавонону мардони паштун дар сафи ин ҳаркат буда, аз фаъолияти солими ҷамъиятӣ ва ҳатто аз фаъолияти ҳоҷагидорио оилавии худ дур мондаанд. Сониян, дар солҳои ҷангӣ чунбиши «Толибон» бо «Эътилофи шимол» ва солҳои саркубии онҳо аз тарафи «нерӯҳои эътилофи байналмилалӣ» даҳҳо ҳазор нафар аз онҳо кушта ва ё захмию маъюб шудаанд. Ин талафоти бузурги инсонӣ ба ҳаёти рӯҳӣ, оилавӣ ва иҷтимоии ҳазорҳо ҳонаводаи паштун таъсири ҷиддии ҷуброннопазир гузоштааст. Мутаассифона, имрӯз низ ҳамарӯза дар амалиётҳо даҳҳо нафар «толиб» кушта мешавад, ки мувофиқи омор аз ҳар 10 нафар 9 нафари кушташудагон маҳз аз мардуми паштун мебошанд. Яъне, ин ҳаркат ҳанӯз ҳам ба қавми паштун зарари бузурги инсонӣ меоварад.

Илова бар ин, ҳазорон нафар аз паштунҳое, ки дар давраи фаъолияти чунбиши «Толибон» дар сафҳои он буданд ва ҳангоми суқути онҳо ба хориҷа (асосан ба Покистон) гурехтанд, имрӯз ҳам дар муҳочират буда, бо мулоҳизаҳои амниятӣ ба Афғонистон баргашта наметавонанд. Ин мулоҳизаҳои амниятиро онҳо, хусусан, афроди фаъолтари онҳо, на танҳо аз ҷониби давлат, балки аз тарафи ҳамсафони собиқи худ аз гурӯҳи чунбиши «Толибон» низ риоят менамоянд. Табиист, ки ин вазъият барои худи онҳо ва оилаҳои онҳо бисёр мушкил мебошад. Дар кулл, агар

теъдоди умумии қурбониён, толибони муҳоҷир ва размандагони фаъолро дар назар гирем, ин чунбиш даҳҳо ҳазор нафар қувваи корӣ ва ободкунандай қавми паштунро дар як ҷанги ноком талаф дода ва ё масраф сохтааст¹.

Дар мавриди масъалаҳои инсонӣ ва иҷтимоӣ бояд гуфт, ки илова бар ин, маҳз бо сабаби ноамн боқӣ мондани аксари минтақаҳои паштуннишини навори ҷанубии Афғонистон, то имрӯз низ баҳши бузурге аз муҳочӯрои афғон, аз Покистон ба ватан баргашта наметавонанд. Ҳоло низ беш аз 2 миллион нафар аз онҳо дар Покистон боқӣ мемонад, ки аксари онҳо сокинони минтақаҳои паштуннишин мебошанд. Барои муқоиса, метавон гуфт, ки аксари муҳоҷирине, ки аз минатқаҳои марказӣ ва шимолии ин кишвар ба Ҷумҳурии Исломии Эрон ва Ҷумҳурии Исломии Покистон рафта буданд, солҳои охир ба ватан баргаштаанд, вале муҳоҷирини минтақаҳои ҷанубии паштуннишин аксаран ҳанӯз ҳам аз ин имконият маҳруманд.

Ҳузур ва фаъолияти ҷунбиши «Толибон» дар минтақаҳои паштуннишини Афғонистон боиси нообод боқӣ мондан ва аз барномаҳои рушди иқтисодию иҷтимоии умумимилӣ берун мондани ин минтақаҳо гаштааст. Фаъолияти ҷунбиши «Толибон» ба ободии ин минтақаҳо дар солҳои охир аз ҷанд ҷиҳат таъсири манғӣ доштааст:

-якум, бо сабаби ҷангҳои доимӣ бо ҷунбиши «Толибон», хусусан, дар аввали солҳои 2000-ум, ки баҳше аз ин минтақаҳо бар асари амалиётҳои нирӯҳои «эътилофи зиддитерористӣ» на танҳо бисёре аз ободиҳо ва зерсохторҳо, балки баҳше аз манзилҳои зист ва моликияти хусусии мардум низ осеби шадид диданд. Қисмате аз онҳо то имрӯз низ дар ҳолати вайрона ва ё нимавайрона боқӣ мондаанд;

¹ Ниг.: Рахнамо А. Афғонистон ва Осиёи Марказӣ: дурнамои таъсирпазирӣ. [Матн] / А.Роҳнамо. - Душанбе, 2014. - С. 196-197.

-дуvvум, бо сабаби ноамни доймӣ дар ин минтақаҳо, дар онҳо қариб ҳеч гуна сармоягузории ҷиддии хориҷӣ дар бахши саноат ва зерсохторҳо анҷом нашудааст. Барои муқоиса метавон гуфт, ки дар минтақаҳои марказӣ ва шимолии Афғонистон миллиардҳо доллар сармоягузории мустақими ширкатҳои ҳусусии хориҷӣ ҷалб шудааст.

- сеюм ва аз ҳама муҳимтар, ба сабаби мавҷудияти ҷунбиши «Толибон» ва ноамни доймӣ, аксари ин минтақаҳои Афғонистон амалан шомили барномаҳои миллии ободонӣ ва созандагӣ нагаштаанд.

Ҳамин тавр, агар вазъияти имрӯзаи ободонии вилоятҳи Қандаҳор, Нангарҳор, Лугар, Ҷағмон ва ғайра бо вилоятҳои Кобул, Ҳирот, Балҳ, Қундуз ва ғайра муқоиса шавад, ҳатто бо ҷашми оддӣ маълум аст, ки бо вучуди имкониятҳои беҳтари табиию иқлими, ин вилоятҳои ҷанубӣ аз раванди бозсозии бунёдии Афғонистон бисёр қафо мондаанд. Табиист, ки ҷунин қафомонӣ ба сатҳи зиндагии мардум, ба ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ ва барои дар ҳолати факру мӯҳтоҷӣ бокӣ мондани аҳолии одии ин минтақаҳо ҳамаҷониба мусоидат менамояд. Ин ҳолати ногувор ва рушднаёфтагии зерсохтории бахши муҳимме аз минтақаҳои паштуннишин ва аз бисёре аз имконоти имрӯза маҳрум монда мардуми паштун дар ин минтақаҳо низ аз ҷумлаи зиёнҳои ҷиддии фаъолияти ҷунбиши «Толибон» ба аҳолии паштун мебошад.

Ҳамин тавр, фаъолиятҳои ҷунбиши «Толибон» вилоятҳои паштуннишини Афғонистонро аз аксари фурсатҳои рушду ободонӣ ва имкониятҳои беҳбуди зиндагии мардум маҳрум сохтааст. Бешубҳа, ин ҳолат низ як зарбаи ҷиддӣ ба вазъияти қавми паштун дар Афғонистон мебошад.

Фаъолияти ҷунбиши «Толибон» дар миёни мардуми паштунзабон боиси аз раванди умумии иҷтимоишавӣ ва илму саводомӯзӣ қафо мондани намояндагони ин қавм дар бисёре аз минтақаҳои ҷанубу шарқии Афғонистон гаштааст. Тавре маълум аст, солҳои охир дар саросари Афғонистон шабакаҳои васеи тандурустӣ, маорифи ҳамагонӣ, маҳви

бесаводӣ ва хидматрасониҳои иҷтимоӣ ба роҳ гузошта шудааст. Мувофиқи омори расмӣ то соли 2020 теъдоди хонандагони мактабҳои миёна дар Афғонистон ба беш аз 8 млн. нафар расида, дастрасии мардум ба хидматрасониҳои тиббӣ беш аз 75%-ро ташкил намудааст. Барои муқоиса, ин нишондиҳандаҳо дар соли 2001 ҳамагӣ 800 000 ва 25% будааст. Яъне, имрӯз аксари бачагони синни мактабӣ дар Афғонистон ба таҳсилот фаро гирифта шуда, аксари минтақаҳо бо хидматрасониҳои тиббӣ ва иҷтимоӣ фаро гирифта шудаанд. Ба таври умумӣ, имрӯз ҷомеаи Афғонистон як «инқилоби таҳсилӣ»-ро аз сар мегузаронад¹.

Аmmo бар хилофи ин, дар бисёре аз минтақаҳои фаъолияти ҷунбиши «Толибон» ҳанӯз ҳам фаъолияти мактабҳо, нуктаҳои тиббӣ ва хидматрасониҳои иҷтимоӣ ба роҳ монда нашуда, аҳолӣ аз ин имкониятҳои зарурӣ маҳрум мебошанд. То имрӯз низ теъдоди донишҷӯёни донишгоҳҳо аз ин минтақаҳо ниҳоят кам буда, дар баъзе аз онҳо таҳсили духтарҳо чӣ дар мактаби миёна ва чӣ дар мактаби олий иҷозат дода намешавад. Ҳамин тавр, бар хилофи насли ҷавони минтақаҳои марказӣ ва шимолӣ, баҳши ҷиддие аз намояндагони насли ҷавони минтақаҳои паштуннишини зери таъсири ҷунбиши «Толибон» аз назари илму таҳсилот аз ҳамсолони худ қафо мемонанд. Ин ҳолат на танҳо ба рушди фарҳангии иҷтимоии паштунҳо, балки дар оянда ба вазъияти умумии қавми паштун дар саҳнаи илмӣ, фарҳангӣ, иқтисодӣ ва сиёсии Афғонистон таъсири ҷиддӣ мегузорад. Дар ҷунин ҳолати пасмондагӣ қарор додани насли нави минтақаҳои паштуннишин низ яке аз заарҳои дигари ҷунбиши «Толибон» ба ин қавм мебошад.

Фаъолияти ҷунбиши «Толибон» қавми паштунро бо буҳрони вахдати дарунӣ ва хусусан, бо буҳрони пешвои умумимилӣ рӯ ба рӯ сохтааст. Дар як замон ҳам роҳбарии давлат ва ҳам роҳбарии мухолифони мусаллаҳи давлатро ба ўҳда доштани намояндагони паштунҳо боиси

¹ Ниг.: Раҳнамо А. Афғонистон ва Осиёи Марказӣ: дурнамои таъсирпазирӣ. [Матн] / А.Роҳнамо. - Душанбе, 2014. - С. 198-201.

ҳолати ногувор дар масъалаи вахдати ин қавм ва таъмини манфиатҳои умумии қавмии паштунҳо шудааст. Ҳолати кунунӣ имкон намедиҳад, ки бисёре аз бофтҳо, ниҳодҳо ва механизмҳои анъанавии вахдати паштунҳо кор карда, намояндагон ва лидерони оилавию минтақавию қабилавии ин қавм дар масъалаҳои асосӣ ба тавофуқ бирасанд. Дар ин ҳолат, ки намояндагони қавми паштун дар ду чиноҳи бо ҳам муқобил қарор доранд, ҳатто ниҳоди муҳимтарини ин қавм – «Луи Ҷирга» низ ба таври воқеӣ ҷамъ шуда ва тасмим гирифта наметавонад. Дар рафти ин барҳӯрдҳо кушта шудани шахсиятҳои бонуфӯзи қабилавию минтақавии паштунҳо низоъ ва адовать байни онҳоро амиқтар менамояд. Масалан, бо дасти худи паштунҳо кушта шудани волии Қандаҳор бародари Ҳ. Карзай – А.В. Карзай яке аз намунаҳои чунин низои дарунпаштунӣ мебошад. Дар канори ин, вобастагии мустақими аксари роҳбарони чиноҳҳои гуногуни паштун ба доираҳои хориҷӣ низ имкон намедиҳад, ки онҳо аз ҷумла, дар ҳалли масъалаҳои умунипаштуни худ мустақилона амал намоянд¹.

Дар чунин ҳолат, қавми паштун бо масъалаи боз ҳам ҷиддитар, яъне бо буҳрони роҳбари умуниқавмӣ рӯ ба рӯ гаштааст, ки онро бо номи «буҳрони зъими миллӣ» ёд меоранд. Ин ҳолат низ барои ин қавми бисёр анъанавӣ мушкил мебошад, зоро маъмулан, онҳо ҳарами устувири қавмӣ дошта, аксарашон атрофи роҳбарони қабилаҳо ва роҳбари ягонаи умумимиллии худ ҷамъ меоянд. Вале дар солҳои охир ин қавм натавонист, ки шахсияти хосеро ҳамчун пешвои умумӣ на танҳо барои худ, балки барои тамоми Афғонистон ироа намояд.

Ташаккул ва тақвияти чунбиши «Толибон» талоши муттаҳидсозии паштунҳо дар атрофи роҳбари ин ҳаракат Мулло Умар то ҷое муваффақиятомез буд, чунки ӯ тавонист, ки як давра дар зехни мардуми оддии паштун ба рамзи адолату вахдат табдил шуда, доираҳои асосии паштунро гирди ҳам оварад. Дар давраи аввали пас аз чунбиши

¹ Ниг.: Рахнамо А. Афғонистон ва Осиёи Марказӣ: дурнамои таъсирпазирӣ. [Матн] / А.Роҳнамо. - Душанбе, 2014. - С. 201-202.

«Толибон» паштунҳо талош намуданд, ки дар атрофи шоҳи собиқи Афғонистон М. Зоҳиршоҳ муттаҳид шаванд. Вале бо вучуди гирифтани унвони рамзии «Бобои миллат» шоҳи собиқ ба сабаби кӯҳансолии худ ба сиёсати фаъол ворид нашуда, пас аз ҷанде аз олам гузашт. Дар шароити нав технократҳои паштун худи Ҳ. Карзайро ҳамчун пешвои миллӣ матраҳ намуданд, вале бо сабаби баъзе сифатҳои шахсиятӣ ва низ аз сабаби муҳолифати ҳам муҷоҳидони собиқ ва ҳам ҷунбиши «Толибон», Ҳ. Карзай нақши пешвои эътирофшуда ва бонуфӯзи паштунҳоро гирифта натавонист. Дар ҷанд марҳила ў талош кард, ки ин нақшро бо ҳамроҳии яке аз роҳбарони бонуфӯзи ҷиҳоди зиддисоветӣ А. Сайёф ба даст гирад, вале аз сабаби нокомии А. Сайёф дар ишғоли вазифаи раиси парламенти Афғонистон ин лоиҳа низ ноком монд.

Имрӯз қавми паштун бо буҳрони роҳбарӣ рӯ ба рӯ буда, ҳеч яке аз шахсиятҳои шинохтаи сиёсии ин қавм, аз ҷумла, Ҳомид Карзай, Мулло Умар, А. Сайёф, Г. Ҳикматёр, З. Ҳалилзод, А. Ҷанӣ ва ғайра мақоми пешвои бонуфӯзи умунипаштун ва ё умуниафғонистониро доро намебошанд. Ҳамин тавр, шикастани ваҳдати паштунҳо ва пеш омадани буҳрони пешвойӣ дар ин қавм аз осебҳои дигарест, ки аз фаъолиятҳои ҷунбиши «Толибон» ба паштунҳо ворид шудааст.

Фаъолияти ҷунбиши «Толибон» қавмҳои дигари Афғонистонро ба «мавқеи қавмӣ» таҳrik намуда, онҳоро ба муҳолифати шадиди огоҳона бо арзишҳои паштунгароӣ водор намудааст. Албатта, Афғонистон ҷомеаи гуногунмиллат буда, муносибати байни қавмҳо дар он ҳамеша мавзӯи ҳассоси сиёсию фарҳангӣ ба ҳисоб мерафт. Аммо, ҳамчун «намояндаи як қавм» ба фарҳангу арзишҳои қавмҳои дигари кишвар таҷовуз намудан ва зиёда аз ин, ба ҳудудҳои таъриҳӣ ва анъанавии сукунати қавмҳои дигари кишвар ҳуҷум овардани ҷунбиши «Толибон» боис гашт, ки қавмҳои дигари Афғонистон низ муборизаи зиддитолибии худро «тафсири қавмӣ» дода, дар муқобили ин ҳаракат пеш аз ҳама, мавқеи қавмӣ гиранд. Ҳамин тавр, ҳусусан, ҳангоми ҳуҷуми ҷунбиши «Толибон» ба минтақаҳои

шимолии ин кишвар ҹанги дохилии Афғонистон шарҳу мазмuni қавмию миллӣ пайдо карда, ба муносибатҳои байниқавмӣ дар ин кишвар зарбаи ҷуброннопазир ворид гашт.

Ҳамин «зарурати қавмӣ» яке аз заминаҳои асосии ташкили «Эътилофи шимол» шуд, ки дар он пеш аз ҳама, намояндагони қавмҳои тоҷик, ӯзбек ва ҳазора дар муқобили ҷунбиши «Толибон» муттаҳид шуда буданд. Гарчи «Эътилофи шимол» бо сӯкути ҷунбиши «Толибон» ва ташкили давлати нав амалан аз байн рафт, вале солҳои муқовимати қавмӣ боис гашт, ки «рӯҳи қавмӣ» дар намояндагони миллатҳои ғайрипаштун низ бисёр қавитар шуда, мавқеъгирии қавмӣ ба ҷузъи муҳимми мавқеъгирии сиёсии онҳо табдил шавад. Ин аст, ки имрӯз низ намояндагони ин миллатҳо мухолифат дар баробари паштункунонии сиёсату фарҳанги чомеа ва ҳифзу ҳимояи арзишҳои миллии худро яке аз ҳадафҳои худ медонанд. Акнун давлати марказӣ гоҳо дар вориди муомилот намудани ҳатто як қалимаи пашту бо мухолифати шадиди намояндагони қавмҳои дигар рӯ ба рӯ мешавад, ки ин аз ҷумла аксуламалҳо ба фаъолияти миллигароёнаи давраи ҷунбиши «Толибон» мебошад. Ин аст, ки дар даҳсолаи охир масъалаи қавмӣ дар Афғонистон бисёр ҷиддитар гашта, ба яке аз масъалаҳои марказии раванди сиёсӣ дар ин кишвар табдил шудааст.

Мазмuni «бофти анъанавии чомеа» дар Афғонистон дар он буд, ки қавми паштун ҳамчун қавми давлатдор қудрати олии сиёсӣ, низомӣ ва молиявии кишварро ҳамеша дар ихтиёр дошта, қавмҳои дигар нақшҳои дуюму сеюмдараҷаро ичро мекарданд. Аз ҷумла, тоҷикон пеш аз ҳама, мақомоти фарҳангӣ, қазоӣ, идорӣ, иҷтимоӣ ва машаваратии сиёсиро дар ихтиёр дошта, ӯзбекҳо мақомоти сатҳи миёна ва поини низомию амниятию тиҷорӣ ва ҳазораҳо нақши хидматрасониро «ба ӯҳда доштанд». Ин қонуни ноnavишта ҳамеша амал карда, на танҳо аз тарафи назариясозони миллигарои паштун талқин мешуд, балки аз тарафи

мардуми оддии қавмҳои дигари Афғонистон низ асосан ҳамчун воқеият пазируфта ва эътироф шуда буд¹.

Аммо таҳаввулоти ду даҳсолаи охир заминаи зеҳни ин «бофти анъанавии ҷомеаи Афғонистон»-ро шикаст. Дар ин муддат қавмҳои дигари Афғонистон ба ҳудшиносии бештари миллӣ расида, элитаҳои сиёсию фарҳангии онҳо ба таври ошкор дар муқобили ин «бофти анъанавӣ» эътиroz менамоянд. Дар солҳои охир бисёре аз намояндағони қавмиятҳои Афғонистон ин назарияро барои худ таҳқиромез ҳонда, ба «ҳаққи баробари тамоми ҳалқҳо» таъкид доранд. Баъзе аз коршиносони афғонистонӣ дар ин масъала ба ин ақидаанд, ки назарияи «ҳокимияти ҳатмии паштунҳо» имрӯз заминаҳои дохилии худро аз даст дода, бештар аз тарафи кишварҳои хориҷӣ таъкид ва риоят мешавад. Ин ҳолатро онҳо ҳамчун «аз равандҳо ва воқеиятҳои навини ҷомеаи Афғонистон қафомондани таҳлилҳо ва сиёsatгузориҳои кишварҳои хориҷӣ, ҳусусан, давлатҳое чун Россия ва Британия» меноманд. Дар ҳақиқат, андешаи дар нақши қавми роҳбар нигоҳ доштани паштунҳо яке аз назарияҳои ҳоким бар сиёsatгузориҳои кишварҳои хориҷӣ нисбати Афғонистон мебошад, ки ҳам дар даврони нуфӯзи Британия, ҳам дар даврони нуфӯзи Иттилоқи Советӣ ва ҳам дар давраи нуфӯзи имрӯzaи Иёлоти Муттаҳидаи Америка ба таври маҳсус ҳифз, риоят ва истифода шудааст. Аз эҳтимол дур нест, ки дар оянда низ кишварҳои ҳамсоя ва бонуфӯз барои ҳифзи ин таркиби анъанавии қудрат дар Афғонистон талош намоянд.

Албатта, аз таърихи давлатдории Афғонистон рӯшан аст, ки тоҷикон дар баробари паштунҳо ҳамеша сухан ва мавқеи хоссаи худро доштаанд, аммо яке аз ҳусусиятҳои хоссаи давраи нав ин аст, ки солҳои охир ӯзбекҳо, ҳазораҳо, туркманҳо ва гайраҳо низ талаби ҳуқуқҳои баробар бо дигарон менамоянд. Намояндағони ин ақаллиятҳои қавмӣ

¹ Ниг.: Рахнамо А. Афғонистон ва Осиёи Марказӣ: дурнамои таъсирпазирӣ. [Матн] / А.Роҳнамо. - Душанбе, 2014. - С. 203-205.

ҳоло ҳеч гуна бастабандии қавмии қудратро қабул надоранд ва ба қавли яке аз онҳо, «акнун дар Афғонистон қавми якуму дуюм нест ва Раиси Ҷумхурии Афғонистон шудани намояндаи ҳазора низ амри табий мебошад»¹.

Гарчӣ имрӯз низ қудрати асосии сиёсӣ, низомӣ ва амниятии Афғонистон дар ихтиёри намояндагони қавми паштун қарор дорад, аммо фарки асосии ҳокимияти онҳо аз ҳолати 40 соли пеш дар он аст, ки он вакт ҳокимияти паштунҳо аз тарафи чомеа аз назари урфӣ ва равонӣ бисёр оддӣ ва табий қабул мешуд, вале акнун он аз ин ду пояи асосии машруияти худ маҳрум шудааст. Яъне, ҳокимияти имрӯзи паштунҳо дигар на бар пояи урф ва эътирофи табиии нақши роҳбарии онҳо аз тарафи дигарон, балки асосан, аз роҳи соҳтани эътилофҳо ва муомилаҳои ҷиддӣ бо намояндагони қавмиятҳои дигари Афғонистон ва мусоидати ҷиддии хориҷӣ нигоҳ дошта мешавад. То ҷое, ки дар тамоми тӯли таърихи давлатдории Афғонистон қавми паштун барои «хукумат рондан» бар ин кишвар мисли имрӯз то ин андоза ба мавқеъ ва ҳимояти қавмҳои дигар вобаста ва ниёзманд набуд. Пеш омадани ин ҳолати барои паштунҳо комилан нави таъриҳӣ яке аз ҷиддитарин натиҷаҳои фаъолияти ҷунбиши «Толибон» барои қавми паштун дар Афғонистон мебошад.

Дар сатҳи калони минтақавӣ низ фаъолияти Ҷунбиши «Толибон» ба худи андешаи «Паштунистони бузург» зарбай ҷиддӣ зада, имкони амалӣ шудани онро боз ҳам мушкилтар ва шояд номумкин сохтааст. Андешаи «Паштунистони бузург» пеш аз ҳама, ба ҳудуди Афғонистон ҳамроҳ шудани минтақаҳои васеи паштуннишини Покистон ва ё дар заминаи минтақаҳои паштуннишини ду кишвар соҳтани давлати ягонаи паштунҳоро дар назар дорад. Бинобар тақсимоти марзии имрӯза, дар ҳудуди Афғонистон тақрибан 13 миллион ва дар ҳудуди Покистон

¹ Рахнамо А. Афғонистон ва Осиёи Марказӣ: дурнамои таъсирпазирӣ. [Матн] / А.Роҳнамо. - Душанбе, 2014. - С. 206-208.

такрибан 30 миллион паштунҳо зиндагӣ мекунанд. Ин ду ҳудудро феълан марзи шартие бо номи «хатти Дюранд» чудо мекунад, ки аз тарафи Афғонистон ҳамчун марзи расмӣ эътироф нашудааст. Дар айни замон, дар ҳар ду тарафи ин хатт, доираҳое ҳастанд, ки ҳисси ягонаи паштуниро бедор нигоҳ дошта, андешаи дар як сарзамин муттаҳид шудани паштунҳоро матраҳ месозанд. Ба назари аксари коршиносон, маҳз ҳамин масъала боис мегардад, ки Покистон ҷонибдори ташкили давлати қавии мутамарказ дар Афғонистон набошад, зоро давлати қавӣ метавонад даъвои ба Афғонистон баргардондани ҳудудҳои паштуннишини Покистонро пеш гузорад¹.

Албатта, ба хотириadolati илмӣ метавон зикр намуд, ки дар айни замон, фаъолияти ҷунбиши «Толибон» ба ҳалли ду масъалаи усулии паштунҳои Афғонистон мусоидат низ доштааст:

Якум, бозгардонидани ҳокимияти расмии қавми паштун дар Афғонистон. Яъне, баъди суқути ҳокимияти М. Наҷибуллоҳ дар соли 1992, ҳукумат дар Афғонистон амалан аз дasti паштунҳо берун шуда, ба дasti намояндагони тоҷикон гузашт ва аз тарафи Б. Раббонӣ ва А. Маъсӯд идора мешуд. То соли 1996 ин ҳукумат ҳамчун ҳукумати воқеии Афғонистон ва пас аз ишғоли Кобул аз тарафи ҷунбиши «Толибон» ҳамчун ҳукумати расмии қонунии Афғонистон фаъолият намуд. Аммо қиёми ҷунбиши «Толибон» ва ҳимояи хориҷӣ аз онҳо боис гашт, ки ин ҳукумат амалан суқут дода шавад ва пас аз конфронси Бонн дар соли 2001 ҳукумат дубора ба дasti намояндаи паштунҳо гузарад. Бо дубора дарёфтани ҳокимияти расмӣ, паштунҳо тавонистанд, ки дар давраи кӯтоҳҳокимияти амалии худро бар Афғонистон дубора устувор намоянд. Албатта, ҳокимияти имрӯзи паштунҳо бар Афғонистон дар муқоиса бо ҳокимияти онҳо дар даврони то бӯҳрон аз назари имконот қавитар, вале

¹.Ниг.: Раҳнамо А. Афғонистон ва Осиёи Марказӣ: дурнамои таъсирпазирӣ. [Матн] / А.Роҳнамо. - Душанбе, 2014. - С. 209-210.

аз назари машруияти умумимардумӣ дар сатҳи ҳукуматҳои то оғози бӯхрон намебошад;

Дуюм, мусаллаҳ нигоҳ доштани мардуми минтақаҳои паштуннишини Афғонистон. Яъне, бинобар нисбатан амн шудани вазъияти минтақаҳои марказӣ ва шимолии Афғонистон, мардуми ин минтақаҳо дар солҳои охир аз ҳаёти низомӣ то ҳадде канор рафта, ба рӯзгори осоиштаи шаҳрвандӣ гузаштаанд. Ҳамзамон бо ин, давлат низ дар доираи барномаҳои «ҷамъоварии силоҳ аз аҳолӣ» силоҳи мардуми минтақаҳои шимолӣ ва марказиро амалан ҷамъоварӣ намудааст.

Вале дар муқоиса бо ин, ноамн боқӣ мондани минтақаҳои ҷанубӣ боис гаштааст, ки мардуми ин минтақаҳо то имрӯз ҳам асосан, мусаллаҳ буда, ҷамъоварии силоҳ дар ин қисматҳои Афғонистон анҷом нашудааст. Илова бар ин, аҳолии баъзе минтақаҳои ҷанубӣ бо номи «гурӯҳҳои худдиғо» мусаллаҳ карда шудаанд, то рустои худро аз ҷунбиши «Толибон» ҳимоя кунанд. Ҳамин тавр, баҳше аз аҳолии минтақаҳои ҷанубии паштуннишин бо номи «толиб» мусаллаҳанд ва баъзеи дигар бо номи «диғоъ аз толиб» силоҳ дар ихтиёр доранд. Яъне, ба таври умумӣ, имрӯз аҳолии минтақаҳои ҷанубии паштуннишин нисбат ба аҳолии қисматҳои дигари Афғонистон бисёр мусаллаҳтар мебошанд.

Маънои низомӣ-сиёсии ин вазъият дар он аст, ки дар сурати пас аз беруншавии нирӯҳои хориҷӣ пеш омадани баҳсҳои қудратӣ ва низомӣ дар Афғонистон, аҳолии минтақаҳои паштуннишин асосан мусаллаҳ буда, аҳолии минтақаҳои ғайрипаштун асосан бесилоҳ мебошанд. Ин омил метавонад дар таносуби қудрат дар Афғонистон таъсири амиқ гузорад.

Ҳамин тарик, моҳияти қавмии ҳаракатҳои сиёсии муосири Афғонистонро дар мисоли ҷунбиши «Толибон» баррасӣ намуда, метавон чунин хулоса намуд, ки:

- новобаста аз робита доштан ё надоштни ҷунбиши «Толибон» бо андешаҳои миллигароии паштунӣ, ин ҳаракат ба таври амалӣ ба

аҳолии паштуни Афғонистон зиёнҳои бузурги инсонӣ ва иҷтимоӣ ворид намудааст;

- сиёсати қавмии «Талибон» эҳсосоти қавмии миллатҳои дигари Афғонистонро шадидан бедор намуда, онро самту мазмуну инсичоми назарию сиёсӣ бахшида, дар ниҳоят, онро ба яке аз андозагириҳои асосии равандҳои сиёсии Афғонистони муосир табдил додааст. «Талибон» қавмҳои дигарро дар баробари паштунҳо маҷбуран басеч намуда, барпо хезонда, бар хилофи хоста ва манфиатҳои худ, «инқилоби қавмҳо» - ро дар Афғонистон имконпазир соҳтанд;

- фаъолияти ҷунбиши «Талибон» ба шикаста шудани тасаввuri дусадсола дар бораи «хокимияти сиёсии паштунҳо бар Афғонистон» мусоидат намуда, заминаи психологии ин эътиқодро дар назари қавмҳои дигари Афғонистон аз байн бурдааст. Яъне, дар ниҳоят, бо дарназардошти тамоми он таҳаввулоти сиёсӣ, фарҳангӣ, иҷтимоӣ ва равоние, ки дар ду даҳсолаи охир дар фазои муносибатҳои қавмии Афғонистон рӯҳ дод, заминаи равонии он ҳолате, ки бо номи «бофти анъанавии ҷомеаи Афғонистон» ва «тавоғуки таърихии миллатҳои Афғонистон» номида мешуд, амалан аз байн бурда шуд;

- фаъолияти ҷунбиши «Талибон» ба поҳои равонӣ ва иҷтимоии андешаи «Паштунистони бузург» зарбаи ҷиддӣ задааст. Ба таври дақиқтар, фаъолияти ин гурӯҳ ин андешаро дар фазои иттилоотӣ матраҳтар намудааст, вале аз ҷиҳати амалӣ номумкінтар соҳтааст;

- имкон дорад, ки тарроҳони ҷунбиши «Талибон» баъзе мақсадҳои қавмӣ низ дошта бошанд ва ё роҳбарони онҳо бо андешаҳои қавмӣ амал намоянд, вале ба таври умумӣ, мавҷудият ва фаъолияти ин ҳаракат ба мардуми одии паштун зиёнҳои бузург низ расонидааст;

- агар манфиати воқеии мардуми одии минтақаҳои паштуннишини Афғонистон, сатҳи рушди фарҳангию иҷтимоӣ ва сатҳи зиндагии воқеии ин мардум дар назар гирифта шавад, метавон гуфт, ки мавҷудият ва фаъолияти ҷунбиши «Талибон» дар кулл, ба манфиати

мардуми одии паштун набудааст, балки ба ин мардум зиёнҳои бузурге низ расонидааст. Шояд тарроҳони ин ҳаракат, баъзе кишварҳои хориҷӣ, идеологҳои миллигароии паштунӣ ва худи роҳбарони ин гурӯҳ аз фаъолияти он судҳои зиёде дида бошанд, вале яқинан, фаъолияти ҷунбиши «Толибон» дар маҷмӯъ ба суди мардуми одии минтаҳои паштуннишини Афғонистон анҷом нашудааст.

БОБИ II. МОҲИЯТ ВА ХУСУСИЯТҲОИ АСОСИИ НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЯИ ФЕДЕРАЛИКУНОНӢ

2.1. Таълимоти федерализм ва эҳтимолиятҳои истифодаи амалии он дар Афғонистон

Федератсия чунин сохтори давлатдорие мебошад, ки воҳидҳои он аз баъзе аломатҳои мустақилӣ даст кашида, онҳоро ба ихтиёри ниҳодҳои марказӣ медиҳанд. Аз назари сиёсӣ федератсия низоме мебошад, ки дар он давлат дар ду сатҳ – маҳаллӣ ва миллӣ (марказӣ) идора мешавад. Дар низоми федеративӣ ҳам ҳокимияти (идоракуни) марказӣ вучуд дорад ва ҳам ҳокимиятҳои (худидоракуни) маҳаллӣ. Давлати федеративӣ бар пояи меъёрҳои қавмӣ, фарҳангӣ, забонӣ, сохтори ҷуғрофӣ ва сиёсию иқтисодӣ ба минтақаҳое тақсим мешавад, ки ҳар яки онҳо дар доираи фаъолияти маҳалии худ аз истиқлоли муайяне бархурдоранд. Аммо ҳамаи сатҳҳои идоракунӣ дар масъалаҳои миллӣ ва муштарак бар ниҳодҳои марказӣ итоат менамоянд.

ФР, ИМА, Канада, Ҷумҳурии Федеративии Олмон, Ҷумҳурии Ҳиндустон, ЧИП, Малайзия, Ҷумҳурии Федеративии Нигерия, Иттиҳоди Австралия ва ғайра сохтори идоракуни федеративӣ доранд.

Дар низоми федеративӣ қудрат, манбаъҳо ва имкониятҳо байни давлати марказӣ ва ҳукumatҳои маҳаллӣ тақсим мешаванд. Аммо таносуби байни қудратҳо ва усули идораи давлат дар ҳар як кишвар аз яқдигар фарқ мекунанд. Дар як гурӯҳи давлатҳои федеративӣ ҳукumatҳои маҳаллӣ аз худмухтории васеъ бархӯрдоранд, дар гурӯҳи дигари онҳо ҳукumatҳои марказӣ дар роҳбарӣ ва идораи корҳои маҳаллӣ нақши назаррас мебозанд. Давлати марказӣ дар масъалаҳое, ки ба амният, истиқлолият, тамомияти арзӣ ва соҳибихтиёрии кишвар тааллук доранд – масъалаҳои низомӣ, дифоъ, сиёсати хориҷӣ, барномаҳои миллӣ иқтисодӣ ва ғайра бо дарназардошти манфиатҳои миллӣ – давлатӣ қарор қабул мекунад.

Дар низоми федеративӣ, ҳукуматҳои ҳам маҳаллӣ ва ҳам марказӣ салоҳияти қонунгузорӣ доранд. Масалан, сокинони иёлоти Техас дар ИМА бояд ҳам қонунҳои иёлотӣ ва ҳам қонунҳоеро, ки аз сӯйи Конгреси ИМА ба тасвиб мерасанд, риоя қунанд. Аммо дар ҳолати сар задани номутобиқатӣ байни ҳукмҳо қонунҳои марказӣ татбиқ мегарданд.

Муҳимтарин ҳадафи федерализм ин ҳифзи ҳуввият ва худмухтории нисбии ҳар як ҷузъи кишвар, таъмини иштироки онҳо дар соҳтори ҳокимият ва бо ин роҳ амалӣ намудани ваҳдат ва якпорчагии давлат мебошад. Федерализм чунин соҳтори давлатие аст, ки дар он манфиатҳои ваҳдати сиёсӣ ва иқтисодӣ бо худидораи маҳаллӣ тавъам мегарданд.

Дар низоми федеративӣ, давлати марказӣ сарпарастӣ ягонагии кишвар ва ҳукуматҳои маҳаллӣ буда, таъмини озодии мардум ва баробарии байни гурӯҳҳои этникӣ ва минтақаҳои гуногунро таъмин менамояд. Новобаста аз он, ки тақсими қудрат байни марказ ва маҳал дар ҳар як давлат аз якдигар фарқ мекунад, дар ҳама низомҳои федеративӣ қабул шудааст, ки ҳукуматҳои маҳаллӣ доир ба масъалаҳои аҳамияти маҳаллӣ дошта, бе мудоҳилаи марказ қарорҳоро қабул ва амалӣ намоянд.

Ҳадафи дигари федерализм аз он иборат аст, ки таъмини робитаҳои қавмӣ, миллӣ, этникӣ ва воҳидҳои ҷуғрофиро бар пояи қонун танзим намояд. Дар мавриди сар задани ихтилоф ва ё бархурди манфиатҳо дар низоми федеративӣ масъала бо роҳҳои сулҳомез, осоишта, бе фишор ва хушунат, аз тариқи музокирот танзим мешавад.

Муҳимтарин ҷанбаи низоми федеративӣ он аст, ки дар ин шароит гуногуни масъалаҳо ва манфиатҳои сиёсӣ, бархурди ниҳодҳои гуногун ҷой доранд. Ниҳодҳои миллӣ – давлатӣ бояд қудрати танзими ин гуногуниро дошта бошанд, то раванди фаъолияти давлати федеративиро танзим намоянд. Бинобар ин, ба ақидаи тарафдорони федерализм андеша дар бораи он, ки давлат бояд танҳо бар пояи ниҳодҳои неруманди марказӣ устувор бошад, як дидгоҳи кӯҳна ба ҳисоб меравад.

Хусусияти дигари федерализм он аст, ки ин низоми демократӣ буда, ҳар як сатхи идораи он (марказӣ, маҷаллӣ) робитаҳои мустақим бо шаҳрвандонро доранд. Ҳам қонунҳои давлати марказӣ ва ҳам қонунҳои ҳукуматҳои маҷаллӣ тибқи иродай шаҳрвандон татбиқ мешаванд. Дар низоми федеративӣ шаҳрвандон қудратро ба воситай намояндагони худ ҳам дар марказ ва ҳам дар дигар сатҳҳои ҳокимияти давлатӣ муайян ва амалӣ мекунанд. Федерализм бар пояи Конститутсия амалӣ гардида, тақсими шоҳаҳои сегонаи давлат – қонунгузор, ичроия ва судӣ бар асоси таҳаммул ва гузашти демократӣ дар чомеа устувор аст.

Федерализм на танҳо аз лиҳози назариявӣ, балки аз лиҳози амалӣ низ муносибтарин низоми сиёсӣ барои кишварҳои муайян, ки бо гуногуни қавмӣ, забонӣ, фарҳангӣ ва ё мазҳабӣ мушаххас мешаванд, қобили қабул аст. Бар хилофи тасаввури оддии бархе аз муҳолифони федерализм, таҷриба нишон медиҳад, ки чомеаҳои чандқавмӣ тавонистанд, бо такя бар низоми федеративӣ аз таҷзия ва парокандагии кишварҳояшон ҷилавгирӣ карда, ба ваҳдати пойдор даст ёбанд¹.

Федерализм ба мисоли як низоми сиёсӣ, барои нахустин бор дар соли 1789 дар Иёлоти Муттаҳидаи Америка арзи вучуд намудааст. Аз соли 1783 то соли 1789 дар Иёлоти Муттаҳидаи Америка низоми конфедеративии идоракунӣ ҷой дошт. Бо сабаби мавҷуд набудани давлати неруманди марказӣ шоҳаҳои ҳокимият салоҳияти идораи мамлакатро аз даст доданд. Ин ҳолат боиси эҷоди буҳронҳои ҳам идораи миллӣ ва ҳам маҷаллӣ шуд ва хатари онро ба миён овард, ки ин давлати навзухур пош хурад. Бинобар ин, роҳбарони он замони Америка чораро дар он ёфтанд, як қудрати босалоҳияти марказӣ, низоме эъҷод кунанд, ки битавонад мувозинати пойдорӣ байни худмухтории иёлот ва ваҳдати

¹. Ниг.:.(35-34). – Қабул، 2003. – Қабул، 2003. – Қабул، 2003.

кишварро барқарор кунад. Бинобар ин, бар пояи Конститутсияи соли 1789 ИМА аз конфедератсия ба федератсия табдил ёфт¹.

Муваффақияти тарҳи низоми федеративӣ вобаста ба он аст, ки битавонад дидгоҳҳои хоси ҳар гурӯҳи сиёсӣ ва қавмиро бо манфиатҳои миллии кишвар бипайвандад ва муҳолифонро бовар қунонида тавонад, ки демократияи федеративӣ ва зарурати онро дар Ҷумҳурии Исломии Афғонистон дуруст дарк қунанд².

ИМА нахустин намунаи демократияи федеративӣ буда, маҳз федерализм онро ба як кишвари воҳид мубаддал соҳт. Таҷрибаи Ҷумҳурии Ҳиндустон, Конфедератсияи Швейцария, Ҷумҳурии Норвегия ва Ғайраҳо низ исбот намуданд, ки низоми сиёсии федеративӣ зомини якпорчагии ин кишварҳо аст. Ба ақидаи бисёре аз коршиносон агар зимомдорони Ҷумҳурии Исломии Покистон пас аз истиқлол ба арзишҳои федералӣ вафодор мемонданд, ин кишвар дар соли 1971 ба ду бахш тақсим намешуд³.

Пас аз он ки озмоиши нокоми марказият дар Эфиопия бо чудоии Эритрея (дар соли 1993) аз он анҷомид, ин кишвари африқоӣ барои ҳифзи вахдат ва таъмини бақои худ ба федерализм рӯй овард. Ҷудо шудани Тимори Шарқӣ аз Индонезия ва ё ҷунбиши ҷудоиталабӣ дар Кашмири Ҳиндустон пайомади марказият дар ин кишварҳо мебошад.

ЦИЭ, Ҷумҳурии Исломии Ироқ ва Ҷумҳурии Туркия бо низомҳои марказӣ идора мешаванд, аммо ҷунбиши истиқлолталабонаи курдҳо дар ин се кишвар аз мушкилоти умумии сиёсии онҳо ба шумор меравад⁴.

Баъзе коршиносон бо такя бар намунаҳои нокоми федерализм дар ҷаҳон ва нодида гирифтани омилҳои воқеии нокомиҳо натиҷа мегиранд, ки демократияи федеративӣ низоми сиёсии муносиб барои Ҷумҳурии

¹. Ниг.: Нуриддинов Р.Ш. История государства и права зарубежных стран. [Текст] / Р.Ш. Нуриддинов. - Новосибирск: СиБАГС, 2009. – С. 130-131.

². (قیول م. دموکراسی فدرالی. نکته چند در باره فدرالیزم. – کابل، 2003. – ص 56).

در کتاب پنج مقاله در مورد فدرالیزم. فدرالزم و درست بودن دیموکراسی 1379 کابل – ص 73-77..

³. (قیول م. دموکراسی فدرالی. نکته چند در باره فدرالیزم. – کابل، 2003. – ص 56).

Исломии Афғонистон нест. Лозим аст, фарқи байни тақсимоти федеративӣ дар низомҳои яқасолорӣ ва демократияи федералиро аз ҳам чудо намуд. Тақсими кишвар аз нигоҳи қавмӣ, забонӣ, фарҳангӣ ва ё ҷуғрофӣ ба танҳои демократияи федеративӣ нест. Ин низом бо ниҳодҳои интихобӣ ва озодиҳои демократӣ, дар ҳамаи сатҳои ҳокимияти сиёсӣ мушахҳас мешавад. Дар ҳоле ки зоҳирҳои соҳторӣ дар ҳар ду маврид як аст, танҳо демократия метавонад раванди федерализмо таъмин кунад.

Бинобар ин, иштибоҳи бузурге ҳоҳад буд, агар талошҳои нокоми низомҳои яқасолорӣ, миллатгароӣ ҳимояи манфиатҳои аққалиятҳои қавмӣ бо демократияи федералӣ омехта шавад. Бархе фурупошии коммунизмро дар Югославия, Чехословакия ва ҳатто Иттифоқи Советӣ мисол оварда нишон медиҳанд, ки оқибати федерализм тақсимшавӣ ва пошхурӣ аст. Дар ҳоле ки воқеият чизи дигар аст. Тақсим шудани Югославия на паёмади федерализм, балки амали омилҳои дигар – зулми сиёсӣ ва қавмӣ буд¹.

Асосан марказонидани қудрат дар ин кишварҳо ба он пайманае буд, ки соҳторҳои сиёсӣ бо идоракунии федералӣ, ғайр аз як шабоҳати зоҳирӣ ваҷҳи муштараки дигаре надошт. Бинобарин, ҳеч як аз намунаҳои боло, нишон аз шикасти федерализм набуда, исбот менамоянд, ки марказгароӣ беш аз ҳадди қудрат дар ниҳодҳои марказии давлат, баҳусус, дар кишварҳои гуногунмиллат, метавонад оқибатҳои фочеабореро ба дунбол дошта бошад².

Аз сӯйи дигар намунаи Ҷумҳурии Федеративии Нигерия нишон медиҳад, ки бар хилофи он чӣ ки дар кишварҳои сотсиалистии собиқ иттифоқ афтод, федерализм ягона низоме аст, ки метавонад вахдату суботи кишварҳоеро, ки гуногунии қавмӣ ва минтақавӣ доранд, таъмин намояд. Талошҳои низомиён ҷиҳати таҳмили низоми марказ – давлатӣ

1. نیگ.: ح. فدرالیزم چیست؟ در کتاب پنج مقاله درباره فدرالیزم. - کابل، ۱۳۷۹. - ص ۱۱).

2. نیگ.: م. دموکراسی فدرالی. نکته چند درباره فدرالیزم. - کابل، ۲۰۰۳. - ص ۴۱).

натавонист чойи федерализмро дар Ҷумҳурии Федеративии Нигерия бигирад. Ин низом ҳамчунон ба таври кафили ягонаи таъмини ваҳдати кишвар имрӯз низ арзи вучуд дорад.

Низоми сиёсии федеративӣ дар Ҷумҳурии Федеративии Нигерия фазои мусоидеро фароҳам соҳтааст, ки дар он якпорчагии кишвар бо вучуди ин ҳама гуногуни қавмӣ ва минтақавӣ ҳифз шудааст. Бидуни чунин сохтор, мумкин набуд гурӯҳҳо ва минтақаҳои гуногун дар Ҷумҳурии Федеративии Нигерия битавонанд ваҳдати худро ҳифз кунанд¹.

Намунаи ошно ва маъруфи дигар Ҷумҳурии Ҳиндустон аст. Тасвири иҷтимоӣ, қавмӣ, динӣ, фарҳангӣ, забонӣ ва ҷуғрофии Ҷумҳурии Ҳиндустон бисёр гуногун ва ҷандсатҳӣ аст. Беш аз як ҳазор гурӯҳи қавмии гуногун дар Ҷумҳурии Ҳиндустон дар канори ҳам зиндагӣ менамоянд. Ҷумҳурии Ҳиндустон на танҳо даргири бесарусомонӣ ва ё бухрони ҳуввият нест, балки бошитоб ба яке аз қудратҳои бузурги иқтисодӣ ва сиёсии ҷаҳон табдил мешавад.

Ин кишвар баъди ба даст овардани истиқлолияти худ аз мустамликаи Британия дар соли 1947 ва ба дурустӣ замоне, ки тоза ба ду бахш Ҷумҳурии Ҳиндустон ва Ҷумҳурии Исломии Покистон тақсим шуда буд, низоми сиёсии федеративиро интихоб кард. Демократияи федералӣ дар Ҷумҳурии Ҳиндустон маъмултарин намунаи «ваҳдат дар гуногуни» аст ва ҳифзи якпорчагии ин кишвар бидуни чунин низом имконнозазир аст. Федерализм на танҳо нақш ва иқтидори давлати марказиро дар Ҷумҳурии Ҳиндустон коҳиш надодааст, балки бо роҳи таъмини мувозинати қавмӣ, фарҳангӣ ва минтақавӣ, аз пароқандашавии бештари он ҷилавгирӣ кардааст².

Ҷумҳурии Исломии Покистон ҳамчун кишвари ҳамсояи Афғонистон бақои худро дар низоми демократияи федеративӣ мебинад. Бо вучуди он

1. نیگ.: ح. فدرالیزم چیست؟ در کتاب پنج مقاله در باره فدرالیزم. – کابل، ۱۳۷۹. – ص ۱۵).

2. نیگ.: ح. فدرالیزم چیست؟ در کتاب پنج مقاله در باره فدرالیزم. – کابل، ۱۳۷۹. – ص ۴۳).

ки табаддулотҳои пай дар пайӣ низомиён пешравии Ҷумҳурии Исломии Покистонро дар ҳаракат ба суйи федерализм муддатҳо ба ақиб кашиданд, чунин ба назар мерасад, ки ҳатто низомиён ҳам ба ин натиҷа расидаанд, ки танҳо демократияи федеративӣ метавонад вахдати кишварро таъмин ва ба буҳронҳои пайиҳами сиёсии ин кишварро хотима дихад.

ЦИП дар ҳоле, ки аз ҳамон оғози бунёди худ дар соли 1947 ҳамчун федератсия шинохта мешуд, дар амал бо як низоми сиёсии қавимарказӣ идора шудааст. Тамоюли шадиди роҳбарони сиёсӣ ва табаддулотҳои низомиён ба хотири мутамарказ соҳтани қудрат, омили буҳронҳои ҳаробиовар буд. Дар воқеъ ин боиси таваҷҷӯҳ ба масъалаи худидораи қавмӣ ва минтақавӣ буд, ки боиси тақсими Ҷумҳурии Исломии Покистон, ҷудо шудани қисмати шарқӣ-таъсиси Ҷумҳурии Бангладеш аз он кишвар шуд¹. Чунин ба назар мерасад, ки федерализм ба низоми асли сиёсӣ дар Ҷумҳурии Исломии Покистон табдил шудааст. Ҷунки дар ҳоле ки панҷобиҳо 54% нуфузи кишварро дарбар мегиранд, дигар қавмҳо низ аз ҷумла, паштунҳо, 5 – 12% ҷамъияти Ҷумҳурии Исломии Покистонро ташкил дода, аз ҳудмухтории баробар бо панҷобиҳо барои идораи умури худ, бархурдор шудаанд.

Гурӯҳи муайяни коршиносони ҳам Афғонистон ва ҳам хориҷӣ Ҷътироф менамоянд, ки бо дарназардошти таҷрибаи даҳсолаҳои охири таърихи ин кишвар таъмини ҳамbastagии миллӣ миёни қавмҳо, гурӯҳҳои этникӣ, ҳалқҳо ва миллатҳо Афғонистон дар ҷорҷӯбаи як низоми мутамарказ имконнопазир аст. Афғонистон кишвари ҷандқавмӣ аст ва ҳар якът аз қавмҳои ин сарзamin бошандагони аслии кишвар ба шумор мераванду саҳмгири фаъол дар таъриҳ, фарҳанг, тамаддун ва низоми сиёсии ин сарзamin мебошанд.

Таҷрибаи гузашта исбот менамояд, ки заминаҳои рушди мутавозуни ҳамаи минтақаҳои Афғонистон дар ҷорҷӯбаҳои низоми мутамарказ

¹ (قبول، دموکراسی فدرالی. نکته چند در باره فدرانیزم. – کابل، 2003. – ص 41.).

фароҳам нагардид. Дар таърихи Афғонистон ҳеч гоҳ ҳукумати марказӣ ба мағҳуми воқеии он вучуд надошт. Ин худ баёнгари он аст, ки заманаи истиқори ҳукумати марказӣ ба сурати айнӣ дар ҷомеаи Афғонистон вучуд надорад. Илова бар ин дар Афғонистон аз гузаштаҳои дур, гароишу тақсими қудрат байни марказ ва вилоятҳо, мубориза ва муқовимат вучуд дошт. Чунин ҳолат дар ҳамаи Низомномаҳо ва Конститутсияҳо, ки баъд аз истиқоли Афғонистон дар соли 1919 қабул гардидаанд, ба таври равshan инъикос ёфтааст¹.

Баҳсҳое, ки дар ҷараёни «Лӯи ҷирга» бо мақсади қабули Конститутсия ва дигар масъалаҳо сурат мегирифтанд, бори дигар самтирии қавмии намояндагони мардумиро ҷиҳати ҷилавгирий аз мутамарказонидани низоми сиёсии ояндаи кишвар нишон медод. Мақомоти давлатӣ, ки ба намояндагони як қавм ё қабила тааллуқ дошт, монеи он мешуд, ки иродай озоди мардум дар интихоби шакли низоми сиёсии кишвар ба инобат гирифта нашавад. Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда андешаи федерализм дар тафаккури қавмҳои гуногуни Афғонистон ҷой гирифтааст.

Ҷонибдорони роҳи рушди федеративӣ бар он назаранд, ки агар тағйироти амиқ ва ҳамаҷониба дар низоми сиёсии кишвар бо мақсади таъмини мувозинати демократияи федеративӣ ба вучуд наояд, таъмини сулҳ ва суботи пойдор, эҷод намудани ҳамbastagии воқеӣ миёни қавмҳо, раҳоӣ аз буҳрони боварӣ, тафоҳуми миллӣ ва заминаҳои амалӣ қардани бозсозию рушди тавозуни одилона дар Афғонистонро фароҳам наҳоҳад овард. Ва ҳамаи ин ормонҳои воло ва муқаддас дар шиорҳо боқӣ хоҳанд монд².

Федерализм як навъи низоми сиёсӣ аст, ки бар асоси таъмини баробарҳуқуқии акқалиятҳо ва аксариятҳои миллӣ, иҷтимоӣ, динӣ ва ғайра таъсис дода мешавад. Моҳияти ин навъи низом аз он иборат аст, ки

¹ (در باره فدرالیزم. کابل، 2003. – ص(7).
² (در باره فدرالیزم. کابل، 2003. – ص(8).

аз як сӯ татбиқи васеи усули демократияро имкон медиҳад ва аз сӯйи дигар амали мутмаини қонунияти миллӣ, интихоби фарҳангии гурӯҳҳои иҷтимоиро дар фаъолияти сиёсӣ устувор месозад.

Таҷрибаи истиқори низоми федеративӣ исбот менамояд, ки он ҳукуматҳои миллиро тақвият бахшида, таъминоти некӯаҳволӣ, ҳамкорӣ, волоияти қонун, озодиро пойдор сохта пешрафти иқтисодӣ ва зиндагии сулҳомези миллиро таъмин менамояд¹.

Ойини федерализм ба ҷустуҷӯи заифии ҳукумати марказӣ нигаронида нашудааст, балки ба маънои тақсими қудрат, васеъ намудани имтиёзҳову ихтиёрҳои қонунӣ ва ҳуқуқии қавмҳои гуногун аст, ки дилбастагию эътимоди онро ба низоми сиёсию тамомияти арзӣ босубот ва ҳамоҳанг созад. Сохтори федеративӣ аз лиҳози ҳуқуқӣ бар асоси асолати ҳукумати марказӣ, ки олитарин сатҳи қабули қарор аст ва ҳокимияти маҳаллӣ, ки пояи мусолиҳаи миллӣ ба шумор меравад, амал мекунад.

Мушкилоти қавмӣ яке аз масъалаҳои марказии Афғонистон ба шумор меравад. Суннатҳои деринаи феодалӣ ва парокандагии миллӣ Афғонистонро дар радифи ҷамеаҳои қабилавӣ, ақибмондагии зеҳнӣ ва хурд шудани ҳавзаи муносибатҳову таомули иҷтимоӣ қарор медиҳад. Мувоғиқ наомадани андешаҳои миллӣ, фаъолияти ҷомеаи қабилавиро дар доираи анъанаҳои динӣ ва мазҳабӣ маҳдуд мекунад.

Мушкилоти қавмӣ дар Афғонистон бар асоси марказгурезӣ, ҷудоихоҳӣ ва таҳамулназарӣ вуҷуд дорад. Аз ин рӯ, низоми федеративӣ бояд ҳусусиятҳои иҷтимоӣ, зеҳнӣ ва таҷрибаи воқеии ҷомеаро фаро гирад. Сохтори қавмӣ дар Афғонистон инъикоскунандаи муносибатҳои феодалӣ аст. Суннати феодалӣ ба навъи марказгарӣ асос ёфтааст, ки хиради гурӯҳҳои иҷтимоиро бар меҳвари як ниҳоди ҷабргар фароҳам меоварад.

¹ (حمزه واعظی. نظام فدرالی در افغانستان: استراتیژی سزاوار فدرالیزم: ویژگیها و کارکرد ها. کابل، 2004. – ص 11).

Сохтори нотамоми иҷтимоӣ – қавмӣ дар Афғонистон ба шаклгирии низоми давлатӣ таъсир мерасонад. Низоми федеративӣ бояд мушкилоти қавмиро танзим намуда, пайвандҳои фарҳангӣ, хунӣ, этниқӣ, қавмӣ ва гайраро мустаҳкам намояд.

Хусусиятҳои фарҳангӣ, равонӣ ва иҷтимоии ҷомеаи қабилавии Афғонистон ба навъе ташаккул ёфтааст, ки федерализм метавонад посухи муносибе ба ғарази давлатҳоҳии онҳо бошад. Тамоюл ба дарунгароӣ дар рафткорҳои иҷтимоӣ, парастиши муносибатҳои қабилавӣ, таассуб ва урғу одатҳои қӯҳна, нобоварӣ нисбат ба навоварӣ дар муҳити зист, вижагиҳои давлат ва шаҳрҳои бостониро дар зиндагии иҷтимоӣ ва зеҳниу таърихии ғурӯҳҳои этниқӣ пойдор соҳтааст.

Инҳисори қудрати сиёсӣ дар таърихи Афғонистон мавзӯи мураккаб буда, нақши муҳимро ҷиҳати тақсимоти ҳокимијат ва ҳувияти миллӣ гузоштааст. Инҳисори қудрат ба пайдоиши муносибатҳои қабилавӣ, хунию забонӣ пайванд буда, роҳбарони сиёсӣ бар сарнавишти миллӣ барҷои гузоштаанд. Рафткорҳои роҳбарони давлатӣ ва этниқӣ бар пояи эътиқодҳои номукамали сиёсӣ ва илмӣ, ақидаҳои мазҳабию динӣ ташаккул ёфта, аз як сӯ боиси инкори қонунҳо гардида, аз сӯйи дигар ба таназзули сиёсӣ ва корношоямии миллии онон рукни таърихӣ бахшидааст.

Инҳисори қудрати сиёсӣ рушди иҷтимоӣ ва андешаи миллиро ақиб партофта, мушкилоти қавмҳои маҳкумро афзоиш дода, сабаби ноумедиҳои равонӣ-сиёсии онҳо шудааст. Инҳисори қудрат аз ҷониби як қавм боиси нафрат ва бадгумонию бегонагии дигар ҳалқу миллатҳо нисбат ба низоми сиёсӣ ва тарсу вахм аз сиёсатгарону ҳукumatдорон гардида, дар зеҳн ва заковати таърихии мардуми Афғонистон танидааст.

Низоми федеративӣ метавонад яке аз имкониятҳои асосие ба шумор равад, ки дастоварди он барои мардуми Афғонистон дар ду омили муҳим таҷассум ёбад: шикастани инҳисори қудрат ва тақсими одилонаи он дар миёни марказ ва маҳал бар асоси усуљҳои муҳитӣ, фарҳангӣ, хусусиятҳои

қавмӣ ва иҷтимоӣ. Тақсими қудрати сиёсӣ, ғайр аз он ки аз фасоди сиёсии ҳукумат ҷилавгирӣ мекунад, зулм, табъиз, ҷудоии иҷтимоии қавмҳои қишварро низ монеъ шуда, ба дустии ҳалқҳо, беҳтарсозии вазъи иҷтимоӣ, фарҳангӣ имкони рушд медиҳад¹.

Таҷрибаи таърихии ҳукуматҳои марказӣ дар Афғонистон ба ҳувияти миллӣ, мазҳабӣ ва фарҳангии қавмҳо таъсири манғӣ расонидааст. Таҳқир ва тарси ҳувиятҳо, ҷараёни дурусти ташаккули миллатро ҳалалдор кардааст, навъи равонӣ ва парешонрафториро дар шахсиятҳои иҷтимоӣ ва хотираи таърихии ин қавмҳо падидор сохтааст².

Асосҳои илмӣ-назариявии андешаи федерализм, таҷрибаи ҷаҳонии ин низом ва дарки онро дар воқеияти Афғонистони муосир омӯхта метавон ба ҷунин натиҷагирӣ расид:

- дар маҷмӯъ намунаи нокоми демократияи федеративӣ дар ҷаҳон вучуд надорад. Балки баръакс, таҷриба нишон медиҳад, ки демократияи федеративӣ ба таври фазоянда ба як низоми сиёсии ҷаҳонӣ табдил гардида, қишварҳои пешрафта барои идораи умури худ ин низомро пазируфтаанд;

- федерализм аз нигоҳи назариявӣ ва фалсафӣ «ваҳдат дар гуногуниӣ» мебошад. Дар пояи ин бардошти умумӣ, федерализм низоми одилона ба ҳисоб рафта, ҳадафи он таъмини ваҳдат дар ҷомеа бо роҳи эҳтиром ба фарқиятҳо ва ихтилофҳо, на бо роҳи фишор ва зӯроварӣ аст. Андешаи федералзм маҷмӯи усулҳоеро дар бар мегирад, ки ҳамbastagӣ ва мувозинати байни ваҳдат ва гуногуниӣ, ҳудмухторӣ ва тобеият, миллӣ ва минтақавиро таъмин менамояд;

- федерализм назарияи сиёсӣ ва низоме аст, ки бо назорати қудрат ва истифодаи имкониятҳои ҷойдошта амалӣ мегардад. Ин низом аз тариқи муайян намудани ҳудуди қудрат ва тарзи истифодаи мувозинати байни

¹. (حمزة واعظی. نظام فدرالی در افغانستان: استراتیژی سزاوار فدرالیزم؛ ویزگیها و کارکرد ها. کابل، 2004. – ص 20-21).

². Ниг.: Abderhalden, Ursula, Möglichkeiten und Grenzen der interkantonalen Zusammenarbeit, Diss. Freiburg 1999.

хукуқ ва озодихои гурӯҳҳои гуногуни этникӣ, динӣ, сиёсӣ ва ғайра амалӣ мегардад. Федерализм на танҳо мактаби назариявӣ, балки амалияи сиёсӣ ва идораи давлатии кишварҳое мебошад, ки дар онҳо гуногуни қавмӣ, забонӣ, фарҳангӣ ва минтақавӣ вучуд доранд;

- дар робита ба масъалаи баҳси федерализм дар Афғонистон бояд таъкид намуд, ки демократияи федеративӣ аз ду барҳӯрди ҷудогона маншарь мегирад: аз як сӯз аз вокуниши қасоне, ки тарҳи ин масъаларо дар Афғонистон ҳатто «ҳиёнат ва ватанфурӯши эълон мекунанд» ва аз сӯйи дигар, шумораи зиёди афғонҳое, ки бо демократияи федеративӣ муҳолифанд, равшанфирон ва сиёсатмадоронеанд, ки бо ҷонибҳои амалии ин низом дар Афғонистон мулоҳизаҳову нигарониҳои содикона доранд.

2.2. Воқеияти миллию этникӣ дар Афғонистон ва таъсири он ба низоми сиёсии кишвар

Дар мавзӯи воқеияти этникӣ, қавмӣ – қабилавии Афғонистон ва таъсири он ба низоми сиёсии кишвар миёни донишмандони Афғонистон ва хориҷӣ назарҳои гуногун вучуд дорад. Бархе аз коршиносони Афғонистон ҷой доштани ихтилофҳои қавмиро дар кишвар рад карда, даъво мекунанд, ки зарурати эҷоди низоми дигари давлатдорӣ нест, чунки метавонад ихтилофотро эҷод қунад ва қавмҳоро дар муқобили ҳам қарор дидад. Аз нигоҳи гурӯҳи дуввуми коршиносон ҷунин муносибат на ба воқеиятҳои таъриҳӣ созгор аст ва на ба он чи, ки имрӯз дар Афғонистон ҷой дорад.

Афғонистон кишваре ҳаст, ки дар он қавмҳо, забонҳо, фарҳангҳо ва мазҳабҳои гуногун дар канори ҳам умр ба сар мебаранд. Робитаҳои ин гурӯҳҳо ва нақшу мавқеияти онҳо дар сохтори кудрати сиёсӣ яке аз масъалаҳои асосии ҷомеаи Афғонистон ба шумор меравад.

Тарафи дигари воқеият он аст, ки давлатдорӣ ва сиёсат дар Афғонистон ҳамеша хислати қавмӣ дошт ва дорад. Таъриҳан ва маъмулан

кудрати сиёсӣ дар дасти ҳокимони пашту қарор дошт, салтанат низ як ниҳоди қавмӣ ба ҳисоб меомад¹.

Саҳмирии мутаносиби намояндагон ва роҳбарони дигар қавмҳо дар идораи умури кишвар воқеияти усулий буда, масъалаи қавмии Афғонистонро ташкил медиҳад.

Дар солҳои охир ин мавзӯъ, ки ҳама худро афғон меноманд ё не, ба иллати таҳқими сиёсати қавмӣ аз сӯйи ҳалқаҳои муайян мавриди шубҳа қарор гирифтааст. Иддае аз равшанфирон ва фаъолони сиёсии мутааллиқ ба қавмҳои дигар бо қалимаи Афғонистон ва афғон мухолифанд. Ҳифзи ҳуввияти қавмҳоро фаъолияти миллатпарастӣ ба нафъи як қавми хос медонанд.

Ба ҳамин далел, гурӯҳҳои сиёсии Афғонистон низ аз оғози пайдоиши худ, хусусияти қавмӣ доштаанд. Ҳизбҳо, танзимҳо ва созмонҳои асосии сиёсӣ дар ҳарду тараф - чапу рости сиёsat аз дидгоҳи қавмӣ таъсис мешудаанд. Ҳузур ва таъсири фаъоли ин гурӯҳҳо дар саҳнаи сиёсии Афғонистон қатъи назар аз иддаоҳои сиёсӣ ва самтириҳои идеологӣ, ҳеч кадом натавонистааст амалан ҳамчун як созмони фароқавмӣ арзи вучуд кунанд².

Дар солҳои ҷангӣ шаҳрвандӣ марзбандиҳои қавмӣ мушаххастару густурдатар гардида, қувваҳои сиёсӣ ба таври ошкор ба гурӯҳҳои паштун, тоҷик, ҳазора, ӯзбек ва ғайра тақсим шуданд. Аз лиҳози мазҳабӣ низ хати возеҳи фосилавӣ, гурӯҳҳои суннӣ ва шиаро аз ҳам чудо мекунад. Ин гурӯҳҳои қавмӣ ва мазҳабӣ ҳам аз набудани як нерӯи сиёсии миллӣ, ки аз манфиатҳои тамоми мардуми Афғонистон намояндагӣ кунад, суйистифода намуда, кишварро байни худ тақсим кардаанд. Дар ҳама асноди мұтабари сиёсӣ, аз ҷумла мувофиқатномаи Бонн барои саҳмирии ҳамаи қавмҳо дар низоми сиёсии ояндаи кишвар таъкид бар амал омадааст. Ин нишонаи он аст, ки танзими мушкилоти ҷории

¹. .(قبول م. دموکراسی فدرالی. نکته چند در باره فدرالیزم. – کابل، 2003. – ص 46-47.)

². (ناصر ایرانپور. فدرالیزم نوین: پاسخ صحیح به تنواع ملی و فرهنگی. در کتاب پنج مقاله در باره فدرالیزم. کابل، 1379. – (41-42).)

Афғонистон бо масъалаи қавмӣ пайвандии ногусастани тарҳи «хукумат бар поҳои васеъ» чизи дигаре ҷуз эътирофи воқеиятҳои қавмӣ дар ин кишвар нест. Гурӯҳҳои қавмӣ дар Афғонистон аз рӯйи чунин мушаххасҳо - табор, забон, фарҳанг ва дар баъзе мавридҳо бо мазҳаб, аз ҳам ҷудо мешаванд. Онҳо аз нигоҳи риояи суннатҳо ва анъанаҳои фарқунандаи қавмӣ, симо ва зоҳирҳои табиӣ ва ҳатто аз рӯйи тарзи либос пӯшидан, ҳуввияти қавмӣ аз якдигар фарқ мекунанд. Нишонае аз омехтагии қавмӣ дар Афғонистон вучуд надорад ва издивоҷ байни хонаводаҳои вобаста ба қавми ҷудогона як амри нодир ва ғайриоддӣ ба ҳисоб меравад.

Ҳамчунон бо дарназардошти вазъи ҷуғрофии кишвар ҳар як аз гурӯҳҳои қавмӣ дар минтақаҳои муайян зиндагӣ менамоянд. Умумияти этникии паштунҳо асосан дар минтақаҳои шарқӣ ва ҷанубии кишвар ҷойгир буда, тоҷикон бештар дар шимолу шарқ, туркон (узбекон, туркманон ва ғайра) дар шимол ва ҳазораҳо дар минтақаҳои марказии Афғонистон умр ба сар мебаранд. Танҳо дар бахшҳои ғарбии кишвар ягон гурӯҳи қавмии хос аз лиҳози теъдод бартарӣ надоранд ва қавмҳои паштун, тоҷик, аймок, балуҷ ва ғайра дар қанори ҳам зиндагӣ мекунанд¹.

Ҷойгиришавии қавмҳо дар минтақаҳои ҷудогонаи кишвар робитаи хоси байни гурӯҳҳои қавмӣ ва манотики ҷуғрофиро эъҷод кардааст. Ба ҳамин далел гурӯҳҳои мусаллаҳ низ дар ҳамон минтақаҳое ҷойгиранд, ки пойгоҳҳои қавмии онҳо қарор доранд. Мушкилоти қавмӣ ва мантақавӣ дар Афғонистон қашфи тоза нест. Гуногӯни этникӣ ва минтақавӣ дар воқеият шиносномае аст, ки доимо ҳуввияти ин кишварро чун маҷмӯи гурӯҳҳои муҳталифи қавмӣ ва минтақаҳои ҷудогонаи ҷуғрофӣ мушаххас соҳтааст.

Равандҳо ва рӯйдодҳои таъриҳӣ ва сиёсӣ низ ин фаъолиятро инъикос намудаанд. Ҷиноҳҳои «Халқ» ва «Парчам» – ро бештар тамоюлоти қавмӣ аз ҳам ҷудо мекард на ихтилофҳои сиёсӣ ё идеологӣ. Марзбанӣ байни

¹–(اوروز الله عبدالاھل دین. همگرایی و همکاری در نظام فدرالی. در کتاب پنج مقاله در باره فدرالیزم. کابل، 1379. – ص 46). 43-44. ص

гурӯҳҳои «Ҳафтгона» - и дар шаҳри Пешовари Ҷумҳурии Исломии Покистон ва «Ҳаштгона» - и дар шаҳри Қуми Ҷумҳурии Исломии Эрон ҷойгиршуда бо тафовутҳои қавмӣ, мазҳабӣ ва мантиқӣ мушаххас мешуд. Ин воқеиятҳо дар робитаҳои дохилии ин гурӯҳҳо низ як омили таъинкунанда ба ҳисоб меомад. Аз сӯйи дигар барҳӯрдҳое, ки ба дунболи суқути низоми доктор М. Наҷибулло дар Кобул оғоз шуд, дар воқеият ҷанг байни гурӯҳҳои қавмӣ буд, ки дунбалаи он ҳанӯз ҳам идома дорад. Дар ин ҷангҳо гурӯҳҳои паштун, тоҷик, ҳазора ва ўзбек ба таври ошкоро дар муқобили ҳам қарор доштанد¹.

Цунбиши «Толибон» ҳам бо як ҳуввияти қавмӣ ба майдон омада, ҳанӯз ҳам бо ҳамин ҳуввият шинохта мешавад. Дар ҳоли ҳозир такрибан тамоми гурӯҳҳо ва созмоҳои сиёсӣ бо марзбандиҳои қавмӣ аз ҳам ҷудо мешаванд. Бинобар ин дар низоми сиёсии ояндаи кишвар омили қавмиро наметавон нодида гирифт.

Баъзе коршиносон чунин далел меоваранд, ки ин ҷангҳо ва гурӯҳбандиҳои сиёсӣ ба оммаи мардум иртиботе надорад ва бинобар ин ҳеч зарурати тағирии низоми давлатдорӣ дар Афғонистон нест. Ба ақидаи онон агар ҷангро ҳамон ҷондӯширо ҳамон ҷондӯширо мегӯянд, аз миён бардошта шаванд, ҳеч мушкиле бокӣ наҳоҳад монд ва робитаҳои қавмӣ ба ҳамон ҷойе, ки пеш аз ҷанг қарор дошт, барҳоҳад гашт.

Ба андешаи гурӯҳи дигари коршиносон масъалаи қавмӣ дар Афғонистон асосан аз воқеиятҳои таъриҳӣ, иҷтимоӣ, забонӣ, фарҳангӣ, мазҳабӣ ва ҷуғрофӣ сарчашма мегирад, на аз мавзеъгирии ин ё он роҳбар ё фармондех. Шакке нест, ки гузор аз ҷанг ба сулҳ ва аз хушунат ба сиёsat роҳро барои ҳалли демократии масъалаи қавмӣ ҳамвора месозад. Аммо ҳалли доимии ин масъала танҳо дар доираи як низоми сиёсии муносиб имконпазир аст².

¹ (قول م. دموکراسی فدرالی. نکته چند در باره فدرالیزم. – کابل، 2003. – ص 50-51.) .
² (اوروز الله عبدالاہل دین. همگرایی و همکاری در نظام فدرالی. در کتاب پنح مقاله در باره فدرالیزم. کابل، 1379. – ص 46.) .

Замоне ки «Ҳизби демократии ҳалқи Афғонистон» талош кард то низоми суннатиро дар ҳам бишканад ва аз тариқи густариши ниҳодҳои ҳизбӣ ва давлатӣ дар гӯшаву канори кишвар ба худидораи суннатӣ поён дихад, бо муқовимат рӯ ба рӯ шуд, ки паёмадҳои он ҳанӯз ҳам идома дорад.

Бинобарин, агар масъала бар сари риоя ва ҳифзи арзишҳо ва суннатҳои таърихӣ бошад, худидораи маҳаллӣ пояи низоми суннатиро дар Афғонистон ташкил медиҳад, на марказияти сиёсӣ. Худидораи маҳаллӣ мувозинати этникро дар Афғонистон таъмин намуда, ба аққалиятҳои қавмӣ имкон фароҳам соҳт, ки бидуни он ки ҳам дар пешбурди корҳои рӯзмарраи худ аз озодии муайяне барҳӯрдор бошанд ва ҳам тавонанд забон, фарҳанг ва мазҳаби худро ҳифз кунанд. Айнанай Ҷиргахо, ки ба шаклҳо ва номҳои гуногун, аз суннатҳои муштараки ҳама қавму қабилаҳои сокини Афғонистон ба ҳисоб меравад, яке аз олитарин шаклҳои худидораи маҳаллӣ дар Афғонистон аст. Аммо дар ин миён, як тазоди умда вучуд дошт: тазод байни инҳисори қудрати сиёсӣ ва ҳуввияти мустақилии этникӣ, ки боис шуд қавмҳо натавонанд дар баробари масъалаҳои муштарак мавзеъгирии воҳид дошта бошанд¹.

Низоми суннатӣ ба гурӯҳҳои қавмӣ иҷозат дод, то ба таври қуллӣ дар як фазои сулҳ ва оромиш дар канори ҳам зиндагӣ кунанд, аммо ҳукуматдорон талош наварзиданд то ба тақсими қудрати сиёсӣ ба аксари қавмҳо ваҳдати миллии воқеӣ ва пойдореро дар кишвар таъмин кунанд. Дар натиҷа замоне ки ҷомеа бо як ҷолиши густурда ва таърихӣ рӯ ба рӯ шуд ҳар гурӯҳи қавмӣ роҳи ҷудогонаи худро интихоб кард. Кишварҳои ҳамсоя низ аз ин вазъият барои таҳмили сиёsatҳои худ истифода карданд ва дар натиҷа, ҷанг алайҳи қувваҳои Советӣ ва низоми таҳти ҳимояти он ба ҷанг байни фармондехон ва гурӯҳҳои мусаллаҳи қавмӣ табдил шуд.

¹. Дар Афғонистон ҳеч қавме ба танҳои аксарият нест. Ҳеч қавме беш аз 50 фисадро ташкил намедиҳад. Бинобар ин Афғонистон кишвари ақалиятҳои қавмӣ аст. Ниг. “Дар бораи федерализм”. Кобул, 2003. - (در افغانستان هیچ قوم به تنهایی اکثریت نیست. هیچ قوم بیش از 50 فیصد را تشکیل نمی دهد. بنابر این افغانستان کشور اقلیت های قومی است. نگرید: «در باره فدرالیزم». کابل، 2003. – ص 52).

Дар шароити имрӯза, ки бозсозӣ ва навсозии Афғонистон дар дастури рӯз қарор дорад ба як дастгоҳи азими давлатӣ ниёз аст, ки қодир бошад ҳам мувозинати қавмӣ – сиёсиро нигоҳ дорад ва ҳам раванди азими бозсозиро дар саросари Афғонистон раҳбарӣ ва идора кунад. Иштибоҳи бузурге хоҳад буд, агар дар таъйини низоми сиёсии ояндаи кишвар таҷрибаи таърихӣ ва суннатҳои деринаи миллӣ нодида гирифта шавад. Ҳамон иштибоҳе, ки «Ҳизби демократии ҳалқи Афғонистон» роҳ дода буд, бояд дубора такрор нашавад. Афғонистон ба чунон соҳтори низоми давлатӣ ниёз дорад, ки битавонад ҳамоҳангии байни демократия ва суннатҳои таърихири таъмин кунад. Ин низом бояд ҳам муассир бошад ва ҳам ҳуввият, ҳуқуқ ва озодиҳои ҳар гурӯҳи қавмӣ ва иҷтимоиро дар Афғонистон таъмин кунад¹.

Демократияи федеративӣ ягона низоме аст, ки таъмини мувозинатро дар ҷомеаҳо, ки гуногуни қавмӣ, забонӣ, фарҳангӣ ва минтақавӣ доранд, таъмин менамояд. Аз ин рӯ танҳо дар демократияи федеративӣ афғонҳо метавонанд низоми сиёсиашонро бар пояи таҷриба ва суннатҳои таърихӣ навсозӣ карда, бо тақсими қудрат байни давлати марказӣ ва воҳидҳои ҳудидораи маҳаллӣ, саҳмгирии гурӯҳҳои қавмиро дар идораи кишвар таъмин кунанд².

Дар робита бо «ҳатари таҷзия» муболигаи фаровоне аз сӯи мухолифони демократияи федеративии Афғонистон сурат гирифтааст. Ин афрод ва гурӯҳҳо талош меварзанд федерализмро чунон вонамуд кунанд, ки ин низом ба тақсими кишвар ба воҳидҳои ҷудогона оварда, метавонад ба парокандагии Афғонистон бианҷомад.

Аmmo то он ҷое, ки таҷрибаи Афғонистон нишон медиҳад ваҳdat ва тамомияти арзии он ҳеч гоҳ пас аз истиқлоли кишвар (дар соли 1919) мавриди шакку шубҳа қарор нагирифтааст. Дар тайи ин солҳо ҳеч ҷунбиши таҷзияталаҷонае дар Афғонистон зуҳур накардааст ва даъвоҳои

¹ رودالف هیربک. فدرالیزم و درست بودن دیموکراسی // . پنج مقاله در باره فدرالیزم. ; کابل. 1390. ص. 73-77
² قبول م. دموکراسی فدرالی. نکته چند در باره فدرالیزم. – کابل، 2003. – ص 55-54..

арзӣ аз суйӣ кишварҳои ҳамсоя нисбат ба ин кишвар дар баробари он матраҳ нашудааст. Шакке нест, ки солҳои ҷанг бадтарин даврони ҳаёти Афғонистон буд. Ҳатто дар ин солҳо ҳеч нерӯи дохилӣ ва ё қудрати хориҷӣ талош накард Афғонистонро пароканда ё тақсим қунад.

Афғонистон кишваре ҳаст, ки ҳар як аз бахши он бо яке аз ҳамсоягон умумияти қавмӣ ё мазҳабӣ дорад. Чунин сохтори қавмӣ –чуғрофиёй ба баъзе кишварҳои ҳамсоя имкон дод, ки ба корҳои дохилии Афғонистон мудохила намуда мавқеи худро мустаҳкам кунанд. Аммо ба назар намерасад, ки ҳамсоягон дар ҷудо кардани ин ё он минтақаи қавмӣ аз Афғонистон манфиат дошта бошанд ва далеле нест, ки барои ҷой доштани чунин сиёsat ё тамоюле дар кишварҳои ҳамсоя далолат кунад. Гузашта аз ин он давроне, ки кишварҳо сарзамиҳои ҳамсояи заифро ишғол ё байнӣ худ тақсим мекарданд, сипарӣ шудааст.

Ҳамин тарик, назария ва таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки демократияи федеративӣ қавмҳо ва сарзамиҳоро аз ҳам ҷудо намекунад, балки ба таъмини баробарии қавмӣ ва минтақавӣ, гурӯҳҳо ва роҳбарони қавмиро аз такя бар ҳимояти хориҷӣ бениёз месозад.

Бархе бар он ақидаанд, ки ақибмондагии иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва набудани фарҳанги созиш ва таҳаммул дар Афғонистон ба он мусоидат мекунад, ки кишвар аз як маркази неруманд идора шавад. Ба ақидаи ин гурӯҳ, Афғонистон поҳои лозими моддӣ барои таҳаққуки демократияи федеративиро надорад ва ҷомеа ҳануз омодаи пазириши чунин низом нест. Дуруст аст, ки дар ҷомеаи ақибмондаи Афғонистон душвориҳо ва монеаҳои фаровоне бар сари роҳи демократияи федеративӣ вучуд дорад. Аммо чунин душвориҳо ва монеаҳо наметавонанд далели ҷашнпӯшӣ бар ниёзҳое бошад, ки ин низоми сиёсиро ба зарурати ҳаётӣ барои Афғонистон табдил кардааст.

Бар хилоғи андешаи зикр гардида, демократияи федеративӣ низоми сиёсии маҳсуси ҷомеаҳои пешрафта нест. Ҳеч як аз намунаҳои анъанавии

ин низом, аз чумла Иёлоти Муттаҳидаи Америка ҳангоми пайрезии федерализм кишварҳои пешрафта набуданд.

Ниёзе нест ки афғонҳо барои бозсозӣ ва навсозии низоми сиёсии кишвар интизор шаванд то аз лиҳози моддӣ ва фарҳангӣ ба давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон бирасанд ва баъд ба эҷоди демократияи федеративӣ оғоз кунанд. Онон метавонанд бо такя бар таҷрибаҳо, дастовардҳо ва ҳимояти ҷомеаи байналмилаӣ низоми сиёсии худро бар асоси ниёзҳои дохилӣ аз нав пайрезӣ кунанд.

Шакке нест, ки барои расидан ба ин ҳадаф азми сиёсии ҳадафмандона зарур аст, то афкори омма қатъи назар аз тааллуқоти қавмӣ ва сиёсӣ аз демократияи федеративӣ ба сифати ягона интихоби муносиб барои Афғонистон ҳимоя намояд. Дар сурати ба ҳам омадани шароити мусоиди байналмилаӣ ва иродай густурдаи миллӣ, далеле вучуд надорад, ки ин низом натавонад дар Афғонистон амалӣ гардад.

Федерализм дар Ҷумҳурии Ҳиндустон, Ҷумҳурии Бразилия ва Ҷумҳурии Малайзия дар шароите пайрезӣ шуд ки ин миллатҳо бо ақибмондагихои густурдаи таъриҳӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ даст ба гиребон буданд. Аммо федерализм ба ин кишварҳо имкон дод, ки на танҳо ваҳдати миллӣ ва арзии худро ҳифз кунанд, балки ба муваффақиятҳои бузурги иқтисодӣ ва иҷтимоӣ даст ёбанд¹.

Демократияи федеративӣ низоми сиёсӣ ва шеваи давлатдорӣ аст. Ин низом шароит ва соҳтореро фароҳам меоварад, ки ваҳдати кишварҳо ва рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии онҳоро таъмин месозад.

Дар Афғонистон демократияи федеративӣ як зарурати сиёсӣ аст, ки ҳадаф аз он ҳалли масъалаҳое ҳаст, ки боиси ваҳдати пойдори миллӣ ва рушду инкишофи босуръати иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар гарданд. Бархе аз он бим доранд, ки федерализм боиси нобаробарии иқтисодӣ байни воҳидҳои ҷуғрофии Афғонистон хоҳад шуд. Ин нигаронӣ низ ҳеч

¹ (قبول، دموکراسی فدرالی. نکته چند در باره فدرانیزم. – کابل، 2003. – ص 60). .

пояи таҷрибай ва воқеӣ надорад. Федерализм ба маъни тақсими кишвар ба воҳидҳои мустақил ва ҷудоии иқтисодӣ нест. Дар ҳама демократияҳои федеративӣ иқтисоди неруманди марказӣ вуҷуд дорад, ки аз сӯйи давлати марказӣ танзим ва роҳбарӣ мешавад. Бахши бузурги молиёт ва даромади давлатӣ дар ҳама сатҳҳои давлатӣ ва маҳаллӣ ба буҷаи марказӣ ворид мегардад. Ин маблағҳо на танҳо барои таъмини ҳароҷоти давлати марказӣ ва барномаҳову тарҳҳои миллӣ, балки ҳамчунон барои баровардани ниёзҳои иёлот ва таъмини рушди тавозуни бахшҳои муҳталифи кишвар ба масраф мерасанд¹.

Дар бораи миллат – давлатсозӣ дар Афғонистон миёни коршиносон ва донишмандони мактабҳои илмии минтақа ва ҷаҳон андешаҳои гуногун ҷой доранд. Аксари онҳо маъмулан дар ин робита аз таҷрибаи миллат – давлатсозӣ дар Ҷумҳурии Федеративии Олмон ва Япония пас аз Ҷанги ҷаҳонии дуюм ва аз «плани Маршалл» ёдовар мешаванд. Ба андешаи мо Афғонистон на Ҷумҳурии Федеративии Олмон ва на Японияи пас аз Ҷанги ҷаҳонии дуюм аст. Ҷумҳурии Федеративии Олмон ва Япония комилан аз ҷомеаи Афғонистон ҳам баъд аз Ҷанги ҷаҳонии дувум ва ҳам имрӯз низ фарқ мекунанд. Ҷумҳурии Федеративии Олмон ва Япония ҳама вақт ду кишвари пешрафтаи ҷаҳон ба ҳисоб меомаданд, ки аз имконот ва таҷрибаҳои васеи инсонӣ, илмӣ ва иқтисодӣ бархӯрдор буданд. Дар ҳоле ки Афғонистон пеш аз Ҷанги ҷаҳонии дуюм ва баъд аз он ҳам дар сафи ақибмондатарин кишварҳои ҷаҳон қарор дошт. Ин воқеият тақозо менамояд, ки дар робита бо бозсозии ин кишвар бархӯрди мушахҳас сурат гирад.

Ба ақидаи бисёре аз коршиносон ва сиёsatмадорон, Афғонистон дар қарнҳои XIX ва XX як «давлати ноком» буд ва ҳамин нокомӣ боиси мудоҳилаи ҷомеаи байналмилалӣ ба корҳои дохилии он гардид. Бинобар ин давлат – миллатсозӣ дар Афғонистон аз давлатсозӣ оғоз мешавад. То

¹ (قيوں، م. دموکراسی فدرالی۔ نکته چند در باره فدرالیزم۔ کابل، 2003۔ ص 62)۔

замоне, ки як низоми муносibi сиёсӣ ва як идораи бокифояти давлатӣ эҷод нашавад, бозгашти кишвар ба суботу оромиши пойдор ва таъмини рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ имконноразӣ аст. Ҳалли масалаи қудрат ва тақсими қудрати сиёсӣ дар Афғонистон ба сифати шарти асосии дигаргунӣ ва таҳаввули ин кишвар низ ба омили муваффакият дар эъчоди чунин низом вобастагӣ дорад. Ё ба ибораи дигар, то замоне ки масъалаи эҳёи давлат ба маънои воқеии он ҳал нашавад, аз ҳалли масалаи Афғонистон наметавон сухан гуфт¹.

Эҳёи давлат дар Афғонистон танҳо ба маънои бозсозии ниҳодҳо ва сохторҳои давлатӣ бар пои Конститутсиияи нав набуда, он ба навсозии низоми сиёсии худ ниёз дорад. Афғонистон ва ҷаҳон дигаргуниҳои бесобиқаero аз сар мегузаронанд, ки дар назди он вазифаҳо ва талаботҳои навро ба миён мегузоранд. Яъне, дар Афғонистон бояд чунин низоми давлатие эҷод шавад, ки посухгӯи ҳамин ниёзҳо бошад ва тавонад рушди табиӣ ва пойдории ҷомеааро таъмин кунад.

Аммо навсозии низоми сиёсӣ ба маъни гусастан, даст кашидан, рад кардани гузашта нест. Баръакс дар сохтори ояндаи давлатӣ бояд шароити таъриҳӣ ва суннатҳои ҷомеаи афғонӣ ҳам дар назар гирифта шаванд. Чунин навсозие зарур аст, ки ҳудидораи суннатӣ ва анъанаи ҷиргаҳо бо сохторҳо ва тарзуламалҳои асрии идора ва сиёsat мутобиқат намояд то ба ин тартиб ҷомеаи суннатгарои афғонӣ аз гузаштаи худ ҷудо нашавад. Низоми сиёсӣ, ки дар он озодиҳои маҳаллӣ ва қавмӣ нодида гирифта шавад, метавонад боз ҳам воқуниши манғӣ ва ҳаробиовареро дар маҳаллот дар пай дошта бошанд.

Ба ҳамин далел, демократияи федеративӣ низоми муносибе барои Афғонистон ба ҳисоб меояд, чунки дар ин низом салоҳияти идорӣ дар маҳаллот ба ҳуди онон супорида мешавад ва назму иқтидори давлатӣ, ки

¹ (قبول، م. دموکراسی فدرالی. نکته چند در باره فدرانیزم. – کابل، 2003. – ص 64-65.)

асоси бозсозӣ ва рушди баъдии кишвар аст, ба дуртарин маҳалҳо густариш меёбад¹.

Муҳимтарин дастоварди солҳои охир гуногунандешии сиёсӣ дар ҷомеаи афғонӣ аст. Ҳизбҳо ва гурӯҳҳои сиёсӣ ва низомии сершумор ва гуногун ба саҳнаи сиёсат ворид ва даргири муборизаи шадид ба хотири расидан ба қудратанд. Гарчи ҳизбҳо ва созмонҳои сиёсӣ асосан дар даҳай демократӣ (солҳои 1964-1974) зухур кардаанд, аммо нақши онҳо ба сифати омили таъинкунандай равандҳо ва рӯйдодҳои сиёсии муосир назаррас нест. Ҳеч роҳи ҳалле дар Афғонистон бидуни саҳмгирии фаъоли ин гурӯҳҳо қобили тасаввур нест. Низоми оянда бояд қодир бошад ҳамаи онҳоро, қатъи назар аз тааллуқоти қавмӣ ва самтгириҳои сиёсии онҳо дар худ ҷой дихад.

Аз сӯи дигар дар солҳои ҷанг робитаҳои қавмӣ дар Афғонистон аз қолаби таъриҳӣ ва суннатии худ хориҷ шуда, ақалиятҳои қавмӣ ба сифати иштирокчиёни асосии мубориза барои қудрат шинохта шудаанд. Ҳизбҳо ва гурӯҳҳои муҳталифи сиёсӣ ва низомӣ ба таври ошкоро манфиатҳои қавмии худро ҳимоя менамоянд. Сарфи назар аз он, ки оммаи афғонҳо аз ҳуҷунатҳои қавмӣ ва даргириҳои низомӣ ҳимоят намекунанд, огоҳӣ ва ҳисси тааллуқи қавмӣ тақрибан дар байн ҳамаи қавмҳои кишвар густариш ва тақвият ёфтааст. Барои мисол агар паштунҳо дар ҳоли ҳозир аз коҳиши нақши худ дар ҳаёти сиёсии Афғонистон норозианд, дигар қавмҳо аз болоравии нақш, ҳуқуқ ва озодиҳои худ ҳарф мезананд.

Такягоҳ ва тааллуқоти қавмӣ боиси он гардид, ки гурӯҳҳои неруманди сиёсӣ ва низомӣ дар он маҳалҳое, ки бартарии қавмӣ доранд, мутамарказ шаванд. Чунин падида вилоятро ба саҳнаи аслии мубориза барои қудрат табдил додааст. Ин дигаргуниҳо баёнгари он аст, ки Афғонистонро дигар наметавон ба шеваи гузашта идора кард. Аз ин рӯ навсозии низоми давлатӣ на як хости сиёсӣ балки тақозои замон аст.

¹ هدایت سلطان زاده، فدرالیزم چیست؟ در کتاب پنج مقاله در باره فدرالیزم. کابل، 1379. ص 17-18).

Афғонистон дар асари ҷангӣ тӯлонӣ ба бозсозии бунёдӣ ниёз дорад. Бозсозии кишвар танҳо бо эҳёи ниҳодҳо ва сохторҳои вайроншуда имконпазир нест. Афғонистон дар солҳои ҷанг на танҳо аз раванди шитобандай тамаддуни ҷаҳонӣ ақиб монд, балки бо меъёрҳои дохилӣ ва минтақавӣ низ даҳҳо сол ба ақиб ронда шудааст. Танҳо низоми сиёсии нав, ки қодир бошад бозсозӣ ва рушди босуръати кишварро дар ҳама бахшҳо таъмин кунад, метавонад Афғонистонро ба суи оянда хидоят кунад¹.

Таҷрибаи солҳои ҷанг нишон дод, ки масъалаи қавмӣ ягона нуқтаи заифи ҷомеаи Афғонистон мебошад, ки ишғолгарон барои дарҳам шикастани ин кишвар ва таҳмили сиёsatҳои худ аз ин нуқтаи заиф ба таври васеъ истифода карданд. Давоми ҷанг, хунрезихо ва вайрониҳои густурда ба ҳамин масъала иртибот мегирад. Дар ҳоли ҳозир низ ихтилофоти қавмӣ ягона таҳдиди умдае аст, ки дурнамои раванди ҷориро зери савол қарор медиҳад. Бинобар ин ҳалли ин масъала аз аҳамияти ҳаётӣ барои Афғонистон барҳӯрдор аст. Афғонҳо ногузиранд то аз тариқи эҷоди низоми муносibi сиёсӣ, аз такрори он чӣ дар ин робита рӯй додааст, ҷилавгирӣ кунанд.

Аmmo демократияи федеративӣ танҳо барои ҳалли масъалаи қавмӣ нест. Ниёзҳои ҳаётӣ дигаре низ дар баробари ҷомеа қарор доранд, ки баровардани он танҳо дар демократияи федеративӣ имконпазир аст. Тавре ки таъқид гардид, агар масъалаи қавмӣ як қутби масъалаи Афғонистонро ташкил дихад, масъалаи қудрат қутби дигари он аст. Сулҳ ва бозсозӣ дар ин кишвар аз омилҳои вобаста ба ҷигунағии тақсими қудрат байни гурӯҳҳои этникӣ аст. Танҳо низоми сиёсӣ, ки битавонад ин масъаларо дар тамоми сатҳҳои миллӣ ва маҳаллӣ ҳал ва саҳмгирии ҳамаи гурӯҳҳо ва роҳбарони сиёсӣ ва иҷтимоиро дар идораи кишвар таъмин кунад, ҷизи нав барои вазъ ҳоҳад буд. Берун қашидани Афғонистон аз ҳараҷу мараҷ ва таъмини қонунияту амният дар он низ ниёзи мубраме аст,

¹ (قیوں، م. دموکراسی فدرالی. نکته چند در باره فدرالیزم. – کابل، 2003. – ص 67-68.).

ки баровардани он аҳамияти камтаре аз ҳалли масалаи қавмӣ надорад. Афғонистон дар давраҳои муайяни таърихӣ ба таври эъломношуда як кишвари «федеративӣ» буд, ки дар ҳар бахши он фармондех ва гурӯҳи мусаллаҳи чудогонае фармон меронад. Аммо ин федерализм бар ҳеч назм ё қонуне устувор набуд¹.

Дар шароити кишваре чун Афғонистон, демократия ҳар қадар ҳам неруманд бошад, маҳдуд ба пойтаҳт аст ва сарнавишти он дар гарави давлати марказӣ ва гурӯҳи мусаллаҳ қарор хоҳад дошт. Бинобар ин чанд афсари табаддулотгар, як раиси ҷумҳури ҳудоҳо ва як ё чанд дастаи ифротӣ ва зидди демократӣ метавонанд ба он поён диханд ва кишварро ба ҳамон ҷое баргардонанд, ки қарор дошт².

Бадин тартиб масъалаи воқеиятҳои этникӣ - қавмӣ ва таъсири он ба низоми сиёсии Афғонистонро дар доираи меъёрҳои демократияи федеративӣ таҳқиқ намуда, метавон ҷунин ҳулоса кард, ки:

- дар низоми федеративӣ иқтисоди ҳар вилоят ҷузъе аз иқтисоди миллӣ ба ҳисоб меояд ва дар ҳоле, ки вилоят аз ихтиёroti васее барои танзим ва пешбуруди умури молӣ ва иқтисодии худ бархӯрдоранд, дар он бахшҳо, ки ба сиёsatҳои молӣ ва иқтисоди миллӣ иртибот мегирад, тобеи давлати марказӣ ҳастанд. Албатта, ҳудуди ин тобеият ва густурдагии ихтиёroti дохили вилоят дар ҳар як кишвар фарқ мекунад;

- дар тақсимоти федеративӣ кишвар ба манотиҷе тақсим мешавад, ки ҳар қадоми он дорои имконот, манбаъҳо ва ҳусусиёti табиӣ ва башарии хоси худ аст. Ин тақсимбандӣ қумак мекунад то ҳар минтақа бар пояи имконият ва ҳусусиятҳои худ инкишоф кунад ва аз манбаъҳои табиӣ ва башарии он истифода намояд;

- бо дарназардошти умқ ва вусъати вайрониҳо, Афғонистон ба як низоми сиёсӣ ва идораи давлатии бокифояте ниёз дорад, ки қодир бошад

¹. (قبول م. دموکراسی فدرالی. نکته چند در باره فدرانیزم. – کابل، 2003. – ص 70.) .
². (قبول م. دموکراسی فدرالی. نکته چند در باره فدرانیزم. – کابل، 2003. – ص 71.) .

раванди сулх, демократия ва бозсозиро дар тамоми қаламрави он идора ва роҳбарӣ карда, тамоми чомеаро дар ин раванд муттаҳид кунад;

- зарурат ба як дастгоҳи азими давлатӣ мавҷуд аст, ки ҳам ҳувиятҳои қавмӣ ва озодиҳои суннатиро таҳдид нақунад ва ҳам идора ва иқтидори давлатиро ба ҳар бахш густариш диҳад. Танҳо демократияи федеративӣ ба иҷрои чунин вазифа қодир аст. Дар ин низом шабакаи густурдае аз ниҳодҳои интихобӣ, муташаккил аз намояндагон ва роҳбарони ҳамаи гурӯҳҳои қавмӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ, умури кишвар бозсозӣ ва навсозиро назорат ва роҳбарӣ хоҳанд кард;

- яке аз масъалаҳои асосӣ дар робита ба демократияи федеративӣ дар Афғонистон таъини ҳудуди вилоят аст. Дар ҳоле ки ҳавзаи нуфузи фармондехон ва танзимҳо метавонад меъёри тақсимоти ҷадиди мулкӣ бошад, аҳамияти меъёрҳои қавмӣ ва ҷуғрофӣ набояд нодида гирифта шаванд. Таъини ҳудуди вилоят бар пояи ин меъёрҳо асоси мустаҳкамеро барои тақсимоти федеративии кишвар эҷод карда, аз суйитафоҳумоти баъдӣ ҷилавгирӣ хоҳад кард. Дар ин тақсимот дар ҳоле, ки меъёри гурӯҳӣ – танзимӣ роҳро барои ҳалли сулҳомези масъалаи қудрат ҳамвор месозад, меъёри қавмӣ дар воқеият асоси ташкилоти федеративӣ дар Афғонистон ба ҳисоб меояд. Зарурат нест, ки барои ҳар гурӯҳи қавмӣ як вилояти воҳид дар назар гирифта шавад. Балки лозим аст соҳтори ҷуғрофӣ низ дар тайини ҳудуди вилоят ва таркиби қавмии онҳо ба эътибор гирифта шаванд.

2.3. Федералиқунони Афғонистон дар доираи дарҳостҳои кишварҳои манфиатдор

Баррасии масъалаи низоми ояндаи давлатдории Афғонистон дар доираҳои илмӣ ва сиёсии ҳам Кобул ва ҳам марказҳои дигари илмӣ тайи солҳои охир идома дорад. Андешаи федерализмро барои Афғонистон ҳануз сафири собиқи Иёлоти Муттаҳидаи Америка дар Ҳиндустон Р.

Блэквейл пешниҳод карда буд. Ба андешаи ӯ, Афғонистон танҳо бо ҳамин роҳ метавонад аз хатарҳое, ки аз ҷануби кишвар бармеоянд, раҳо шавад. Бояд қайд кард, ки ин лоиҳа бори аввал аз ҷониби пешвои Ҳизби либерал-демократии Британияи Кабир Н. Клиг ва сиёсатмадори ин кишвар П. Ишдован ҳанӯз моҳи сентябри соли 2009 дар рӯзномаи *Guardian* пешниҳод шуда буд. Р. Блэквейл пешниҳод намуда буд, ки Афғонистон ба ду қисм – шимол ва ҷануб тақсим карда шавад¹.

Ба ақдаи вазир – мушовири Президенти собиқи Афғонистон А. Ғанӣ оид ба масъалаҳои ҳуқуқӣ - А. Расули барои эҷоди низоми федеративӣ омодагии ҳамаҷониба ва дарозмуддат лозим аст, ки Афғонистон ба ин гузариш омода бошад. Монеаи аввал - Конституцияи Афғонистон аст. Он дар бораи низоми федеративӣ чизе намегӯяд, аммо дар бораи низоми давлат - марказӣ бисёр гуфта мешавад. Аз ин рӯ, барои ҷорӣ намудани федерализм бояд ҳадди аққал ба Конституцияи Афғонистон тағйирот ворид кард. Конституцияи Афғонистонро тағйир додан он қадар осон нест – талаботҳои қатъӣ нисбати ин амал вучуд доранд. Масалан, Луйя Ҷиргаро даъват кардан лозим аст, ки дар шароити муракаби имрӯза он мушкил аст.

Сабаби дуввум ин аст, ки бисёре аз минтақаҳои Афғонистон бо давлатҳое ҳамсарҳаданд, ки забон ва фарҳанги муштарак доранд. Ҳатари он, ки ҳамсоҳо меҳоҳанд Афғонистонро тақсим кунанд, ҷой дорад. Дар хотир бояд дошт, вақте ки дар сари қудрат муҷоҳидон буданд ва дар бунёди давлат таҷриба надоштанд, дар ҳар як минтақаи кишвар якчанд давлатҳо таъсис дода шуданд. Тақсимот на танҳо аз нигоҳи миллӣ, балки аз рӯи мазҳаб низ сурат гирифта буд. Ин ҳолат метавонад дар сурати федеративӣ гаштани Афғонистон такрор шавад².

¹ Ниг.: Блэквейл Р. План «Б» в Афганистане //Россия в глобальной политике, январь/февраль. – 2011. - № 1 [http://www.globalaffairs.ru/number/Plan-B-v-Afghanistane-15103], 8 июня 2013.

² Ниг.: Пак М. Федерализация Афганистана может привести к его расчленению: интервью советника Хамида Карзая [Электронный ресурс]. URL: https://regnum.ru/news/1425365.html (дата обращения: 21.01.2021).

Муноқишаи низомӣ байни қувваҳои сиёсии Афғонистон – ҳукумати марказии Кобул, ҳизбҳои сиёсии расман эътирофшуда, роҳбарони минтақавӣ, ҷунбиши «Толибон», гурӯҳҳои байналмилалии экстремистӣ ва террористӣ, мутаассифона то имрӯз идома дорад, ки мавзӯи федерализмро дар шуури гурӯҳҳои муайян тақвият мебахшад.

Ҳамзамон бояд қайд кард, ки ҳалли низои Афғонистон, ки бо гуногунсатҳӣ ва гуногунсохтории худ аз дигар низоъҳои минтақавӣ фарқ менамояд, танҳо бо роҳи низомӣ ва ё музокирот наметавонад нооромии кишварро бартараф кунад. Низои Афғонистон бо омилҳои гуногун – таърихӣ, геополитикӣ, геоиқтисодӣ, тамаддуни, фарҳангӣ, мазҳабӣ, ҷонибҳои манфиатдори зиёд, ки ҳар қадом роҳу воситаҳои худро пешниҳод менамоянд, пайванд буда, танзими амалии онро ғайриимкон месозад

Низоъҳои конститутсионӣ ва сиёсии Афғонистон, ки зоҳирان дар номутобиқатии низоми сиёсии мавҷуда бо Конститутсияи амалкунанда, мувофиқаи А. Ғаниӣ ва А. Абдулло, ки дар сояи идораи хориҷӣ ва миёнаравии бевоситаи намояндагони Америка сурат гирифта буд, таърихи тулонӣ дорад. Низоми мавҷудаи сиёсӣ, ба ақидаи мо намунаи классикии «қонуни» духокимијатӣ ба шумор меравад. Вазъияти бавучудомада барои тамоми қувваҳои муҳолифи иттиҳоди А. Ғаниӣ - А. Абдулло заминаи қонуни эълон ва оғози ҷангро мегузорад. Ба мисли тамоми шаклҳои духокимијатӣ, вазъияти мавҷуда мушкилиҳои зиёдеро, бахусус бо дарназардошти он ки қувваҳои зиёди сиёсӣ ба созиши А. Ғаниӣ - А. Абдулло напайвастанд, ба миён меорад.

Дар Кобул ин ҳолатро пинҳон накарданд, ки дар тӯли моҳҳои музокироти наздик танҳо тавофуқе миёни ду гурӯҳи этникӣ-сиёсии элитай афғон имконпазир шуд, ки тавонистанд дар ҷараёни маъракаи интиҳоботӣ нисбат ба дигарон бартарӣ пайдо намоянд, иттифоқҳои иловагӣ созмон диханд ва ду қувваи асосии ҷараёни сиёсиро ташкил кунанд. Бо вуҷуди ин, ҳамкории А. Ғаниӣ - А. Абдулло, ки аз ҷониби элитай

афғон шартан эътироф карда шуд, шаффофияти муайянро дар сохтор ва самараноки идоракунӣ ба вучуд овард, аммо давлати воҳидро ба вучуд наовард¹.

Омилҳои асосии ба татбиқи ин имконият халалрасонанд, ки дорои миқёс ва аҳамияти гуногун мебошанд, чунинанд:

- набудани боварӣ миёни ду гурӯҳи элитаи афғон дар бораи тақсими вазифаҳои идоракунӣ ва захираҳои мавҷуда, мақсадҳои стратегӣ барои рушди босамар ва созанда. Барномаҳои ҳам А.Ғанӣ ва ҳам А. Абдулло аз ибтидо манфиатҳои қӯтоҳмуддат дошта, мустақиман аз марказҳои беруна вобастаанд;

- манфиатдор набудани нерӯҳои таъсиррасони хориҷӣ – Иёлоти Муттаҳидаи Америка, Ҷумҳурии Исломии Покистон, Давлати Қатар, Ҷумҳурии Туркия, Ҷумҳурии Исломии Эрон ва ғайра ба танзими низои Афғонистон ва боварӣ надоштани онҳо ба самаранокии ниҳодҳои давлатии Афғонистон. Илова бар ин дар идомаи низои Афғонистон бисёр марказҳои беруна мустақиман манфиатдоранд;

- парокандагии элитаи сиёсии Афғонистон, гуногуни манфиатҳои элита ва гуногунсамтии онҳо чун натиҷаи такя ба қувваҳои муҳталифи хориҷӣ;

- вобастагии қувваҳои сиёсии Афғонистон аз манбаъҳои берунаи захираҳо (пеш аз ҳама молиявӣ) ва нокифоя будани онҳо;

- дараҷаи баланди фассоддии ҷонибҳои раванди сиёсии Афғонистон;

- то ба охир ташаккул наёфтани парокандагии элитаи сиёсӣ, ки ба рушди мусбӣ ва ҳалли низоъҳои мавҷуда манфиатдор бошад;

- омода набудани элитаи сиёсии ҳукмрон барои даст кашидан аз низоми мутамаркази идоракунии давлатӣ ва додани ваколатҳои қонунӣ ба минтақаҳо, ки боиси истиқлолият аз Кобул ва беназорат мондани бисёр

1. Ниг.: Князев А.А. Некоторые конфликтные узлы афганской ситуации [Электронный ресурс]. URL: <http://af.gumilev-center.ru/archives/3722> (дата обращения: 21.01.2021).

минтақаҳои кишвар гардидааст. Яке аз оқибатҳои ин, заифии бисёр минтақаҳо дар амалиёти зиддитеррористӣ мебошад;

- масъалаҳои ҳалношудаи низоъҳои этникӣ, суйистифода аз низоъҳои этникӣ ба манфиатҳои маҳдуди гурӯҳҳои алоҳидаи этникӣ – сиёсӣ;
- мавҷуд набудани стратегияи сиёсати хориҷӣ барои ҳавасманд гардонидани шарикони созандай танзими мусолиматомези низои Афғонистон аз ҳисоби Ҷумҳурии Исломии Эрон, Ҷумҳурии Ҳалқии Хитой, Федератсия Россия, давлатҳои Осиёи Марказӣ¹.

Муқовимати байни паштунҳо ва ғайрипаштунҳо дар муносибатҳои байни ҳизбҳои сиёсии тоҷикон – «Ҷамъияти Исломӣ» ва теъдоди зиёди ҳизбҳо, ки манфиатҳои гурӯҳҳои муҳталифи кишварро аз умумияти этникии паштун ҳимоя мекунанд, зоҳир мешавад. Парокандагии гурӯҳи этникии паштун дар далели воқеии мавҷудияти ҷунбиши «Толибон» ва ҳузури ҷунин сохторҳо ба монанди «Ҳизби исломии Афғонистон» - и Г. Ҳикматёр инъикос ёфтааст. Созишномаи ба имзо расидаи байни «Ҳизби Исломии Афғонистон»-и Г. Ҳикматёр ва ҳукумати Кобул возеҳан омили афзоиши рақобати доҳили паштунӣ ҳоҳад шуд.

Вазъи ҳазораҳои Афғонистон ва бисёр гурӯҳҳои этникии дигар низ гувоҳи чой доштани ҷунин масъалаи мураккаб – масъалаи миллӣ мебошад.

Яке аз мушкилоти ҷиддии иҷтимоӣ – сиёсии Кобул ин масъалаи мазҳабӣ - идеологии чомеаи Афғонистон мебошад. Чомеаи Афғонистон ба ду ҷиноҳ - ҷонибдорони роҳи динӣ ва ҷонибдорони роҳи дунявии рушд тақсим гардидааст. Минтақаҳои кишвар аз ҷиҳати диндорӣ аз яқдигар хело фарқ мекунанд ва бо назардошти ворид шудани анъанаҳои исломӣ

1. Ниг.: Ситуация в Афганистане. Последняя надежда раскроенной страны. [Текст] // "Коммерсантъ". - 1995. №206, 4 ноя.

ба тамоми соҳаҳои чомеа, ин омил ногузир ба равандҳои сиёсии Афғонистон таъсири назаррас мерасонад.

Парокандагии этникӣ ва минтақавии Афғонистон ногузир чомеаро ба ҷонибдорони низоми федеративӣ ва тарафдорони низоми давлатмарказӣ тақсим мекунад.

Бояд таъкид намуд, ки андешаи федераликуноӣ кардани Афғонистон барои Ҳ. Амин низ бегона набуд, ки орзуи таъсиси як қатор ҷумҳуриҳоро дар ин кишвар ба мисли Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шӯравии Сотсиалистӣ – Ҷумҳурии Паштунистон, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Балуҷистон ва ғайраро дошт¹. Ҳамзамон, ба андешаи як қатор муҳаққикон, тавозуни этникӣ ва сиёсии Афғонистон, ки дар асрҳои XIX ва XX ташаккул ёфта буд, тавассути истифодаи шакли давлатдории бартарияти қавмӣ ва механизмҳои таърихии муттаҳидсозии дигар қавму қабилаҳо таъмин карда шуд. Ин барои тадриҷан бартараф кардани ихтилофҳои қавмӣ ва қабилавӣ дар раванди навсозии давлати миллии Афғонистон дар ҳудуди марзҳои эътирофшудаи он шароит фароҳам овард. Масъалаи хати Дюранд гарчанде мавзӯи таҳлили рисолаи мазкур ба шумор намеравад, ба руҳияи федерализми чомеаи Афғонистон таъсири азим мерасонад.

Соҳтори этникӣ – сиёсӣ, ки баъд аз таъсиси давлати Афғонистон аз ҷониби А. Дӯронӣ ташаккул ёфта буд, пас аз табаддулоти ҳарбии М. Довуд дар соли 1973 ва дар тамоми давраҳои минбаъдаи таърихи муосири Афғонистон аз байн бурда шуд. Раванҳои нави идеологӣ ва сиёсӣ соҳтори анъанавии иҷтимоию сиёсии Афғонистонро, ки ҳанӯз пурра ташаккул наёфта буд, ҳалалдор намуд. Аз як тараф, раванди муттаҳидсозии ақаллиятҳои қавмӣ такони нав гирифт, соҳторҳо ва ҷунбишҳои сиёсӣ тибқи усулҳои ҳудудӣ дар атрофи пешвои этникӣ ва қудрати беруна бо мақсади муқовимат ба таҳди迪 муайян ташаккул ёфтанд. Аз ҷониби

۱. اتحاد ملت افغانستان و راه های رسیدن به آن ، مجموعه مقالات سینمای دوم افغانستان-تهران، ۱۹۹۱-ص، ۶۲۹.

дигар, раванди пошхӯрии низоми анъанавии иҷтимоӣ ва пайдоиши шаклҳои нави ҳамгироӣ боиси ташаккул ёфтани муқовимати тавони гурӯҳҳои этникии «ҳоким» гардид, ки пайдоиши чунбиши «Толибон» таҷассуми он буд.

Аз ин рӯ, чунин ба назар мерасад, ки ҳалли мушкилоти Афғонистон дар масъалаи федераликунонӣ он асос ёфтааст, аммо на бар усулҳои ҷудошавии маъмурӣ тибқи меъёрҳои қавмӣ, балки ба тақсимоти табиии минтақавии Афғонистон бо назардошти ҳусусиятҳои этникӣ асос ёфтааст.

Дар бораи вазъи демографӣ ва этникии Афғонистони имрӯза маълумотҳои аниқ мавҷуд нест. Тибқи маълумотҳои омории соли 1977 дар қишвар тақрибан 17,5 миллион нафар зиндагӣ мекарданد, ки онҳо ба 21 гурӯҳҳои этникӣ шартан тақсим гардида буданд. Тибқи ин маълумотҳо қалонтарин гурӯҳҳои этникии Афғонистон паштунҳо (тақрибан 60%), тоҷикон (33%), узбекҳо (5%), туркменҳо, қирғизҳо, нуристониҳо, балучҳо ва дигарон буданд¹.

Дар тайи 250 соли охир дар доираҳои илмӣ ва сиёсии қишвар ва берун аз он гурӯҳи этникии ҳукмрони Афғонистон паштунҳо ҳисобида мешуданд. Паштунҳо лаҳҷаи худро ба забони давлатӣ («паштунӣ») табдил дода, онро ба дигарон таҳмил намуда, то имрӯз даъвои якаҳукмронии ин давлатро доранд. Аммо бояд иқрор гашт, ки аз асри XI - қабл аз пайдоиши давлати Афғонистон - то ба имрӯз забони форсӣ – тоҷикӣ дар ин сарзамиන ҳеле маъмул аст. Забони дарӣ – тоҷикӣ барои 33% аҳолӣ (пеш аз ҳама тоҷиконва ҳазораҳо) забони модарӣ буда, он чун анъана забони фарҳанг ва тиҷорати байналмилаӣ ҳисобида мешавад. Дар маҷмуъ, беш аз 50% аҳолии Афғонистон ба забони форсӣ сӯҳбат мекунанд².

Яке аз тамоюлҳои хатарноки рушди рӯйдодҳо дар Афғонистон ин якбора шиддат ёфтани ихтилофоти қавмӣ ва хатари тақсимоти қишвар аз

2. Ситуация в Афганистане. Последняя надежда раскроенной страны. [Текст] // "Коммерсантъ". – 1995. №206. 4 ноя.

3. Ниг.: Князев А.А. Некоторые конфликтные узлы афганской ситуации. [Текст] / А.А. Князев. [Электронный ресурс]. URL: <http://af.gumilev-center.ru/archives/3722> (дата обращения: 21.01.2021).

чумла зери таъсири омилҳои берунӣ мебошад. Барои мисол, Лоиҳаи «Осиёи Наздики Бузург», ки таъсиси «Паштунистони Бузург»-ро пешбинӣ мекунад, аз ҷониби як қисми элитай паштун дастгирӣ мешавад. Ташаббус ва татбиқи сиёсати «пуштунсозии» сохторҳои давлатӣ, ки дар давраи ҳукмронии Ҳ. Карзай ба сатҳи баландтар расонида шуд, аксуламали манфии аҳолии ғайрипаштунро ба вучуд овард. Дар натиҷа дар интихоботи парламентии соли 2010 паштунҳо аксариятго дар парламент аз даст доданд. Паштунсозии минбаъдаи сохторҳои давлатии Афғонистон метавонад низои қавмиро боз ҳам мураккабтар созад.

Таҳлили масъалаи миллӣ аз нигоҳи баррасии сарнавишти хати «Дюранд» низ ҷолиби диққат аст. Кушиши маъмурияти Ҳ. Карзай барои эътирофи «хати Дюранд» ҳамчун сарҳади расмии Афғонистон ва Ҷумҳурии Исломии Покистон воқуниши манфии доираҳои миллатгарои паштун ва пуштибонии элитай ғайрипаштунро ба вучуд овард. Моҳияти чунин барҳӯрд дар он нуҳӯфта аст, ки рад кардани даъвоҳо дар минтақаи қабоил ва баҳснок боиси аз даст додани овози интихобкунандагони эҳтимолии паштунҳое, ки дар шарқи «Дюрандлайн» зиндагӣ менамоянд, мегардад. Чунин вазъият ба нафъи гуруҳҳои этникии ғайрипаштун дар интихоботҳо ҳоҳад буд¹.

Мавқеи қатъии элитай ғайрипаштун дар раванди музокирот бо ҷунбиши «Толибон» дар навбати худ аз он иборат аст, ки намехоҳанд он қисми пешвоёни паштун, ки имрӯз дар паҳлӯи ҷунбиши «Толибон» ҳастанд, ба раванди сиёсӣ дохил шаванд. Ҳамаи ин бори дигар гувоҳи он аст, ки сохтори этникӣ - сиёсии ҷомеаи афғон, ки дар охири асри XX ҷой дошт, тағйир ёфта, нақши ғайрипаштунҳо дар раванди сиёсии Афғонистон якбора баланд гардидааст. Гузашта аз ин ҳама қӯшишҳои ҳукумати Ҳ. Карзай ва А. Фанӣ дар гуфтушунидҳо ноком мегарданд, агар

1. Ниг.: Князев А.А. Афганистан в контексте «Большого Ближнего Востока». [Текст] / А.А. Князев. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.fondsk.ru/news/2011/07/05/afghanistan-v-kontekste-bolshogo-blizhnego-vostoka.html> (дата обращения: 21.01.2021).

ба ин раванд пешвоёни гурӯҳҳои ғайрипаштун ворид нагарданд ва манфиатҳои аҳолии минтақаҳои сукунати онҳо ба инобат гирифта нашаванд.

Дар баробари лоиҳаи «Паштунистони Бузург», лоиҳаи «Балуҷистони мустақил» мавҷуд аст, ки ҳадафи он муттаҳид кардани балучҳои Афғонистон, Ҷумҳурии Исломии Покистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон ва таъсиси минтақаи худмухтор мебошад. Ин омил аз он гувоҳӣ медиҳад, ки барои аввалин бор дар таърихи Афғонистон балучҳои Афғонистон худро чун як нерӯи мустақили сиёсӣ эълом мекунанд. Ба андешаи гурӯҳи коршиносон лоиҳаи «Балуҷистони мустақил» пеш аз ҳама ба эҷоди бесарусомонӣ дар Ҷумҳурии Исломии Покистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон нигаронида шудааст¹.

Тақрибан як миллион балучҳо дар музофотҳои Сиистон ва Балуҷистони Ҷумҳурии Исломии Эрон зич зиндагӣ мекунанд ва ин вилоятҳо дар маҷмӯъ он қадар пешрафта набуда, қисми зиёди қаламрави онҳоро биёбонҳо ва нимбиёбонҳо ташкил менамоянд ва аксари аҳолӣ бо ҷорводорӣ ва қишоварзӣ машғуланд. Ба ақидаи А. А. Князев “сафти назар аз фаъолияти нерӯҳои зидди давлатӣ – ташкилотҳои «Муҷоҳиддини ҳалқ» ва «Фидоиёни ҳалқ», ки худро инқилобиён ва ҳатто марксист меномиданд, дар Ҷумҳурии Исломии Эрон масъалаи балучҳо вуҷуд надорад. Ҷумҳурии Исломии Эрон барои ба эътидол овардани вазъ дар минтақаҳои истиқоматии балучҳо корҳои муайянero дар ин самт амалӣ менамояд. Ба андешаи коршиносони эронӣ ҳар дуи ин созмонро метавон ба гурӯҳҳои ифротӣ ва террористӣ мансуб донист, чунки онҳо бо Раёсати Марказии Иктишофии ИМА ва Агентии иктишофии Ҷумҳурии Ироқ – «Муҳобирот» иртибот доранд”².

¹ اتحاد ملی افغانستان و راه های نایل شدن به آن // مجموعه مقالات دومین سمینار افغانستان. تهران، 1991. – ص 629).

2. Князев А.А. Афганистан в контексте «Большого Ближнего Востока». [Текст] / А.А. Князев. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.fondsk.ru/news/2011/07/05/afghanistan-v-kontekste-bolshogo-blizhnego-vostoka.html> (дата обращения: 21.01.2021).

Ғояҳои миллатгароӣ ва ҷудоихоҳӣ бештар дар Балуҷистони Шарқӣ (ЧИП), ки дар он ҷо ҷор милион балучҳо зиндагӣ мекунанд, маъмуланд. Ташкилотҳои иҷтимоию сиёсии Балуҷистон дар ҳориҷа асосан аз ҷониби балучҳо - муҳочҷЭрони покистонӣ таъсис дода шудаанд ва маҳз онҳо дар Балуҷистони Ҷумҳурии Исломии Эрон эътироҷҳоро ба вучуд меоранд. Дар Афғонистон таъсири балучҳо камтар ба назар мерасад, ки ин аҳамияти ин масъаларо бартараф намекунад.

Нақшашои гуногуни тақсимоти Афғонистон ба Паштунистон, Туркистон, Афғонистони шимолӣ ва ғайра вучуд доранд. Ин андешаҳо миёни қисми зиёди аҳолии ғайрипаштун, гурӯҳҳои бузурги этникии тоҷикон ва ҳазораҳо ҷой доранд. Дар даҳсолаҳои охир ҳар вақте, ки паштунҳо инҳисори худро дар идоракунии кишвар аз даст медиҳанд, масъалаи федералӣ намудани соҳтори давлатдории Афғонистон мубрамияти нав пайдо менамояд.

Ҳамлаҳои ИМА ва Созмони Аҳдномаи Атлантикаи Шимолӣ ба Афғонистон (соли 2001) ва Ироқ (соли 2003) марҳилаҳои татбиқи лоиҳаи «Шарқи Наздики Бузург» буда, рӯйдодҳои «Баҳори араб» ба азnav тақсим намудани нуфуз бо роҳи ноором соҳтани қисми ғарбии ин минтақаи васеъ равона гардида буд.

Ба андешаи гурӯҳи муайяни коршиносон – асосан таҳлилгарони Осиёи Марказӣ - федераликунонӣи Афғонистон барои тамоми минтақа “таъсири домино”¹ ҳоҳад овард. Онҳо таҳлили масъаларо аз он шуруъ менамоянд, ки сабабҳои рад кардани баррасии ҳодисаҳо дар Афғонистон ва минтақаҳои ҳамсоя дар доираи лоиҳаи машҳури «Шарқи Наздики Бузург» вучуд надорад. Таъриҳ ба тарроҳӣ, лоиҳабандӣ табдил ёфтааст. Лоиҳабандон ҳамон кишварҳои абарқудрате мебошанд, ки дар қаламрави кишварҳои заиф ва ақибмонда бо ҳам рақобат намуда, ҳадафҳои

¹ Ниг.: Князев А. А. Раздел Афганистана вызовет "эффект домино" для всей Средней Азии. [Текст] / А.А. Князев. [Электронный ресурс]. URL: <http://regnum.ru/news/polit/1525282.html> (дата обращения: 21.01.2021).

гаразноки худро амалӣ месозанд. Аз ин рӯ, бе ягон шакку шубҳа метавон изҳор намуд, ки Афғонистон низ як лоиҳа аст. Лоиҳаи Афғонистон яке аз лоиҳаҳои қадимтарин буда, таърих, анъана ва қонунмандиҳои татбиқи худро дошта, танҳо шева ва усулҳои амалӣ намуданаш тағйирпазиранд. Он дар аввал дар шакли бозии машҳури «Бузург» таҳия шуд ва аз оғози солҳои 2000 ба қуллӣ тағйир ёфта, тамоили нав гирифт. Дар кишварҳои гуногун ин лоиҳаҳо дар асоси омилҳои муҳталиф амалӣ мегарданд. Дар Афғонистон лоиҳаи «таҷзияи Афғонистон» бо суйистифода аз мураккаб гардидан зиддиятҳои этникӣ таҳия гардидааст.

Яке аз тамоюлҳои ҳушдордиҳанда дар Афғонистон шиддат гирифтани ихтилофоти қавмӣ ва тақсимоти ин кишвар дар доираи лоиҳаи «Тақсими Афғонистон» мебошад.

Дар замонҳои гуногун кӯшиши гузаронидани саршумори аҳолӣ барои ба тартиб даровардани даромадҳои андоз дар Афғонистон гузаронида шуд. Аммо ин маълумотҳо бо сабаби ҳамроҳ намудани ҳалқҳои ғайрипаштун ба «миллати муттаҳидшудаи афғон» наметавонад барои эҷоди тасвири этникии гузашта ва алаҳусус, Афғонистони муосир манбаи айнӣ гардад¹. Равандҳои оммавии муҳочирати солҳои 1980-1990 тасвири этнико бе таври ҷиддӣ таҳриф кард. Дар бораи теъдоди муайяни паштунҳо сухан гуфтан хеле душвор аст, зоро муҳочирати қабилаҳои паштун ба Покистон, Ҳиндустон ва минтақаҳои ҷанубу ғарбии Афғонистон ҳеч гоҳ ва аз ҷониби касе назорат карда нашудааст.

Ишғоли минтақаҳои ғайрипаштун ба он оварда расонд, ки тадриҷан дар маҷмӯи мураккаби ихтилофҳои дохилии Афғонистон омили этникӣ торафт аҳамияти бештар пайдо намуд. Пас аз муайян намудани хати Дюранд як қатор қабилаҳои паштун дар Ҳиндустони Британия, баъзе қабилаҳои дигари паштунҳо дар қаламрави Афғонистон монданд. Дар

1. Ниг.: Арунов М.Р. Этнический фактор во внутриафганском конфликте. [Текст] / М.Р. Арунов. //Мусульманские страны у границ СНГ. - М.: КРАФТ, 2002. – С.210.

давоми асрҳои XIX ва XX танҳо қаламрави ҳазораҳо дар Осиёи Марказӣ ва шимолии Афғонистон, дар натиҷаи кӯҷонидани паштунҳо аз Ҳиндустони Британий аз 150 ҳазор километри квадратӣ то 100 ҳазор километри квадратӣ кам карда шуд. Охири асри XIX – ибтидои асри XX замони муҳочирати шадидтари қабилаҳои паштун ба қисматҳои шимолӣ ва марказии кишвар ба шумор меравад. Дар соли 1884 3000 оила аз Кобул ба вилояти Маймана кӯҷонида шуда, 1300 оилаи кӯҷманҷии Исоқзойи паштунҳо дар минтақаҳои наздисарҳадии Бадғис ҷойгир буданд. Соли 1885 ба вилояти Балх 800 оилаи кӯҷонида шуданд. Ба заминҳои Чораймоқҳо дар шимолу ғарб ба минтақаҳои Андҳоӣ, Ахҷӣ, Шибирғон, Сарипул 62 ҳазор оилаи паштуннажод кӯҷонида шуданд. Дар солҳои 1930 бисёре аз деҳоти минтақаҳои Қундуз ва Ҳонаобод, ки дар онҳо тоҷикон ва ўзбекҳо зиндагӣ мекарданд пур аз паштунҳо буданд. Ҳамин гуна вазъ дар Каттағон, Тошқурғон, Айбек, Ҳоҷа Нахру мушиқида шудааст. Шумораи зиёди оилаҳои паштун дар Бадаҳшон – дар минтақаҳои Рустоқ ва Ҷаҳи Об пайдо шуданд. Ҳамин тавр, дар шимоли Ҳинду Куш, Қундуз, Форёб, Бадғис, Ҷузҷон, Ҳирот, Мазори Шариф ва Бадаҳшон қаламравҳои паштуннишин пайдо шуданд¹.

Қабилаҳои Аҳмадзай, Муҳманд ва баъзе қабилаҳои дигари паштун ба Ҳазораҷот кӯҷонида шуданд. Дар Нуристон то ин давра шумораи муҳочҷЭрони паштун ноҷиз буд. Муносибати аҳолии таҳҷоӣ нисбат ба қабилаҳои кӯҷманҷии паштун аз ҷануб ба маҳали сукунати минтақаҳои шимолӣ хушунатомез буданд. Дар солҳои 1939-1951 зиёда аз 6 ҳазор оила аз қабилаҳои паштунҳои Шинварӣ, Сафӣ, Бразиёр, Саларзай, Ҷоҷӣ, Ҷитрал, Турӣ, Афридӣ ба вилоятҳои Қаттағон, Мазори Шариф ва Маймана кӯҷонида шуданд. Дар натиҷа паштунҳо то 65% аҳолии вилояти

1. Ниг.: Князев А.А. Афганистан в контексте «Большого Ближнего Востока». [Текст] / А.А. Князев. [Электронный ресурс]. URL:<http://www.fondsk.ru/news/2011/07/05/afganistan-v-kontekste-bolshogo-blizhnego-vostoka.html> (дата обращения: 21.01.2021).

Ҳиротро ташкил намудаанд. Дар Бадахшон паштунҳо ҳатто ба чунин минтақаҳои дурдасти қӯҳистон ба монанди Дарвоз кучонида шуданд¹.

Сиёсати қӯчонидани аҳолӣ ду ҳадафро пайгирий менамуд:

- ҳадафи аввал – таъмини гузариши қабилаҳои қӯчманҷӣ пеш аз ҳама пуштунҳо ба ҳаёти муқимӣ буд. Ин ҳадаф барои барқарорсозии умумии иқтисодӣ ва афзун шудани даромадҳои андоз ба буча мусоидат мекард. Ҷузъи сиёсии ин раванд орзӯи амЭрони Кобул барои мустаҳкам намудани пояҳои мустамлика кардани қаламравҳои ғайрипаштуни ба Кобул ҳамроҳшуда буд. Ҳукumat аз муҳочирати паштунҳо имтиёзҳои ҷиддии андозигирий дошт – ба онҳо аз ҳисоби аҳолии ғайрипаштун ба Афғонистон заминҳои обёрикунӣ ҷудо карда, қӯмаки молиявӣ мерасонид.

- ҳадафи дувуми сиёсати қӯчонидани аҳолӣ оmezishi аҳолии ғайрипаштун буд. Ҳамин тавр, масалан намояндагони қавмҳои дигар тадриҷан забони худро гум карда, номи қабилаҳои ҳамшафатро гирифтанд.

Омилҳои иловагии мушкилкунандай тасвири мураккаби қавмӣ (ва мутаносибан, омили сиёсӣ) ин ҷудокуни қарib тамоми ҳалқҳои бузурги Афғонистон мебошад.

Тасвири этникӣ ва демографии ҳалқҳое, ки дар Афғонистон ва кишварҳои ҳамсоя зиндагӣ мекунанд, дар ибтидои асри XXI чунин ба назар мерасад:

- паштунҳо: дар Афғонистон – 8 - 9 миллион нафар, дар Покистон – 13-14 миллион;
- тоҷикон: дар Афғонистон – тақрибан 4 миллион, дар Тоҷикистон – беш аз 9 миллион;
- ўзбекҳо: дар Афғонистон – 1,7 миллион, дар Ўзбекистон – 35 миллион;

2. Ниг.: Исфандиёров Д. Таджики Афганистана. [Текст] / Д. Исфандиёров. //Голос Таджикистана. 1992. 9 июня.

- туркманҳо: дар Афғонистон – 0,5 миллион, дар Туркманистон – 2 миллион, дар Эрон – 0,7 миллион;

- балуҷҳо: дар Афғонистон – 170,000, дар Покистон – 3,1 миллион, дар Эрон – 1 миллион¹.

Тамоюлҳои асосии рушди вазъ дар Афғонистон инҳо буданд:

- тақвияти нерӯҳои зиддиавлатӣ ва муқовимат ба ҳузури низомиёни хориҷӣ;

- тамоюли камшавии ҳузури низомии ISAF ва “Амалиёти озодии пойдор”;

- нокифоягии қувваҳои амнияти миллии Афғонистон;

- дар кӯтоҳмуддат ва миёнамӯҳлат мавҷуд набудани тавозуни минтақавӣ-этникӣ дар элитаи сиёсии Афғонистон;

- якбора зиёд шудани ихтилофоти қавмӣ ва ҷудоиандозии этноминтақавӣ;

- душвориҳо дар муносибатҳои Афғонистону Покистон, алахусус дар масъалаҳои фаромарзӣ, ки оmezиши низои Афғонистон бо вазъ дар вилоятҳои Шимолу Ғарб – Вазирiston ва Вазирistonи Ҷанубӣ;

- эҳёи созмонҳои ҷудоиталаби Балуҷҳо дар ҷануби Афғонистон.

Ҳамин тарик, ғояи федераликунӣ Афғонистонро аз мавқеи кишварҳои манфиатдор баррасӣ намуда, ба чунин ҳулосаҳо расидем, ки:

- лоиҳаи американӣ барои Афғонистон аз нуқтаи назари манфиатҳои миллии Кобул ҳамчун як давлати воҳид таъсири манфӣ дорад. Барои мисол, сабаби эҳёи лоиҳаи «Паштунистони бузург» аз он иборат аст, ки Иёлоти Муттаҳидаи Америка ва Созмони Аҳдномаи Атлантикаи Шимолӣ дигар қобилияти ҳузури мустақимро дар ҷануби Афғонистон надоранд.

- масъалаи федерализми Афғонистон аз ҷониби роҳбарияти Иттифоқи Советӣ ҳамчун роҳи ҳалли мушкилоти қавмӣ, этникӣ, сиёсӣ ва

¹ Ниг.: Пуштуны, таджики, узбеки и другие. // Вечерний Душанбе. - 2002. - №12 (224). 21 марта.

мӯътадил сохтани вазъ дар кишвар пас аз хуручи нерӯҳои советӣ баррасӣ шуда буд. Аз ҷумла, онҳо «дар доираи Афғонистони ягона имкони таъсиси минтақаи мустақили тоҷиконро дар заминай маҳалҳои зисти онҳо - қаламрави Бадаҳшон, Тахор, Бағлон, қисмати Парвон ва Каписо омӯхта буданд. Онҳо инчунин масъалаҳои ворид намудани намояндагони тоҷиконро дар мақомоти баландпояи кишвар ва ҷалби ҷангиёни «Ҷамъияти исломии Афғонистон» - ро ҳамчун қӯшунҳои минтақаи ҳудмухтори Тоҷикистони Афғонистон дар таркиби Қувваҳои Мусаллаҳи миллӣ баррасӣ намуда буданд. Чунин нақшай ислоҳоти Афғонистон аз ҷониби ҳукумати паштунӣ ва атрофиёни Президенти онвақтаи кишвар М. Нацибуллоҳ бо дарки эҳтимолияти парокандашавии кишвар, ғайри воқеӣ будани таъсиси минтақаҳои этникӣ, аз даст додани идораи минтақаҳои ҳудмухтор, ҳатари паҳн шудани ҷудоихоҳӣ дар байни қавмҳои дигар, рад карда шуд;

- лоиҳаи Федератсияи Россия (Иттифоқи Советӣ) барои Афғонистон соли 1988 бо имзои Созишиномаҳои Женева ба итмол расид. Мутаассифона, шурӯъ аз он вақт Афғонистон дар сиёсати хориҷии Федератсияи Россия ба як мавзӯи дувумдараҷа табдил ёфтааст. Федератсияи Россия ба масъалаи Афғонистон аз нуқтаи назари танзими масъалаҳои амнияти минтақавӣ таваҷҷӯҳ менамояд. Бо назардошти мавҷуд набудани шароити воқеӣ барои бозгашти Федератсияи Россия ба минтақа бо лоиҳаи маҳсуси худ (масалан, ворид шудани Империяи Россия ба минтақа дар асри XIX), сиёсати ҷории минтақавии Федератсияи Россияро метавон бо роҳи эҷоди «минтақаи буферӣ» дар шимоли Афғонистон бо иштироки Ҷумҳурии Узбекистон, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Қазоқистон, беҳтар кард Аммо муносибатҳои Москва бо ҳукуматҳои расмии Кобул таи солҳои охир маҳдуд аст. Кор бо роҳбарони минтақаҳо, ки воқеан дорои қудрати зарурӣ ҳастанд (ба хусус минтақаҳои шимоли Афғонистон), як қатор таҳдидҳоро аз самти Афғонистон барои кишварҳои ҳамsarҳад ва барои худи Россия ба вуҷуд меорад. Кор бо

минтақаҳо ва шахсиятҳои бонуфузи онҳо набояд ба муносибатҳои дучониба таъсири манғӣ расонида, боиси даҳолат ба корҳои дохилии Афғонистон гардад. Чунки кишварҳои Осиёи Марказӣ ҷонибдори сиёсати дӯстона бо Афғонистон буда, хоҳони сулҳу суботи ин давлатанд;

- муносибатҳо бо Ҷумҳурии Исломии Эрон, ки аз як ҷониб ба суботи Афғонистон манфиатдор аст ва аз ҷониби дигар бо «Ҳизби Ваҳдат», ки бузургтарин нерӯи низомӣ-сиёсии ҷомеаи шиамазҳаб мебошад, ҳамкориҳои зич дорад, барои Кобул хислати бунёдӣ дорад;

- мавзуи Афғонистон барои Ҷумҳурии Ҳалқии Хитой, ки дорои иқтидори муайян мебошад, ҳам бозори Афғонистон ва ҳам роҳҳои транзитии он барои интиқоли борҳо чун давлати орому босубот ҷолиб аст;

- нақши муҳим ҳамчун ба шарики минтақавии Афғонистон - Ҷумҳурии Исломии Покистон тааллук дорад. Ин кишвар дар ҳолати хеле мураккаби геосиёсӣ қарор дошт ва дар афзалиятҳои сиёсати хориҷии худ дар самтҳои анъанавӣ ва суннатӣ ба давлатҳои Ғарб, шоҳигарии арабӣ, Ҷумҳурии Туркия ва сармоягузориҳои Ҷумҳурии Ҳалқии Хитой ниёз дорад;

- фаъолияти сиёсати хориҷии Федератсияи Россия дар самти Ҷумҳурии Исломии Покистон метавонад як қисмати равандҳои сиёсии минтақавии ин кишвар бошад ва ба манфиатҳои Федератсияи Россия дар ҳалли масъалаҳои эътидоли вазъи Афғонистон қӯмак кунад.

БОБИ Ш. МАСЬАЛАХО ВА ДУРНАМОИ ТАНЗИМИ МУНОСИБАТҲОИ МИЛЛИЮ ЭТНИКӢ ДАР АФГОНИСТОН

3.1. Нақши тоҷикон дар раванди сиёсию этникии Афғонистон

Тоҷикон ҳамчун мардуми дорои таърихи бостонӣ ва маҳорати баланди идораи давлатӣ дар ҳаёти сиёсӣ - иҷтимоии Афғонистони имрӯза нақши арзанда доранд. Ин ақида бе ҳеч ваҷӯ бар маъни чашмпӯшӣ дар баробари ҷой ва мақоми мардуми даризабон дар дигар арсаҳои зиндагии кунуни ин кишвар намебошад. Барои ҳама равshan аст, ки тоҷикон дар ҳаёти иқтисодӣ, техникӣ ва фарҳангии Афғонистон низ саҳми ҷашнгузорӣ доранд.

Ба ғайр аз даризабонон тақрибан тамоми мардумони ин кишвари қадимӣ зиндагии кӯчиро қасб намуда, дар он арсаҳои ҳаёти иҷтимоӣ саҳми арзанда доранд, ки ба ин шеваи зиндагӣ пайванданд. Масалан, мардуми паштунзабон дар маҷмӯъ ба зироат ва боғдории ғайримуқимӣ машғуланд. Вобаста ба пухта расидани ҳосили ин ё он навъи зироат ё меваҷот паштунҳо ба мисли дигар кучманчиён ҷойи истиқомат ва фаъолияти худро тағйир медиҳанд. Барои онҳо сарҳади байни Афғонистон ва Покистон, ки дар таърих бо номи «Хати Дюранд» ёд мешаванд, он қадар аҳамияти сиёсиву ҷуғрофӣ надорад. Имконпазир аст, иллати ин дар он нуҳуфта бошад, ки сарҳади байни ду кишвари ҳамсоя мутобиқи андешаи бузургдавлатии Британияи Кабир «тақсим куну ҳукмфармой намо» ба таври сунъӣ чун «ҷарроҳӣ дар бадани инсони зинда» гузаронида шудаанд ва як ҳалқро, яъне мардуми паштунро бо зурӣ ба ду бахш тақсим намудаанд. Аз тақрибан 17 миллион пуштунҳо 9 миллион дар Покистон ва 7 миллион дар Афғонистон умр ба сар мебаранд¹.

Аз ҷониби дигар дар шароити ба поён нарасидани ҷараёни ташаккули табақот ва ноустувории «деворҳои табақотӣ» аксарияти

¹ ش.ر نورالدین اف. وضعی ملی در افغانستان. حقیقت ازبیکستان. - 30 جنوری 1991-.

«коргарони» корхонаҳои кӯчак ва хурдарезai Афғонистонро даризабонон ташкил медиҳанд. Мо мағҳуми коргарро дар нохунак ба хотири он гирифтем, ки дар кишварҳои ақибмонда ва зироатӣ он маънии нисбӣ дорад. Аввалан, бояд гуфт, ки Афғонистон корхонаҳои бузурги муосир надорад ва дар корхонаҳои кӯчак дехқонони дирӯза, аз нигоҳи равонӣ коргар шуда наметавонанд. Яъне онҳо шеваи зиндагии дехқонии худро тарқ кардаву аз замине, ки бо «риштаҳои мустаҳками «иҷтимоӣ» ва равонӣ» баста шуданд, дил канда наметавонанд. Аз ин хотир онҳо «коргарони муваққатӣ» боқӣ мемонанд.

Иллати дар саросари Афғонистон парешон гардидан тоҷикон аз чӣ иборат аст? Донишмандон бо ин савол ҷавобҳои гуногун медиҳанд. Ба ақидаи мо, сабаби асосии парешон гардидан ҳамзабонони мо дар Афғонистон аз он иборат аст, ки роҳбарони собиқи Афғонистон аз охири қарни XVIII шурӯъ намуда, даризабононро ба дигар минтаҳаҳои кишвар мухолифи манфиат ва хости онҳо мекӯҷонанд. Боз саволи дигар ба миён меояд, ки ҷаро роҳбарони собиқи кишвар намехостанд, тоҷикон дар минтаҳаҳои муқимиҳи хеш зиндагӣ қунанд? Дар ин ҷо ҷанд сабабро номбар карда метавонем:

- якум, ки намояндагии заминдорони бузурги паштузабон, ба мақсади соҳиб шудани заминҳои ҳосилхези минтаҳаҳои шимолу шарқ ва шимолу ғарб бо зӯрӣ мардумони маскуни ин ҷоро ба марказ ва ҷануби кишвар муқӯҷонданд. Аз нигоҳи зироатӣ ҷануби Афғонистон барои зиндагӣ он қадар мусоид нест, чунки бештар заминҳоро регзор ташкил медиҳанд;

- дувум, онҳо аз тариқи кашида гирифтани заминҳои серҳосил ва кӯҷондани тоҷикон ба дигар вилоятҳо, ба назари мо, вазифаи асосии сиёсии худро амалӣ мекарданд. Яъне онҳо доиман дар баробари муттаҳид шудани тоҷикон ва дар атрофи онҳо дигар миллатҳои хурдарезai кишвар биму таҳдид доштанд, ки рӯзе фаро мерасаду мардуми даризабон бар

муқобили онҳо ба муборизаи «одилона» бармехезанд. Аз ин хотир доимо сиёсати кӯчонидани ин мардумонро такрор мекарданд¹.

Тақрибан нисфи аҳолии Афғонистони бостонӣ ба забони тоҷикон ҳарф мезананд. Забони онҳо василаи муоширати ӯзбекон, туркманҳо, қирғизҳо, ҳазораҳо, ҷораймоқҳо, арабҳо, ҳиндӯҳо ва дигар мардумони ин сарзамин мебошанд. Забони дарӣ дар зиндагии сиёсӣ, иқтисодӣ, тиҷоратӣ, фарҳангӣ ва иҷтимоии Афғонистон бештар истифода мешавад. Тасодуфӣ нест, ки ҳанӯз дар ибтидои қарни XX афғоншиносони маъруф Бунич дар ин бора чунин гуфтааст: «Афғонистон – ин кишвари мардумони кӯчак аст ва нақши асосиро дар ин давлат мардумони даризабон иҷро мекунанд»².

Барои ҳама возеху равshan аст, ки масъалаи миллӣ дар зиндагии кишварҳои гуногунмиллат, яке аз «ҷонсаҳттарин» ва муҳимтарин омилҳо ба шумор меравад. Инро мо аз таҷрибаи талҳи солҳои охири кишвари шӯравиамон, ки дар таи солҳои тӯлонӣ, дар бораи «ҳаллу фасли бебозгашти масъалаи миллӣ» ба тамоми ҷаҳон доду фарёд мезадем, дарк менамоем.

Яке аз хусусияти хоси вазъи миллии Афғонистон аз он иборат аст, ки ҳар қадом миллат кӯшиш менамояд, созмони сиёсии худро ташкил намуда, ба воситаи он дар корҳои иҷтимоӣ ва давлатӣ саҳм гирад. Тоҷикон низ дар талоши эҷоди ҳизби сиёсии худ буданд ва шароити мусоид барои ташкил намудани созмони сиёсӣ дар соли 1968 ба вучуд омад. Ин шароит иборат аз он буд, ки баъд аз се соли эҷоди «Ҳизби демократии ҳалқи Афғонистон» дар натиҷаи тазодҳои даруниҳизбӣ, он ба ду бахш «Ҳалқ» ва «Парҷам» тақсим шуд ва аз ҳисоби онҳо созмонҳои гуногуни хурд ба вучуд омаданд. Яке аз онҳо таҳти номи «Ситами миллӣ»

¹ Ниг.: Робертсон Дж. Кафири Гиндукуша (Извлечение). [Текст] /Пер. с анг. - Ташкент, 1906. – С.201; Национальные процессы в странах Ближнего и Среднего Востока. - М., 1970. – С. 194-210; Давыдов А.Д. Аграрный строй Афганистана (Основные этапы развития). [Текст] / А.Д. Давыдов. – М., 1967. - С. 34-38; 1062-ص.3-ال-تواریخ-م. سیراج-کابل، 1914. ; Назаров Х. Макоми тоҷикон дар таърихи Афғонистон. [Матн] / Х.Назаров. - Душанбе, 1998. – С. 268, 281, 301.

² Ниг.: Сайдов Ҳ. С. Афғонистан в поисках путей национально-государственного развития. [Текст] С.Сайдов. - М.: РАГС, 2010. – С. 66-69; Лалетин Ю.П. Этнополитические процессы в истории Афганистана: XVIII – XIX вв. Дисс. канд ист. наук. - М.,2003. – С. 76 -78, 102, 115.

ташаккул ёфт. Нахустин раҳбар ва созмондехи он – точики бадаҳшонӣ М.Т. Бадаҳшӣ буд. Ӯ аз зумраи бунёдгузорони «Ҳизби демократии халқи Афғонистон» низ буд. Аммо дар натиҷаи ба вуҷуд омадани ихтилофот бо Ҳ. Амин – М. Т. Бадаҳшӣ ва як гурӯҳ тарафдоронаш дар соли 1968 «Ҳизби демократии халқи Афғонистон» - ро тарқ гуфтанд ва дар пайи ташкили созмони мустақили хеш шуданд¹.

Афғоншиносоне, ки иллати пароканда гардиданӣ «Ҳизби демократии халқи Афғонистон» - ро ҷустуҷӯ менамоянд, сабабҳои гуногунро нишон медиҳанд. Ба ақидаи мо, таъсири масъалаи миллӣ ба ин парокандагӣ то имрӯз арзёбии воқеии ҳудро пайдо накардааст. Чунки тазоди байни Ҳ. Амин ва М.Т. Бадаҳшӣ як пардаи хеле нозуки миллӣ ва шахсӣ дошт. Мутобиқи маълумотҳои рӯзномаи «Меҳан» (Нашриёти «Созмони инқилобии заҳматкашони Афғонистон») М.Т. Бадаҳшӣ доимо аз мавзеи миллиятҳои кӯчак ҳарф мезад ва таносуби намояндагони онҳоро дар органҳои роҳбарикунандаи ҳизбӣ тақозо мекард. Аммо Ҳ. Амин намехост, ки намояндагони миллатҳои дигар дар ҳизб бартарӣ пайдо намоянд. Ҳамин тавр, назари гуногуни ду симои сиёсӣ дар баробари масъалаи миллӣ боиси на танҳо чудоии шахсии онҳо, балки парокандагии қувваҳои чали демократӣ гардид².

Бояд таъкид кард, ки созмонҳои сиёсии Афғонистон бар хилофи ҳизбҳои навъи европоӣ на бар асоси мансубияти табақотӣ, балки дар заминаи мансубияти миллӣ ё мазҳабӣ эҷод мешаванд. Яъне намояндагони ин ё он миллат, ин ё он равияи мазҳабӣ дар атрофи шахсиятҳои барҷастаи миллӣ ё динии ҳуд муттаҳид мешаванд ва ҳизби ҳудро эҷод менамоянд. Таври мисол, тақрибан 90 фоизи аъзоёни «Ситами миллӣ»-ро тоҷикон

¹ Ниг.: Пластун В.Н. Эволюция деятельности экстремистских организаций в странах Востока. [Текст] / В.Н. Пластун. - Новосибирск, 2002. - С. 363 – 365; Искандаров К. Политические партии и движения афганистана во второй половине XX века. [Текст] / К. Искандаров - Душанбе: Ирфон, 2004. – С. 306-310

؛ 30. ۱۹۹۱- № ۲۰۹- جنوری ۳۰- افغانستان از بیکستان حقیقت.

² Ниг.: Нуриддинов Р.Ш. Идейная борьба лево-демократических и право-исламистских сил в Афганистане во второй половине XX века. [Текст] / Р.Ш. Нуриддинов. - Душанбе: Ватанпарвар, 2003. – С.155-161.

ташкил медоданд. Аммо дар байни аъзои ин созмон намояндагони мардуми паштузабон низ, ки бо сиёсати X. Амин розӣ набуданд, вучуд доштанд.

Аъзои «Ситами миллӣ» худро дар байни мардум «Ситамиён» меномиданд. Ба ақидаи онҳо тоҷикон миллати ҷабрдида ва ситамдидаанд ва ин номро тасодуфӣ интихоб накардаанд. Нахустин шиорҳои онҳо низ иборат аз «озод ва раҳо» намудани миллатҳои ҳурди Афғонистон аз ҷабру ситами рӯҳии «бародарони бузургашон» (паштунҳо – И.С.) буданд. Мазмуни шиорҳои нахустини онҳо барои баъзе афғоншиносони советӣ баҳона гардид, ки дар солҳои қароҳтӣ ин созмонро чун созмони миллатпарастон арзёбӣ қунанд¹. Аммо ошноии наздик бо аъзоёни ин созмон ва ба барномаву асосномаи онҳо барои мо имкон медиҳад, ки аз воқеият дур будани ақидаи баъзе аз донишмандонро рад намоем. Аз тарафи дигар дар шароити зиндагии имрӯза, ки бо ҷашми дигар ба таърихи миллати худ менигарем метавонем бигуем: – гунаҳгор соҳтани ин ё он миллат ба миллатгароӣ, ки манфиати миллии худро ҳифз менамояд ва аз номи мардуми худ ҳарф мезанад, ҳориҷ аз адолати таъриҳӣ ва иҷтимоӣ аст².

«Ситамиён» дар солҳои 1960-1970 дар сафи пеши мубориза ба хотири беҳтар намудани шароити зиндагии мардумони заҳматкаши Афғонистон буданд. Онҳо аз «Ҳизби демократии ҳалқи Афғонистон» дар масофаи на он қадар дур қарор доштанд. Роҳбарони «Ситами миллӣ» то пирӯзии қиёми мусаллаҳонаи моҳи саври соли 1978 дар ҷустуҷӯи эҷоди иттиҳод бо «Ҳизби демократии ҳалқи Афғонистон» буданд. Аммо чунин иттиҳод бо гуноҳи баъзе роҳбарони собиқи «Ҳизби демократии ҳалқи Афғонистон» ба вучуд наомад. Раҳбарони «Ситами миллӣ» меҳостанд, ки иттиҳоди байни ду созмони сиёсиро ба иттиҳоди ду ҳизби мустақил

¹ Ниг.: Искандаров Қ. Политические партии и движения афганистана во второй половине XX века. [Текст] / Р.Ш. Нуриддинов. -Душанбе: Ирфон, 2004. – С. 306- 310.

² Ниг.: Нуриддинов Р.Ш. Вазъи миллӣ дар Афғонистон. [Матн] / Р.Ш. Нуриддинов. //Ҳақиқати Узбекистон. -1991. - № 209. 30 янв.

табдил диҳанд. Аммо роҳбарони собиқи «Ҳизби демократии халқи Афғонистон» намехостанд, ки дар паҳлуи онҳо боз як созмони сиёсии дигар амал кунад ва талаб мекарданд, ки «Ситамиён» дубора аъзои «Ҳизби демократики халқи Афғонистон» шаванд. Ин талаби онҳоро «Ситамиён» қабул карда наметавонистанд¹.

Миёни донишмандон ва коршиносон дар бораи номи «Ситами миллӣ» яқфикрӣ вучуд надорад. Аз ин рӯ мо дар назди хеш савол гузоштем, ки оё «Созмони инқилобии заҳматкашони Афғонистон» идомадиҳандаи кори «Ситами миллӣ» аст? Нахуст аз ҳама бояд таъкид намуд, ки дар байни донишмандони афғоншиносӣ советӣ ва журналистони Афғонистон дар мавзӯи номи воқеии созмони сиёсии тоҷикон як фикру ақида вучуд надорад. Мағҳуми «Ситами миллӣ»-ро бештар донишмандони советӣ истифода менамоянд. Барои мисол дар китоби «Таърихи Афғонистон» ин созмон бо номи «Ситами миллӣ» ёд мешавад². Ҳамзамон коршинсони афғон низ ин созмонро бо номи «Ситамиён» ёд намудаанд, ки имкон дод, муаллиф аз ин мағҳум истифода намояд

Аз ҷониби дигар рӯзномаи «Меҳан» ба таърихи 22 октябри соли 1988 мақолаero бо номи Таърихи «Созмони инқилобии заҳматкашони Афғонистон» ба нашр расонд, ки дар он гуфта мешавад, ки М.Т. Бадаҳшӣ асосгузори гурӯҳи «Маҳфили интизор» аст³. Дар мақолаи мазкур дар бораи созмони «Ситами миллӣ» чизе гуфта нашудааст. Ба назари мо ин мавзӯъ таҳқиқи баъдии худро талаб мекунад. Барои мо он матлаб зарур аст, ки роҳбарони «Созмони инқилобии заҳматкашони Афғонистон» ва М. Т. Бадаҳшӣ дар байни афғоншиносони советӣ ва афғонони вилоятҳои

¹ Ниг.: Нуриддинов Р.Ш. Идейная борьба лево-демократических и право-исламистских сил в Афганистане во второй половине XX века. [Текст] / Р.Ш. Нуриддинов. - Душанбе: Ватанпарвар, 2003. - С. 155-161.

² Ниг: История Афганистана. [Текст]. - М., «Мысл», 1982. - С. 306; Пластун В.Н. Эволюция деятельности экстремистских организаций в странах Востока. [Текст] / В.Н. Пластун. - Новосибирск, 2002. - С. 363 – 365.

³ Ниг.: Таърихи «Созмони инқилобии заҳматкашони Афғонистон». //Меҳан. – 1988. 22 ноя.; Нуриддинов Р.Ш. Вазъи миллӣ дар Афғонистон. [Матн] / Р.Ш. Нуриддинов. //Ҳақиқати Узбекистон. -1991. - № 209. 30 янв.

шимолӣ ва Кобул чун бунёдгузори нахустин созмони сиёсии точикон – «Ситами миллӣ» шинохта шудааст. Дар ин бора котиби аввали «Созмони инқилобии заҳматкашони Афғонистон» М. Қӯшонӣ борҳо таъкид намудааст.

Олимони мардумшинос, ки масъалаҳои қавмии Афғонистонро таҳлил намудаанд, мавҷудияти 55-57 гурӯҳҳои этникро таъкид мекунанд, ки бо 33 забон гуфтугӯ менамоянд. Ба ин далел аст, ки Афғонистонро баъзе мутахассисон осорхонаи қавмҳо, забонҳо, мазҳабҳо, расму суннатҳои гуногун меноманд¹.

Аз миёни ин ҳама қавмҳо точикон ва паштунҳо сернуфузтарин қавмҳо дар ин кишвар мебошанд. Дар Афғонистон ҳеч гоҳ барӯйхаттирии пурраи аҳолӣ гузаронида нашудааст ва таносуби дақиқи байни қавмҳо маълум нест. Бо вуҷуди ин, дар маълумотномаҳои ба нашррасида паштунҳо аксарияти аҳолӣ пиндошта мешаванд ва ин назарияи «аксарияти қавмӣ», «қавми давлатсоз» то имрӯз дар байни нуҳбагони паштун устувор аст ва бар пояи ҳамин назария паштунҳо роҳбарии давлатро дар Афғонистон ҳаққи инкорнопазири паштунҳо медонанд. Аммо воқеият ин аст, ки мувофиқи маълумотҳои мавҷуда имрӯз ҳеч қавме аксарияти аҳолии мамлакат, яъне беш аз нисфи онро ташкил намекунад ва Афғонистонро коршиносон кишвари ақаллиятҳои қавмӣ меноманд.

Точикони Афғонистон қадимтарин мардуми бумии ин минтақа мебошанд ва ягона миллате ҳастанд, ки соҳтори қабилавӣ надоранд. Онҳо назарияи «аксарияти қавмӣ» -ро намепазиранд ва аз пешинаи таъриҳӣ ва тамаддуни борвару ғановати фарҳангии точикон сухан мегуянд. Онҳо бовар доранд, ки маҳз точикон бояд аз имтиёзот барҳӯрдор бошанд. Зоро кишваре, ки имрӯз бо номи Афғонистон ёд мешавад, қисмати муҳими

¹ Ниг.: Саидов Х.С. Афғанистан в поисках путей национально-государственного развития. [Текст] / Х.С.Саидов. - М.: РАГС, 2010. – С. 66-69; Искандаров Қ. Афғонистон: ҳеч ҳукумате бе иштироки точикон пойдор намемонад. [Матн] / Қ. Искандаров. [Сарчашмаи электронӣ] URL: <http://www.millat.tj/articles/musohiba/4218-qosimshoh-iskandarov-be-tojikho-hich-hukumate-dar-afghaniston-poydor-namemonad-4218.html> (санаси муроҷиат: 31.01.2021).

Хурросони таърихист. Тоҷикон, эҷодгарони аслии тамаддуни дураҳшони минтақа, низоми пешрафтаи кишоварзӣ, молдорӣ, фарҳанги шаҳрсозӣ ва шаҳрдорӣ, низоми давлатдорӣ, асосгузорони илмҳои гуногун ва фарҳанги беназир мебошанд.

Таърихи чанд даҳаи Афғонистон нишон дод, ки тоҷикон на танҳо дар рушди фарҳангӣ забон, илм, эҷоди ашъори баланд, дабирию миrzоӣ Афғонистонро ба дунё муаррифӣ намудаанд, балки бо намоиши нубуги сиёсӣ ва низомии худ озодӣ ва истиқолияти кишварро ҳифз карданд.

Имрӯз ҳам тоҷикон дар ҳама ҷабҳаҳои мубориза бо ҷунбиши «Толибон» дар Қувваҳои Мусаллаҳ дар хатти муқаддам қарор доранд ва аз истиқолияти Афғонистон дифоъ менамоянд. Тибқи оморҳо танҳо дар соли гузашта дар ҷабҳаҳои ҷанг бар зидди ҷунбиши «Толибон» ва гуруҳҳои террористӣ як ҳазор сарбози бадаҳшонӣ дар саросари Афғонистон кушта ва заҳмӣ шудаанд, ки қуллан тоҷик мебошанд. Тибқи оморҳо танҳо аз Бадаҳшон дар ҳудуди 24 ҳазор сарбози тоҷиктабор дар артиш ва мақомоти амниятӣ хизмат мекунанд ва дар чанд соли охир дар ҳудуди 8 ҳазор бадаҳшонӣ дар ҷангҳои зидди ҷунбиши «Толибон» кушта шудаанд.

Бо вучуди ин, баҳси «аксарият» ва «ақаллият» ва ҳаққи имтиёзии паштунҳо дар қудрати сиёсӣ давом дорад. Аммо қавмҳои дигари сокини кишвар ҳам акнун барои худ ифтихорот ва ривоятҳои тасдиқунандаи ҳувият месозанд. Дар бораи шумораи қавми худ ракамҳои баланд пешниҳод менамоянд. Масалан, баъзе нависандагони қавми ҳазора иддао доранд, ки ҳазораҳо 30% аҳолии Афғонистонро ташкил мекунанд. Гузашта аз он, ҳизбу харакатҳои сиёсӣ-этникӣ хеле фаъол шудаанд¹.

Дар даҳсолаҳои охир вазъияти сиёсию низомӣ ва фарҳангию ҷамъиятии тоҷикони Афғонистон бо таҳаввулоти ҷиддӣ рӯ ба рӯ шудааст.

¹ Ниг.: Искандаров Қ. Афғонистон: ҳеч ҳукумате бе иштироки тоҷикон пойдор намемонад. [Матн] / Қ. Искандаров. // [Сарчашмаи электронӣ] URL: <http://www.millat.tj/articles/musohiba/4218-qosimshoh-iskandarov-be-tojikho-hich-hukumate-dar-afghaniston-poydor-namemonad-4218.html> (санаси муроҷиат: 31.01.2021).

Ин таҳаввул боис гаштааст, ки чойгоҳ ва мақоми тоҷикон дар тавозуни қудрат ва дар раддабандиҳои сиёсию иҷтимоии ҷомеаи Афғонистон то ҳадде тағйир ёбад.

Давраи муқовимат бо нерӯҳои Иттиҳоди Шӯравӣ (солҳои 1979-1992), солҳои дар ихтиёр доштани ҳукумати марказии Афғонистон (солҳои 1992-1996) ва давраи муқовимат бо ҷунбиши «Толибон» боис гашт, ки тоҷикони Афғонистон аз нигоҳи низомӣ нисбат ба даҳсолаҳои пешин қавитар гарданд. Ҳусусан, давраи тӯлонии ҷанг муқовимат боиси ташаккули як насли ҷангандагон, қумондонҳои саҳроӣ ва афсарони қасбии тоҷик шуд, ки онҳо дорои дониш ва таҷрибаи ҷиддӣ ва арзишманди низомӣ мебошанд¹.

Дар маҷмуъ раванди ҷиҳоди мардуми Афғонистон барои аввалин бор ва ба таври қуллӣ дар таърихи ин қишвар муносибатҳои қавмиро тағйир дод. Тамоми қавмҳои Афғонистон ба таври баробар имконият пайдо намуданд, ки мусаллаҳ шуда, бо таҷовузгарон мубориза намоянд. Ин воқеият зарфиятҳои онҳоро барои дифоъ аз ҳукуқҳояшон боло бурдааст. Дар раванди барқарор намудани ҳукумати нави Афғонистон (аз соли 2001) низ нирӯҳои мусаллаҳе, ки аз ҳисоби тоҷикони Афғонистон шакл гирифта буданд, саҳми асосӣ гузоштанд.

Албатта, бо ташаккули ҳукумати нау, аз тарафи доираҳои муайянӣ дохилӣ ва хориҷӣ сиёsatҳои ҷиддие барои коҳиши нақши таъйинкунандай тоҷикон дар ниҳодҳои қудратии Афғонистон амалӣ шуданд, ки муҳимтарини онҳо қабули муқаррарот дар бораи «барқарории тавозуни қавмӣ дар нирӯҳои мусаллаҳ» мебошад. Мувофиқи ин қарор, дар сафҳои нирӯҳои мусаллаҳи Афғонистон бояд паштунҳо ҳудуди 40%, тоҷикон 25%, ӯзбекҳо 15% , ҳазораҳо 10% ва қавмҳои дигар 10% саҳм дошта бошанд. Ҷун дар солҳои аввали ташаккули нирӯҳои мусаллаҳи пас аз ҷунбиши «Толибон» тоҷикони Афғонистон тақрибан 80% аз тамоми нирӯҳои

¹ Ниг.: Раҳнамо А. Афғонистон ва Осиёи Марказӣ: дурнамои таъсирпазирӣ. [Матн] / А.Роҳнамо. - Душанбе, 2014. - С. 212.

мусаллахи давлатиро ташкил мекарданد, раванди «барқарории тавозуни қавмӣ» маъни аз сафи нирӯҳои мусаллаҳ берун кардани аксари тоҷиконро гирифт¹. Ин ҳолат на танҳо ба вазъияти тоҷикон дар Афғонистон, балки умуман, ба коршоямӣ ва тавони ҷангии нирӯҳои мусаллаҳи Афғонистон зарбаи ҷиддитарин ворид намуд. Зоро дар ин раванд ҳазорон афсару сарбози дорои таҷрибаи ҷиддии ҷангӣ аз нирӯҳои мусаллаҳ хориҷ карда шуда, ба хотири «тавозуни қавмӣ» ҳазорон афроди аз ҳар назар омода набуда ба ин нирӯҳо ҷалб шуданд. Дар ин самт иқдомҳои мушаххаси дигар, аз ҷумла «ҳалъи силоҳи аҳолии минатқаҳои амн», дар фазои иттилоотӣ беобурӯ соҳтани қумандонҳои бонуфӯзи ҷангӣ ва гайра низ анҷом ёфтаанд.

Имрӯз низ тоҷикони Афғонистон аз назари низомӣ ва нуфӯз бар сиёsat ва амнияти ин кишвар ҷойгоҳи қавӣ дошта, яке аз нирӯҳои таъйинкунадаи вазъияти Афғонистон ҳисоб мешаванд. Таҷриба ва нирӯ яке аз сабабҳои дар низоми сиёсию қудратии Афғонистон ба таври устувор боқӣ мондани тоҷикони ин кишвар мебошад.

Дар даҳсолаҳои охир ҷойгоҳи иқтисодии тоҷикони Афғонистон низ боло рафтааст. Онҳо дар муқосия бо даврони то бӯҳрон бар равнадҳои иқтисодии Афғонистон нуфӯзи бештар дошта, дар бахши тиҷорат, молия ва соҳибкорӣ вазъи худро хеле беҳбуд бахшидаанд. Имрӯз дар Кобул, Балх, Ҳирот, Қундуз, Файзобод ва дигар шаҳрҳои Афғонистон даҳҳо корхонаҳои бузург, марказҳои бузурги тиҷорӣ, шабакаи фурӯши маводи сухт, бонкҳои калонтарин, амволи ғайриманқул, саҳмия ва мудирияти лоиҳаҳои калони соҳтумонӣ, роҳсозӣ, энергетикиӣ ва гайра ба намояндагони тоҷикон тааллуқ дорад. Бахше аз сармоя ва тиҷорати онҳо хориҷ аз Афғонистон, хусусан дар кишварҳои арабии Ҳаличи Форс, Ҳиндустон, кишвраҳои Шӯравии собиқ, кишварҳои европоӣ ва гайра ҷойгир шудааст.

¹ Ниг.: Искандаров К. Политические партии и движения афганистана во второй половине XX века. [Текст] / К. Искандаров.- Душанбе: Ирфон, 2004. – С. 306- 310.

Дар шароити имрӯзи Афғонистон, ки доштани сармояи калон илова бар ҷанбаи иқтисодӣ, аҳаммияти ҷиддии сиёсӣ ва қудратӣ низ дорад, вазъи хуби иқтисодии тоҷикони Афғонистон яке аз омилҳои танзимкунандай вазъият ва ҷойгоҳи сиёсии онҳо низ ба ҳисоб меравад. Албатта, тоҷикони Афғонистон ҳанӯз таҷрибаи хуби анҷоми фаъолиятҳои ҳамоҳангшуда ва аз ҷумла, таҷрибаи зарурии равона соҳтани имкониятҳои иқтисодӣ барои ҳифзи ҷойгоҳи сиёсии худро надоранд, аммо бешубҳа, вазъияти муносиби иқтисодии онҳо яке аз шохисҳои бисёр ҷиддӣ дар шинохти вазъияти умумии онҳо дар низоми сиёсию қудратии Афғонистон ба ҳисоб меравад¹.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар даҳсолаи охир, тоҷикони Афғонистон ба тадриҷ шарикони сиёсии анъанавии худро аз даст дода, аз назари сиёсӣ то ҳадде мунзавӣ ва танҳо шуда истодаанд. Пеш омадани чунин вазъият аз як тараф, то ҷое ба баъзе яқкатозию зиёдаавиҳои худи тоҷикони Афғонистон дар солҳои ҳокимиyaти ҷандсола бар Кобул вобаста бошад, аз тарафи дигар, ба сиёsatҳои ҳисобшудаи баъзе доираҳои қавмгарои дохилӣ ва хориҷӣ иртибот дорад. Муҳимтарин нишондиҳандай чунин раванд ин аст, ки дар саҳнаи муомилоти байниқавмии Афғонистон қолаби машҳури «эътилофи ақаллиятҳои миллӣ дар баробари ҳокимиyaти паштунҳо» моҳияти худро асосан аз даст додааст. Дар даҳсолаҳои гузашта чунин эътилоф маъмӯлан тоҷикҳо, ӯзбекҳо ва ҳазораҳоро дар баробари паштунҳо чун як нирӯи баробарвазн ҳифз менамуд, ки намунаи охирини он ташкили «Иттиҳоди шимол» дар баробари таҳди迪 чунбиши «Толибон» буд.

Аммо ҳукумати президент Ҳ. Карзай дар давраи фаъолияти худ талош намуд, ки бо ҳар яке аз гурӯҳҳои қавмӣ ба таври алоҳида муомила намуда, намояндагони ҳар яки онро ба таври алоҳида ба қудрат ҷалб намояд. Дар натиҷа, ӯзбекҳо ва ҳазораҳо ба ивази гирифтани баъзе

¹ Ниг.: Раҳнамо А. Афғонистон ва Осиёи Марказӣ: дурнамои таъсирпазирӣ. [Матн] / А.Роҳнамо. - Душанбе, 2014. - С. 214

вазифаҳои калидӣ дар таркиби ҳукумат, бо ҳукумати марказӣ эътилофи мустақим баста, аз эътилофи анъанавии худ бо тоҷикон асосан берун шуданд. Ҳамин тавр, Гарчи тоҷикони Афғонистон ба таври таърихӣ дар ташакқулёбии сиёсии ин ду ақаллияти қавмӣ дар Афғонистон саҳми бузург доштаанд, вале дар масъалаҳои қудратӣ дигар ҳампаймонони воқеии тоҷикҳо набуданд¹.

Қобили зикр аст, ки дар ин раванд нақши доираҳои хориҷӣ низ бисёр ҷиддӣ буд. Масалан, баъзе давлатҳои ҳамсояи Афғонистон ба мавқеъгирии лидерҳои ӯзбекҳои ин кишвар таъсири ҷиддӣ гузошта, эътилофи онҳо бо тоҷикҳо ва қавишавии тоҷикҳо дар ин кишварро ба нафъи худ намедонад. Бинобар ин, масъалаи эътилофи тоҷикону ӯзбекҳо дар Афғонистон зери таъсири омили хориҷӣ қарор гирифта, ба мушикли усулитар рӯ ба рӯ гардид.

Дар натиҷаи ин таҳаввулоти ҷиддӣ, тоҷикон дар масъалаҳои асосии сиёсию қудратӣ шарикони анъанавии худ, яъне ӯзбекҳо ва ҳазораҳоро амалан аз даст дода, танҳо монданд. Баръакси ин, паштунҳо бо пеш гирифтани сиёсати ҷалб ва имтиёз, ҳузури намояндагони ӯзбекҳо ва ҳазораҳоро дар канори худ таъмин намуда, ҳолати «эътилофи аксарият»-ро ба вучуд оварданд, ки бе иштироки тоҷикон низ ҳосил мешавад. Ин ҳолат ба мавқеъ ва вазни сиёсии тоҷикон дар соҳтори қудрат ва ҷомеаи Афғонистон зарбаи ҷиддӣ ворид намуд. Гарчи ихтилофҳои пешомада дар давраи дуюми ҳукумати Ҳ. Карзай тамоюли баъзе лидерони ӯзбек ва ҳазораро ба эътилоф бо тоҷикон эҳё намуда буд, вале дар кулл, ҳукумати марказӣ низ талош намуд, ки «эътилофи ақаллиятҳои миллӣ дар баробари паштунҳо» дубора эҳё нагардад.

Хусусан, маъракаи пешбарии номзадҳо ба мақоми президентии Афғонистон бори дигар нишон дод, ки акнун ташкили эътилофҳои «бе тоҷикон» дар саҳнаи сиёсии Афғонистон ба як падидай маъмул табдил меёбад. Барои мисол, аз панҷ «номзади асосӣ»-и паштун, ки довталаби

¹ Ниг.: Нуриддинов Р.Ш. Вазъи миллӣ дар Афғонистон. [Матн] / Р.Ш. Нуриддинов. //Ҳақиқати Узбекистон. -1991. - № 209. 30 янв.

мақоми президентии Афғонистон дар интихоботи соли 2014 буданд, се нафарашон муовинони худро на аз намояндагони тоҷикон, балки аз намояндагони ӯзбекҳо ва ҳазораҳо интихоб намудаанд. Ҷунин раддабандии нирӯҳои сиёсӣ барои Афғонистон то ҷое бесобиқа мебошад¹.

Бо даргузашти шахсиятҳои муттаҳидкунандае чун Б. Раббонӣ ва А. Масъуд, ҷомеаи тоҷикони Афғонистон низ вориди як марҳилаи парокандагӣ ва дучори буҳрони пешвои умумиқавмӣ ва умумимилӣ гаштааст. Насли шахсиятҳое, ки чун шогирдон ва ҷойнишинони ин ду шахсияти рамзӣ дар саҳна боқӣ мондаанд, аз бисёр ҷиҳат худро ҳамсатҳи ҳамдигар дониста, солҳо боз наметавонанд дар атрофи як шахсияти қавии ягона ҷамъ оянд. Ба ин доира метавон ҷеҳраҳое чун А. Абдулло, М. Қонунӣ, А. Нур, М. Исмоилхон, А. Масъуд, С. Раббонӣ, А. Салим, А. Солеҳ ва гайраро шомил донист, ки ҳар яке дар минтақа ва доираҳои муайяне нуфӯз доранд, вале ҳеч қадоме ҳамчун роҳбари ягона ва барои ҳамагон бонуфӯзи тоҷикон эътироф намешаванд.

Ин ҳолат боис гаштааст, ки тоҷикони Афғонистон дар даҳсолаи охир натавонанд ҳамчун нирӯи ягонаи сиёсӣ баромад карда, дар ҳукumat ва ҷомеа мавқеи заруриро ҳифз намоянд. Ҳукумати президент X. Карзай низ аз ин фурсати муносиб истифода намуда, бо шахсиятҳои алоҳидаи бонуфӯзи тоҷикон ба таври мустақим муомилаҳои сиёсӣ намуда, дар марҳилаҳои гуногун ба ин ё он нафари онҳо имтиёзҳо дода, онро аз тоҷикони дигар ҷудо карда, ба ҷониби худ кашида, ба ин восита «ҳузури тоҷикон дар ҳукумати марказӣ» - ро таъмин намояд. Ҳамзамон бо ин, шахсиятҳои дигари тоҷик дар муҳолифат бо ҳукумати X. Карзай боқӣ мемонанд ва ҷунин тақсим, имкони дар атрофи шахсияти ягона ҷамъ омадани тоҷиконро боз ҳам камтар менамояд. Масалан, дар давраи аввали ҳукумати X. Карзай (ташқили идораи муваққатӣ дар конфронси Бонн) А. Абдуллоҳ, Ю. Қонунӣ ва М. Фаҳим амалан ба барканории Б.

¹ Ниг.: Искандаров Қ. Афғонистон: ҳеч ҳукумате бе иштироки тоҷикон пойдор намемонад. [Сарчашмай электронӣ] URL: <http://www.millat.tj/articles/musohiba/4218-qosimshoh-iskandarov-be-tojikho-hich-hukumate-dar-afghaniston-poydor-namemonad-4218.html> (санаи муроҷиат: 31.01.2021).

Раббонӣ аз мақоми расмии президенти Афғонистон розӣ шуда, дар командаи Х. Карзай қарор гирифтанд. Б. Раббонӣ ва А. Масъуд дар мухолифат бо Х. Карзай қарор доштанд. Дар давраи дуюм, ки Х. Карзай ҳамчун президент интихоб гашт, Б. Раббонӣ ва А. Масъуд бо ў эътилоф карда, А. Масъуд мақоми муовини аввали президентро соҳиб шуд, вале М. Қонунӣ ва А. Абдуллоҳ дар сафи мухолифини асосӣ қарор гирифтанд.

Дар чунин вазъият, яъне мұяссар нашудани иттиҳод дар атрофи як шахсияти роҳбар, барои тоҷикони Афғонистон пеш гирифтани «кори дастай», яъне фаъолият дар доираи як даста ё созмон аҳаммияти ҷиддӣ пайдо мекунад. Аммо таҳлил нишон медиҳад, ки илова бар бӯҳрони лидерӣ, тоҷикони Афғонистон имрӯз бо бӯҳрони ҷиддии созмонӣ низ рӯба рӯ мебошанд. Онҳо дар атрофи ҳизбу созмонҳо ва ташкилотҳои гуногуни ҷамъиятий ва сиёсӣ ҷамъ омада, ҳар бахшे ба таври алоҳида фаъолияти сиёсӣ мебаранд.

Ҷиддитарин нирӯҳои сиёсие, ки шахсиятҳои тоҷик онро ташкил додаанд, «Эътилофи миллии Афғонистон» бо раҳбарии доктор А. Абдуллоҳ ва «Ҷабҳаи миллии Афғонистон» бо роҳбарии А. Масъуд буд. Аммо як силсила ҳизбҳои дигари сиёсӣ мисли ҳизби «Конгураи миллӣ» (Л. Пидром), ҳизби «Афғонистони навин» (Ю. Қонунӣ) ва ғайра низ аз тарафи тоҷикон роҳбарӣ мешуд. Дар кулл, мувофиқи маълумотҳои боэътиҳод, аз ҳудуди 50 ҳизби сиёсие, ки дар Афғонистон расман номнавис шуда буданд, ҳудуди 40 ҳизби он «ҳизбҳои тоҷикон» буданд. Ин ҳолат то чӣ дараҷа дар парокандагии сиёсӣ ва созмонӣ қарор доштани тоҷикони Афғонистонро нишон медиҳад¹.

Иҳтилофу парокандагии созмонии тоҷикони Афғонистон хусусан, дар масъалаи эҳёи «Ҷамъияти исломии Афғонистон» ба рӯшанӣ мушоҳида гардид. «Ҷамъият» калонтарин ташаккули ҷамъиятию сиёсии Афғонистон буда, солҳои тӯлонӣ аз тарафи профессор Б. Раббонӣ

¹ Ниг.: Раҳнамо А. Афғонистон ва Осиёи Марказӣ: дурнамои таъсирпазирий. [Матн] / А.Роҳнамо. - Душанбе, 2014. - С. 216-217.

роҳбарӣ мешуд. Албатта, ин ташкилот хусусияти қавмӣ надошта, ҳамчун ташкилоти исломии муқовимат мақоми умумимилӣ гирифта буд ва дар саросари кишвар аз намояндагони қавмҳои гуногуни Афғонистон аъзо дошт. Вале пас аз ба марҳилаи қавмӣ гузаштани низои Афғонистон, «Ҷамъияти исломӣ» низ бештар ҳамчун ҳаракат ва ҷунбиши тоҷикон шинохта шуда, роҳбаријат ва фаъолони онро асосан тоҷикон ташкил медоданд. Аз ин рӯ, бинобар собиқа ва нуфӯзу эътибори васеи ин ташкилот, фаъол будани он метавонист аз ҳар ҷиҳат ба нафъи тоҷикони Афғонистон бошад.

Аммо, акнун бо вучуди даргушашти роҳбари «Ҷамъияти исломӣ» Б. Раббонӣ ин ташкилот ҳатто натавонистааст, ки анҷумани навбатии ҳудро баргузор намуда, раиси нави ҳудро интихоб намояд. Зарурати ташкили анҷуман (кунгура), интихоби роҳбаријати нав ва қабули барномаи нави ин созмон ҳанӯз дар замони зиндагии Б. Раббонӣ ба миён омада буд. Ӯ бо дasti ҳуд рӯйхати беш аз сад нафар шахсиятҳоеро аз саросари Афғонистон тартиб дода буд, ки бояд дар охири соли 2010 (ҳудудан, дар моҳи ноябри ҳамон сол) кунгураи «Ҷамъият»-ро доир карда, дар мавриди ояндаи ин ташкилоти пурсобиқа ва бонуфӯзи сиёсию динии Афғонистон тасмим мегирифтанд. Рӯзномаи ин кунгура низ тақрибан мушаххас шуда буд, ки он пеш аз ҳама, се масъалаи асосӣ, яъне интихоби роҳбаријати нав, табдили «Ҷамъияти исломӣ» ба ҳизби сиёсии муосир ва қабули барномаи нави фаъолияти онро дар бар мегирифт.

Масъалаи муносибати тоҷикони Афғонистон бо паштунҳо ва бо доираҳои сиёсии Иёлоти Муттаҳидаи Америка низ хусусият ва ҳассосияти нав пайдо намудааст. Ҳукумати феълии Афғонистон бо ҳимояти мустақими Иёлоти Муттаҳидаи Америка таъсис ёфта, шарики асосии ин кишвар дар минтақа ба ҳисоб меравад ва табиист, ки Иёлоти Муттаҳидаи Америка барои хифзу тақвияти ин ҳукумат тамоми талоши сиёсӣ, иқтисодӣ ва низомиро ба ҳарҷ медиҳад. Дар ин раванд, мухолифат бо мавҷудияту сиёsatҳои ин ҳукумат навъе маънои мухолифат бо Иёлоти Муттаҳидаи Америкаро низ қасб менамоянд. Бинобар ин, мухолифати

қавмӣ бо паштунҳо ва мухолифати сиёсӣ бо ҳукумати феълии мавҷуда, нирӯҳои сиёсии тоҷикони Афғонистонро хоставу ноҳоста дар муқобили Фарб ва Иёлоти Муттаҳидаи Америка низ қарор додааст. Дар айни замон, роҳбарони паштунҳо талош доранд, ки ҳудро дар мавқеи дӯстон ва шарикони Иёлоти Муттаҳидаи Америка қарор дода, аз тамоми имтиёзҳои бузурги сиёсӣ, иқтисодӣ ва низомиу амниятии он барои тақвияти ҳукumat ва нуфӯзи ҳуд дар Афғонистон истифода баранд. Аммо баръакси ин, дар мавқеи «миллигарои зиддипаштунӣ» ва ё гоҳо дар мавқеи «ғояи зиддиамерикӣ» қарор гирифтани баъзе доираҳои сиёсии тоҷикони Афғонистон боис шудааст, ки онҳо на танҳо аз ин имтиёзҳои Иёлоти Муттаҳидаи Америка истифода бурда натавонанд, балки гоҳо аз тарафи Иёлоти Муттаҳидаи Америка ҳамчун мухолифон мавриди заифсозӣ низ қарор гиранд.

Табиист, ки аз назари манфиатҳои амалии сиёсӣ, қарор гирифтани дар чунин вазъият ҳаргиз ба нафъи ҳуди тоҷикони Афғонистон нест. Дар чунин сурат, агар тоҷикони Афғонистон бо Иёлоти Муттаҳидаи Америка забон наёбанд, аз як тараф, масъалаи саҳмгирии ҷиддии онҳо дар қудрат ҳамеша зери савол буда, аз тарафи дигар мавқеи сиёсӣ ва ҷамъиятии онҳо рӯз аз рӯз маҳдудтар ҳоҳад шуд, зоро бо эҳтимоли зиёд, дар солҳои наздик нуфӯзи таъйинкунандай Иёлоти Муттаҳидаи Америка дар Афғонистон ҳифз мешавад.

Бо шиддат ёфтани равандҳои қавмӣ ва миллӣ дар Афғонистон, «миллигарои тоҷикӣ» низ дар ин кишвар ба марҳилаи нави ҳуд ворид шудааст. Албатта, ин авчи нави миллигарои тоҷикиро навъе аксуламали табиӣ ба фаъолшавии миллигарои толибонӣ дар нимаи дуюми солҳои 90-ум донистан мумкин аст, аммо ба ҳар ҳол, ҷойи шак нест, ки имрӯз миллигарои тоҷикӣ низ шакли бисёр бориз мегирад. Яке аз ҳусусиятҳои асосии ин марҳилаи рушди миллигарои тоҷикӣ дар Афғонистон арзишӣ ва созмонӣ шудани он аст. Яъне, имрӯз ин равияи фикрию сиёсӣ дорои рамзҳо, шиорҳо, сомонаҳо, расонаҳо, анҷуману маҳфилҳо, ҳизбҳо ва вакiloni ҳуд мебошад, ки бисёр фаъолона амал мекунанд.

Аммо, аз сабаби набудани таҷрибаи ҷиддии давлатдорӣ ва дар назар нағирифтани воқеиятҳои як ҷомеаи ҷандミллиятӣ, миллигарои тоҷикони Афғонистон гоҳо хусусияти бисёр эҳсосӣ ва канорагирӣ қасб мекунад. Баъзе намояндагони он гоҳо барои исботи як «ҳақиқат» ҷандин «манфиат»-ро аз даст медиҳанд. Дар баъзе мавридҳои дигар, онҳо ба ҷои гирифтани мавқеи устувори соҳибватанӣ, андешаҳои ҷудоиҳоҳӣ ё эҳёи воқеиятҳои дури таърихи матраҳ мекунанд. Ин ҳолатро метавон дар мисоли тарҳи «Ҳурӯсонаи Бузург» дид, ки аз як тараф заминаҳои ҷиддии таъриҳӣ дорад, вале аз назари воқеънегарии сиёсӣ ба миён гузоштани он як андешаи таҳайюлӣ ва комилан ба зарари мавқеи имрӯзаи тоҷикон дар Афғонистон мебошад.

Ҳурӯсон номи таърихии сарзамини вазеи аҷдодони мардумони Эронитабор буда, баҳшҳои вазеи аз сарзаминҳои имрӯзаи Тоҷикистон, Туркманистон, Эрон ва Афғонистонро дар бар мегирифт ва имрӯз ҳам дар доираҳои илмӣ ва фарҳангӣ «Ҳурӯсон» ҳамчун ҳавзаи тамаддуни ва фарҳангӣ маънои таърихии худро ҳифз кардааст. Вале баъзе доираҳои миллигарои тоҷикони Афғонистон «Ҳурӯсон»-ро имрӯз ҳамчун мағҳуми ҷуғрофию сиёсӣ ба кор бурда, эҳёи онро яке аз ҳадафҳои худ медонанд. Онҳо ҳатто ҳаракатеро бо номи «Ҳурӯсон» ташкил дода, пешниҳод доранд, ки номи Афғонистон бояд ба «Ҳурӯсон» ё ба «Ориёно» иваз шавад. Табиист, ки ин тарҳ боиси муҳолифати шадиди доираҳои сиёсии паштунии Афғонистон мебошад. Ҳамин тавр, гоҳо мушоҳида мешавад, ки тафаккури арзишӣ ва илмӣ бар тафаккури сиёсӣ ва воқеъбинона ғолиб меояд, ки дар ниҳоят, ба зарари манфитаҳои воқеии тоҷикони Афғонистон мешавад.

Идома ва вусъат ёфтани чунин мавқеъ метавонад баҳсҳои арзишӣ ва қудратиро дар Афғонистон боз ҳам шиддат баҳшида, боиси аз баданаи қудрати давлатӣ ҳарҷӣ дуртар қарор гирифтани тоҷикон гардад. Дар чунин сурат, масъалаи тоҷикон бештар расонай ва матраҳ мешавад ва зоҳирان, гӯё манфиатҳои онҳо ошкоро таъриф ва зикр мешавад. Вале дар амал, вақте аз давлатдорӣ дур мемонанд, манфиатҳои воқеии онҳо зарар

мебинад ва корҳои амалӣ ба нафъи дигарон анҷом меёбад. Масалан, бо вучуди садҳо бор изҳороти расмию расонай додани баъзе доираҳои миллигароёни тоҷики Афғонистон, дар ниҳоят матни суруди миллии Афғонистон, ки ҳамеша ба забони дарӣ буд, ба забони пашту қабул карда шуд¹.

Ҳамин тариқ, масъалаи нақши тоҷиконро дар равандҳои этникии Афғонистон таҳдил намуда, метавон ба чунин хулосаҳо расид, ки:

- баррасии таҳаввулоти зикршуда нишон медиҳад, ки тоҷикони Афғонистон дар шароити имрӯза аз назари низомӣ, қудратӣ ва иқтисодӣ дар мавқеи муносиб қарор дошта, маҷмӯи қувваи низомӣ ва нуфӯзи қудратии онҳо аз тамоми қавмҳои дигари Афғонистон бештар аст;

- дар айни замон, тоҷикон аз назари сиёсӣ ва созмонӣ дар ҳолати парокандагӣ қарор дошта, бо бӯҳрони роҳбарӣ ва ташкилотӣ рӯ ба рӯ мебошанд. Ин ҳолат онҳоро дар вазъияти таназзули сиёсӣ қарор дода, боиси рӯз аз рӯз коҳиш ёфтани мақом ва нуфӯзи воқеии онҳо дар сатҳи низоми сиёсӣ ва ҷомеаи қишвар мегардад;

- фаъол будани тоҷикон дар бахши ҳизбҳои сиёсӣ, порлумон, ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, доираҳои илмию фарҳангӣ ва расонаҳои умумӣ ҳаргиз нишондиҳандай соҳиби қудрати воқеӣ будани онҳо нест, балки қудрати воқеӣ дар ихтиёри қасонест, ки ҳангоми ҳалли масъалаҳои усулий қарори амалӣ қабул мекунанд;

- Шурои ҷиҳодии танзимҳои Афғонистон дар Равалпиндии Ҷумҳурии Исломии Покистон моҳи апрели соли 1992 қарор намуд, то баъд аз ҳукмронии думоҳаи С. Муҷаддадӣ зимоми ҳукумати интиқолиро дар Афғонистон роҳбари ҳизби Ҷамъияти исломии Афғонистон, профессор Б. Раббонӣ ба уҳда бигирад. Ин нишонаи пуштибонии васеи тамоми қавмҳои Афғонистон аз профессор Б. Раббонӣ, эътирофи қудрати сиёсӣ ва низомии тоҷикон ва саҳми онҳо дар муборизаи озодихоҳонаи мардуми

¹ Ниг.: Раҳнамо А. Афғонистон ва Осиёи Марказӣ: дурнамои таъсирпазирӣ. [Матн] / А.Роҳнамо. - Душанбе, 2014. - С. 221-222.

Афғонистон буд. Ба қавли худи устод, Б. Раббонӣ ў ва ҳизби Ҷамъияти исломии Афғонистон аз хама бештар нуфуз ва обрӯ дар миёни паштунҳои Қандаҳор доштанд. Устод Б. Раббонӣ дар ҳошияи яке аз конфронсҳо гуфт, ки ришсафедони қабилаҳои қандаҳорӣ дар ҷараёни шиддат гирифтани ҷангҳо назди ў омада, изҳор доштанд, ки ҳеч муҳолифате бо роҳбарии тоҷик дар Афғонистон надоранд ва илова намуданд, ки Пешвои мазҳаби онҳо – Имоми Аъзам тоҷик буд;

- нокомӣ дар сарнагунии давлати Б. Раббонӣ боиси зуҳури ҷунбиши «Талибон» гардид, ки дар соли 1996 ҳукумати Б. Раббониро маҷбур соҳт, то аз Кобул ақибнишинӣ намояд. Ҕунбиши «Талибон» зоҳирان як гурӯҳи ифратии исломӣ аст, аммо дар айни замон аз таассуби қавмӣ низ холӣ нест. Аз ин рӯ, баъзе гурӯҳҳои сиёсӣ, аз либерал-демократҳо то коммунисту сотсиал-демократҳо бо умеди барқарории қудрати сиёсии паштунҳо аз ин гурӯҳ пуштибонӣ намуда, баъзеҳо дар сафи онҳо вориди ҷанг шуданд, дигарон дар кишварҳои европоӣ ва Америка ба манфиати ҷунбиши «Талибон» пуштибонӣ мекарданд;

- намояндагони ин гурӯҳҳо Б. Раббонӣ ва А. Масъудро «Сақавии дувум» хонданд (Сақавии аввал Ҳабибуллоҳи Калакониро меномиданд) ва дар китобе, ки бо номи «Сақавии дувум» дар соли 1998 ба нашр расид, ба таври возех нақшаи дар инзиво қарор додани тоҷикон, кӯч додани онҳо аз минтақаҳои истиқомати доимӣ, маҳсусан аз сарҳадҳои шимол ва атрофи Кобул ба минтақаҳои дигарро таҳия намуданд;

- бо вучуди ин, ҷангӣ ҷунбиши «Талибон» бо давлати Б. Раббонӣ нишон дод, ки замони ташкили давлати яққавмӣ гузаштааст. Ҳеч қавме дигар қодир ба таҳмили ҳукумати яққавмии худ ба дигарон нест. Бинобар ин, дар Ҷабҳаи муттаҳид ва ё ба истилоҳ «Иттиҳоди шимол» бар зидди ҷунбиши «Талибон» дар соли 1997 гурӯҳ ва ҳизбҳои сиёсӣ-низории вобаста тамоми гурӯҳҳои этникӣ, аз ҷумла паштунҳо, муттаҳид шуданд;

- баъд аз сарнагунии ҷунбиши «Талибон», дар конфронсияи Бонн, дар ҳоле ки масъалаи тақсимӣ қудрат байни гурӯҳҳои этникӣ сурат

гирифт, vale боз ҳам масъалаи асосӣ масъалаи ба паштунҳо баргардонидани роҳбарии сиёсии давлат буд. Дар шароити набуди А. Масъуд ва дар инзиво қарор гирифтани Б. Раббонӣ, роҳбарони тоҷик М.Қ. Фаҳим, Ю. Қонунӣ, А. Абдулло ва дигарон аз роҳбарии сиёсии давлат ба ивази гарифтани мақомҳои муҳим дар ҳукумат даст кашиданд. Ин дар ҳоле буд, ки Афғонистон амалан дар ихтиёри нерӯҳои вобаста ба давлати устод Б. Раббонӣ қарор дошт;

- баъд аз конфронсияи Бонн нуҳбагони сиёсии паштун барномаи тадриҷан маҳдуд кардани мавқеи намояндагони ақвоми дигарро зери шиори мубориза бо «ҷангсолорон» рӯйи даст гирифтанд. Дар ҷараёни таҳия ва қабули Қонуни асосии Афғонистон тавонистанд муқарраротеро дохил намоянд, ки манфиати онҳоро дар давраи дарозмуддат ҳифз мекунад. Аз ҷумла, новобаста ба муҳолифати гурӯҳҳои ғайрипаштун, низоми сиёсии Афғонистон низоми раёсатӣ эътироф гардид, Суруди миллӣ танҳо ба забони пашту қабул шуд, истифодаи истилоҳоти расмӣ танҳо ба забони пашту ҳифз шуд; барои қӯчиён, ки ҳама паштунанд, 10 ҷой дар Шурои намояндагон (палатаи поёни парламент) ҷудо карда шуд ва ғайра;

- баъд аз интихоботи президентии соли 2014 ихтилофҳои қавмӣ шиддати бештареро қасб намудаанд. Ба ин ҷанҷолҳои интихоботӣ ва тақаллуби густурдаи натиҷаи интихобот таъсир гузошт, ки ин маъракаи муҳими сиёсиро то ҷое ранги қавмӣ бахшид. Умуман, ҳаракатҳои демократӣ, озодии баён ва расонаҳои озод ба раванди интихобот таъсири зиёд гузоштанд ва мардум тақаллуб ва қонуншиканиҳоро дар ҷараёни интихобот дигар таҳаммул накард. Аввалин бор буд, ки натиҷаи интихоботи президентии соли 2014 эътароф нагардид ва ниҳоят бо миёнаравии Котиби давлати Иёлоти Муттаҳидаи Америка Ҷ. Керрӣ Ҳукумати ваҳдати миллӣ ташкил шуд;

- бешубҳа, ихтилофҳои қавмӣ ва сиёсати бартаричӯии қавмии баъзе аз гурӯҳҳои сиёсӣ дар муборизаи давлат бо муҳолифини мусаллаҳ-

чунбиши «Толибон» таъсири амиқ мегузорад. Имрӯз ҳатто як таърифи умумӣ аз толиб вуҷуд надорад. Агар гурӯҳҳои сиёсии қавмҳои ғайрипаштун, чунбиши «Толибон»-ро террорист донанд, собиқ Президенти он кишвар X. Карзай онҳоро бародар ва Президенти имрӯза А. Ғани – муҳолифони сиёсӣ меҳонанд. Ҳамин омил сабаб шудааст, ки рӯз то рӯз нуфузи чунбиши «Толибон» афзоиш меёбад;

- дар ташдиidi ихтилофҳои қавмӣ дар Афғонистон нақши бозигарони геополитикии сатҳи ҷаҳонӣ ва минтақавӣ низ кам нест. Ин кишварҳо аз гурӯҳҳои хоси қавмӣ дар Афғонистон пуштибонӣ менамоянд, аз онҳо барои амалӣ шудани манфиатҳои геополитикии худ истифода мебаранд, ки бешубҳа мудохила дар корҳои дохилии давлати мустақил аст. Бисёре аз ин бозигарон ҷонибдори созиши байни қавмӣ нестанд. Барои мардуми хушманд ва сарбаланди афғон сулҳ, вахдат, муттаҳидӣ, истиклолият зарур аст. Аз он ки дар ҳақикат А. Абдулло дар интихоботи президентӣ пирӯз гашт, шубҳае нест. Мардуми одии афғон ба сӯйи қавм не, ба ояндаи кишвар самтгирӣ карданд. Онҳо на ба қавму миллат, балки барои оромиву осудагӣ раъӣ доданд. Байни тоҷику паштун фарқ нағузоштанд. Аммо абарқудратҳо чӣ? Шиори забонзадаи «тафриқаандоз ва ҳукumat кун»-ро истафода карданд. Ҳар нафаре, ки дар Афғонистон, байни тоҷику паштун тафриқа меандозад, тафовуте надорад вазир аст ё сафир, кабир ва ё сағир, душмани сулҳу оромии ин кишвар аст;

- Ҷумҳурии Тоҷикистон аз он нигарон аст, ки дар вилоятҳои ҳамсарҳад бо Афғонистон ва дар маҷмӯъ дар шимол садҳо мадрасаҳои динӣ ташкил шудааст ва соҳтани ин гуна таълимгоҳҳои тарбиятӣ террористҳои оянда идома дорад. Дар оянда шимолу шарқи Афғонистон метавонад ба Вазиристони дувум ва ба манбаи таҳдиду ҳатар, на танҳо барои кишварҳои минтақа, балки бештар барои Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии Ҳалқии Ҳитой шавад. Дар ин шароит шиддат гирифтани ихтилофҳои қавмӣ, аз ҷумла кӯшиши ба ҳошияи кудрат рондани тоҷикон

давлатро ба ҳоли завол ва Афғонистонро ба хатари фурӯпошӣ рӯ ба рӯ мекунад;

- бидуни ҳузури фаъоли тоҷикони Афғонистон ҳеч ҳукумате дар ин кишвар пойдор намемонад, ҳеч мушкили таърихии ин кишвар бе иштироки онҳо ҳал нашудааст. Тоҷикон дар меҳвари тамоми таҳаввулоти ин сарзамин қарор доштаанд. Ҳодисаҳои ҷанд даҳай охир нишон медиҳад, ки тоҷикон дорои таҷрибаи сиёсӣ, низомӣ ва ҳукumatдорӣ мебошанд. Дар солҳои охир тағйироти куллие дар рӯҳияи онҳо ба вучуд омадааст ва бовар доранд, ки дар ватани аслии ҳуд онҳо на танҳо миллати тамаддунофар, балки миллати давлатсоз мебошанд;

- дар ин вазъият пуштибонии яқҷонибаи кишварҳо аз ин ё он гурӯҳ, баръакс ба ташди迪 ихтилофҳои қавмӣ мусоидат мекунад. Таҷриба нишон медиҳад, ки доман задани ихтилофҳои қавмӣ ба манфиати ҳеч қавме нест. Барои бақои давлат ва миллат, ҳатми ҷангӣ 40 – сола бояд баробархуқуқии воқеии қавмҳо таъмин шавад, ба ҳама қавмҳо имконияти ширкати баробар дар идораи давлат муҳайё гардад, намояндагони тамоми қавмҳо бояд дар мавриди интиҳоби низоми сиёсии муносаби оянда гуфтугӯ намоянд, ки он ифодакунандаи манфиатҳои ҳама қавмҳо бошад. Гузариш аз давлати қавмӣ ба давлати миллӣ аз тариқи ҳамкориҳои васеи сиёсӣ, фарҳангӣ, таҳқими дӯстӣ ва қабули қонунҳои одилона имконпазир аст.

3.2. МАСЪАЛАҲО ВА ДУРНАМОИ ҲУКМРОНИИ ПАШТУНҲО ДАР АФГОНИСТОН ВА ПАЁМАДҲОИ ОН

Масъалаи бартарияти паштунҳо дар ҳаёти сиёсӣ ва соҳтори давлатии Афғонистон дар ним асри охир мавзӯи баҳси шадиди олимон ва сиёсатмадорон буд. Гап дар сари он аст, ки аз лаҳзаи ба вучуд омадани давлати Афғонистон дар соли 1747 то имрӯз қудрати олӣ дар дasti намояндагони ҷанд қабилаи паштун буд. Истисно ин қӯтоҳмуддат ба

кудрат расидани X. Калаконӣ (соли 1929) ва Б. Раббонӣ (солҳои 1992-2002) буд, ки яке шоҳ ва дигаре президенти Афғонистон буданд.

Пеш аз суқути салтанати подшоҳӣ дар соли 1973, амЭрон ва подшоҳони Афғонистон аз элитаи сиёсии пуштун буданд. Паштунҳо дар сатҳи олии қудрат нақши ҳукмрон доштанд. Ин мавқеъ бар он ақида буд, ки қабилаҳои паштун созандагони давлати А. Дурронӣ мебошанд. Дарвоқеъ, гурӯҳҳо ва иттифоқҳои қабилавии асосии паштунҳо давлати Афғонистонро ташкил медоданд ва такягоҳи қудрати олий буданд. Тавоноии милитсияҳои қабилавӣ ва бартарии ҳарбӣ омилҳои асосии таҳқими ҳокимияти амир (подшоҳӣ) ва муҳимтарин унсури соҳтори қувваҳои мусаллаҳи давлат гардианд.

Фояи ҳукмронии сиёсии паштунҳо яке аз дастурҳои асосии ғояи миллатгароёна ва миллатгароии мақомоти расмии Афғонистон дар солҳои 30-юм шуд. Дар асарҳои ба таърихи Афғонистон баҳшидашуда, муаллифон қӯшиш карданд, ки дурустии таърихии мавқеи бартарияти паштунҳоро дар тамоми соҳаҳои ҳаёт исбот кунанд ва ҳаққи иштироки баробари халқҳои дигарро дар идораи Афғонистон рад кунанд. Тибқи гуфтаи И.Рейснер, миллатгароёни афғон қӯшиш мекарданд, ки ҳудуди «ватани таърихии афғонҳоро аз ҳисоби заминҳои бегонае, ки дар он ҷо афғонҳо зиндагӣ намекарданд», васеъ кунанд ва «хуқуқҳои таърихии» афғонҳоро барои забт ва тобеъ кардани ин қаламравҳо асоснок намоянд»¹.

Дар давраи низоми подшоҳӣ ҳукумати марказӣ сиёсати таъмини нақши бартаридоштаи паштунҳоро дар тамоми соҳаҳои ҳаёти кишвар ҳадафмандона пеш мебурд. Дар айни замон, халқҳои ғайрипаштун - тоҷикон, ҳазораҳо, ӯзбекҳо, туркманҳо ва дигар ақаллиятҳои этникӣ, ки аксарияти аҳолии кишварро ташкил медиҳанд, маъмулан ба идораи давлат иҷозат дода намешуданд. Ин ҳусусияти ҳаёти сиёсии кишварро Ш.

¹ Ниг.: Рейснер И. К вопросу о складывании афганской нации. [Текст] / И.Рейснер. //Вопросы истории. – 1949. -№ 7. - С. 82.

Имомов қайд мекунад: «Дар тӯли тамоми давраи мавҷудияти давлати Афғонистон сиёсати огоҳона ва ҳадафнок дар бораи мавҷудияти ҳалқҳои ғайриафғон амалӣ мегашт. Асос ва моҳияти ин сиёсатро арзишҳо ва урғу одатҳои анъанавии як ҳалқ («мардуми асосӣ ва бузург») ташкил менамуд. Азбаски ин арзишҳо дар сатҳи пасти ахлоқӣ, фарҳангӣ ва иҷтимоии рушд қарор доштанд, нақши бартарӣ ва хукмронии онҳо (паштунҳо – И.С.) аҳамияти таъриҳӣ ва фарҳангии кишварро маҳдуд ва поймол менамуд»¹.

Ҳалқҳои ғайриафғон - тоҷикон, ҳазораҳо, ўзбекҳо, туркманҳо, балуҷҳо, нуристониҳо ва дигар ақаллиятҳои қавмӣ дар Афғонистон хеле пеш аз истилои Афғонистон ва ташкил ёфтани давлати Афғонистон зиндагӣ мекарданд. Табиист, ки ин ҳалқҳо, ба мисли паштунҳо, бояд дар ҳама соҳаҳои ҷомеаи Афғонистон аз ҳуқуқҳои баробар истифода баранд.

Нобоварӣ ва ҳусумати байни ҳалқҳои кишвар баҳусус пас аз ба сари қудрат омадани М. Нодиршоҳ шиддат гирифт. Муборизаи шадид ва бераҳмона алайҳи ҷонибдорони М. Амонуллоҳон ва алаҳусус Ҳ. Калаконӣ, саркӯб кардани амалҳои аҳолии тоҷики Кӯҳистон ва Кӯҳдоман дар ибтидои солҳои 30-юм тадриҷан ба ҷанги бераҳмонаи зидди ҳалқҳои ғайрипаштун табдил ёфт. М.Нодиршоҳ, - қайд менамояд И. Рейснер, «кӯшиш кард, ки ҳаракатҳои миллии мардуми ғайриафғонро пахш кунад ва мубориза бар зидди «дushmani doxilӣ» асоси низоми давлатдории ў гардид»².

Барои саркуб намудани муборизаи миллӣ-озодиҳоҳии ҳалқҳои ғайриафғон, М. Нодиршоҳ тасмим гирифт, ки заминҳо ва моликияти феодалони қалони минтақаҳои марказӣ, шимолӣ ва ғарбиҳо мусодира карда, онҳоро дар ҳамдастӣ бо Ҳ.Калаконӣ дар давраи ҷанги шаҳрвандии 1928-1929 айборд кунад. Дар айни замон, ҳукумат боз ба сиёсати мустақар кардани қабилаҳои паштун дар ин минтақаҳо, ки онро амир М.

¹ Имомов Ш. Дар бораи ҷустуҷӯи арзишҳои таъриҳӣ – фарҳангии Афғонистон. [Матн] / Ш.Имомов. //Фонус. – 2003. - № 7. - С. 29.

² Рейснер И.М. Реакционные идеи в современной истории Афганистана. [Текст] / И.Рейснер. //Вестник АН СССР. – 1948. -№ 5. - С. 109.

Абдураҳмонхон оғоз намуда, шурӯъ кард. Албатта, чунин сиёsat норозигии аҳолиро ба вучуд овард, аммо ҳукумат дар саркӯби шӯришҳо аз гурӯҳҳои мусаллаҳи қабилаҳои паштун ба таври васеъ истифода мебурд. Ин нобоварӣ ва адовати байни ҳалқҳоро боз ҳам зиёдтар кард.

Самти муҳими таъмини нақши бартари доштаи паштунҳо дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва сиёсии кишвар ҷораҳои ҷорӣ намудани забони пашту буд. Соли 1936 қонуне дар бораи забони давлатӣ эълон намудани забони пашту қабул карда шуд. Бешубҳа, ин натиҷаи раванди ногузири ташаккули таърихии миллати афғон буд. Аммо, ҷораҳои ҷорӣ кардани забони пашту бо роҳи маҷбуран афғонсозӣ бо истифода аз тадбирҳои низомӣ – полисӣ амалӣ гардиданд. Ҳалқҳои дигар, имкони рушди фарҳангҳои қадимаи миллии худро аз даст доданд: онҳоро маҷбуран афғон ҳисобиданд ва ҳуқуқҳои онҳоро барои худро узбек, тоҷик ва туркман номидан поймол карданд¹.

Сиёсати ҷорӣ кардани забони пашту ҳамчун забони давлатӣ барои шаҳрвандони паштузабон дар соҳаҳои маориф, хидмати давлатӣ ва иқтисодӣ имтиёзҳо фароҳам оварда, татбиқи ин барномаи давлатӣ хислати дарозмуддат дошт. Тибқи гуфтаи арбоби машҳури давлатӣ ва муаррихи афғон М. М.С.Фарҳанг, ин барнома ба наздикишавии ҳалқҳо зарари қалон расонида, монеаи асосии ташаккули умумияти иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ ва дар маҷмӯъ, ташаккули миллати ягона гардид². Натиҷаи ин сиёсат тақвияти ихтилоғи байни паштунҳо ва дигар ҳалқҳои Афғонистон гардид.

Ҳамзамон, ҳукумат барои таҳқим ва таблиғи ғояи миллатгароӣ ҷораҳо андешид, ки аз ҷониби роҳбарияти олии кишвар дастгирии васеъ пайдо карданд. Бо тақлид аз назарияи фашистӣ, афғонҳо дар Афғонистон «нажоди пок ва муқаддас» ва забони паштун забони ҳақиқии ориёй эълон

¹ Ниг.: Рейснер И. К вопросу о складывании афганской нации. [Текст] / И.Рейснер. // Вестник АН СССР. – 1948. -№ 5. - С. 77.

² Фарҳанг М.М. С. Афғонистон дар панҷ қарни охир. [Матн] /М.М.С. Фарҳанг. - Кобул,1394 (2015). - С. 635.

карда шуд. Инчунин ғояи бартарии миллӣ ва нажодии паштунҳо дастгирий ва паҳн карда шуд. Барои мисол, дар назди олимон вазифа гузошта шуд, ки дар асоси ин назария таърихи «дурусти» кишварро таҳия намоянд ва нависандагон дар бораи бартарии нажоди ориёй асарҳо эҷод кунанд.

Ҳанӯз дар солҳои 40-уми асри XX, шарқшиноси маъруф М.Рейснер ифшои моҳияти аслии идеологияи миллатгароиро қайд карда, таъкид намуда буд, ки «он ҳамчун исботи қулай барои ситами беахлоқонаи миллии халқҳои ғайриафғони Афғонистон хидмат кард: мавҷудияти ин халқҳо ва ҳукуқи худмуайянкунии онҳоро инкор кард. Ҳамаи ин нишондиҳандай шиддат ёфтани зиддиятҳои миллӣ ва афзоиши ситами миллӣ буд¹.

Аз солҳои 60-уми асри XX дар Афғонистон андешаи аксарияти қавмии паштунҳо барои сафед кардани бартарии сиёсии паштунҳо бар дигар халқҳои кишвар ба таври васеъ истифода мешуд. Дарвоҷеъ, чунин даъвоҳо беасосанд, зеро дар гузаштаҳо муайян кардани шумораи аҳолӣ ва таркиби қавмии он ғайриимкон буд. Далелҳои ҳақиқӣ танҳо дар сурати гузаронидани барӯйхатгирии умумии тамоми қишлоғро ва таркиби этникийи аҳолӣ имконпазиранд, ки ҳеч гоҳ дар таърихи Афғонистон ҷой надошт.

Барӯйхатгирии аҳолӣ, ки соли 1979 гузаронида шуда буд, дар шароити шиддатноки ҳарбӣ - сиёсии кишвар танҳо қисми ками аҳолӣ, асосан аҳолии шаҳрҳои кишварро фаро гирифт. Аз ин рӯ, маълумотҳои оморӣ, ки мутахассисон ва олимони гуногун барои муайян кардани шумораи аҳолӣ ва таркиби қавмии он истифода мебаранд, манзараи воқеиро инъикос намекунад ва хусусияти таҳминӣ доранд.

Масъалаи бартарии паштунҳо дар ҳаёти сиёсии Афғонистон бе таҳлили сиёсати давлатии додани имтиёзҳо ба онҳо ғайриимкон аст. Ҳукумат бо мақсади нигоҳ доштани садоқати қабилаҳои паштун ба онҳо

¹ Ниг.: Рейснер И. К вопросу о складывании афганской нации. [Текст] / И.Рейснер. // Вестник АН СССР. – 1949. - № 7. - С. 82.

имтиёзҳои васеъ дод: қабилаҳо аз хидмати ҳарбӣ, пардохти андоз, бочи гумрукӣ, ва ғайра озод карда шуданд. Қабилаҳои Дурронӣ, алалхусус қавми Баракзой, ки аввалин ҳокимони Афғонистон намояндагони он буданд, мавқеи маҳсуси имтиёзном доштанд. Намояндагони ин қабила, дар баробари имтиёзҳои анъанавӣ, аз таъқиби судӣ озод карда шуданд, онҳо танҳо аз ҷониби суди қабилавӣ ҷазо дода шаванд. Ба ғайр аз имтиёзҳои андоз, мардҳои ин қабила солона кӯмакпулӣ мегирифтанд ва занон ҳангоми издивоҷ аз ҳазина 100 сӯм маҳр мегирифтанд. Ба гуфтаи Ҳ. Назаров, «... сарони ин қабила минтақаҳои Кобул, Қандахор ва Ҳиротро ҳамчун мулки шаҳсӣ идора мекарданд ва ташабbusкорони шиддат гирифтани низоъҳои дохилӣ, хусumat ва ҷанги шаҳрвандии феодалӣ буданд»¹.

Қабилаҳои паштуни минтақаҳои наздимарзӣ бо Покистон маъмулан вазифаи ҳифзи сарҳади давлатиро иҷро мекарданд. Ин вазъ дар тамоми давраи мавҷудияти давлати Афғонистон вуҷуд дошт. В.Пластун аҳамияти нақши қабилаҳои паштунро дар ҳаёти сиёсии кишвар қайд намуда, менависад: «Муҳим он аст, ки то соли 1978 суботи сиёсиро дар кишвар тавозуни ҳассоси ҳукумати марказӣ ва нерӯҳои мусаллаҳи он ва садоқати сарварони қабилаҳои пуштун ба он таъмин мегардид»².

Дар марҳилаҳои гуногуни таърихи давлати Афғонистон вайрон гардидани тавозуни мавҷуда боиси таҳаввулоти бузурги сиёсӣ мегардид. Масалан, дар замони Н. М.Таракӣ ва Ҳ. Амин, мансабҳои олии ҳизбӣ, давлатӣ ва ҳарбӣ намояндагони қабилаҳои Гилзай, рақибони суннатии дуррониҳо, таъин мегардиданд. Дар баробари ин, ҳукумат дар ин давра тасмим гирифт, ки поҳои иҷтимоии ҳукумати марказиро дар вилоятҳои

¹ Назаров Х. К истории происхождения и расселения племен и народов Центральной Азии. [Текст] / Х. Назаров. - Душанбе: Ирфон, 2004. - С. 86.

² Пластун В. Пуштуны и их роль в политической жизни. [Текст] / В.Пластун. // Азия и Африка сегодня. – 1995. - № 10. - С. 49.

марзии шарқӣ ва ҷанубӣ тақвият дихад. Ин қадамҳои ҳукумат қудрати ҳонҳо ва пешвоёни қабилаҳоро маҳдуд кард¹.

Ба андеша Ҳ.Назаров, вақте ки «давлат ба мушкилоти иқтисодӣ дучор омад ва ният дошт, ки имтиёзҳои мавҷударо бекор қунад ва онҳо (қабилаҳо) ба монанди дигар ҳалқҳои Афғонистон андоз супоранд ва ҷавонони қабилаҳоро ба хидмати дусолаи ҳарбӣ ҷалб қунад, ин нияти ҳукуматро онҳо ҳамчун таҳқир қабул карда, исён бардоштанд»².

Хусусияти муҳими рушди давлатдории Афғонистон иштироки фаъолонаи қабилаҳои бодиянишини паштун дар ҳаёти сиёсии қишвар буд. Ин вазъият бо хусусиятҳои таҳаввули сохтори анъанавии қабилавӣ, шароити иҷтимоию иқтисодӣ, ҷойгиршавии минтақаҳои сукунати онҳо, анъанаҳои амиқи муборизаи озодихоҳӣ, хусусиятҳои психологияи иҷтимоӣ ва шуури оммавии паштунҳо вобаста буд.

«Маҳз тангназарии қавмӣ ва қабилавӣ, - қайд намудааст Ҳ. Назаров, ки яке аз зиддиятҳои асосии ҷомеаи Афғонистон дар ду аспи гузашта ба шумор мерафт, ба ҳокимони собиқи Афғонистон бинобар истиқлолият ва ҳуқуқҳои васеи сарони қабилаҳои афғон ва мавқеи имтиёзноми онҳо имкон надод, ки пояҳои ҳукумати марказиро мустаҳкам қунад»³. Дар натиҷаи ҷунин сиёсат минтақаи қабилавӣ дар ҳоле ки «худмухторӣ»-и худро нигоҳ медошт, ба минтақаи ақибмондатарин ва аз ҷиҳати сиёсӣ муҳофизакортарин табдил ёфт. Ҳудудҳои қабилавӣ ҳамеша такягоҳи қувваҳои муҳофизакор ва зиддиҳукуматӣ буданд. Бехуда нест, ки шахсиятҳои мазҳабии динӣ ва ашрофони феодалий, ки бо сиёсати ҳокимон розӣ набуданд, дар ин минтақа паногоҳ меёфтанд. Шахсиятҳои сиёсии муҳолифин дар таърихи навини Афғонистон аз ҷониби аҳолии

¹ Автобиография Абдурраҳман-хана эмира Афғанистана. // Издано Султаном Магометханом. В 2-х томах. Т. I. - СПб, 1901. - С. 233.

² Назаров Ҳ.Н. Нақши тоҷикон дар таърихи Афғонистон. [Текст] / Ҳ. Назаров. - Душанбе: Дониш, 1998. - С. 350.

³ Дар ҳамон ҷо. - С. 353.

минтақаҳои шарқӣ ва ҷанубии кишвар, ки қабилаҳои паштун зиндагӣ мекарданд, дастгирӣ пайдо мекарданд.

Хусусияти дигари давлатдории Афғонистон сохтори он мебошад, ки ба манфиати таъмини нақши ҳукмрононаи паштунҳо мувофиқ буд. Тақсимоти маъмурию ҳудудии кишвар ба хусусиятҳои қавмӣ, забонӣ, мазҳабӣ ва ғайра мувофиқат намекунад. Ин вазъ аз рӯзи таъсиси давлати Афғонистон то имрӯз вучуд дорад.

Имрӯз, ҳизбҳое, ки манфиатҳои халқҳои ғайриафғонро ҳимоя мекунанд инчунин сиёсатмадорон ва олимони алоҳида масъалаи таҷдиди назар намудани сохтори маъмурию ҳудудии кишварро ба миён гузошта истодаанд. Таъсиси воҳидҳои маъмурие, ки дар онҳо ин ё он миллат ё қавмият бартарӣ дошта бошад, то андозаи муайян нисбат ба ҳазораҳо, туркманҳо, балуҷҳо, нуристониҳо, пашаиҳо ва дигар гурӯҳҳои этникӣ, имконпазир аст. Дар робита бо паштунҳо ва тоҷикон, ҳалли ин масъала ғайривоқей аст, зоро ин ҳалқҳо дар тамоми қаламрави Афғонистон зиндагӣ мекунанд. Гузашта аз ин, тағири сохтори маъмурӣ ва давлатӣ дар шароити муосир масъалаи қӯҷонидани садҳо ҳазор одамони гурӯҳҳои гуногуни этникро аз як минтақа ба минтақаи дигар ба вучуд меорад. Ин дар навбати ҳуд ба мавҷудияти минбаъдаи Афғонистон ҳамчун давлати мустақил таҳди迪 воқеӣ дорад.

Бояд қайд кард, ки дар таърихи давлати Афғонистон ҳукумати марказӣ заиф бокӣ монда, наметавонист вазъи канораҳоро, баҳусус минтақаҳои сукунати қабилаҳои паштунро назорат кунад. Сабаби асосӣ дар он буд, ки қабилаҳои пурқувват ва мусаллаҳ аз истиқлолияти нисбӣ баҳравар буданд ва имтиёзҳои калон доштанд.

Чунин сиёсати давлат нисбат ба қабилаҳои паштун натиҷаи манғӣ дод ва дар баробари дигар омилҳо, ин ҳолат, ба гуфтаи С.М.Акимбеков, «сабаби асосии ақибмондагии Афғонистон ба маънои васеи он гардид»¹.

¹Акимбеков С.М. Афганский узел и проблемы безопасности Центральной Азии. Издание 2-е, испр. и доп. [Текст] / С.М. Акимбеков. - Алматы, 2003. - С. 23.

Давлат маҷбур шуд, ки даҳолати худро ба корҳои қавму қабилаҳо то ҳадди аққал кам кунад. Дар натиҷа, паштунҳо ҳамчун бозигарони асосии ҳаёти сиёсии кишвар боқӣ монда, шуур ва соҳтори қабилавии худро нигоҳ доштанд.

А. Ҳ. Аҳадӣ, раҳбари ҳизби «Афғон миллат», ҳизбе, ки барқарорсозии ҳукмронии паштунҳоро дар ҳаёти сиёсии кишвар ҳимоят мекунад, ҳанӯз дар миёнаи солҳои 90-ум таваҷҷӯҳро ба омилҳои асосии суқути низоми сиёсӣ, ки бар усули ҳукмронии паштунҳо асос ёфта буд, ҷалб кард. А. Ҳ. Аҳадӣ инҷунин таъкид намуд, ки «Суқути низоми М. Наҷибуллоҳ дар моҳи апрели соли 1992 на танҳо хотимаи ҳукмронии коммунистҳо дар Афғонистон, балки оғози хотимаи ҳукмронии паштунҳо дар саҳнаи сиёсии Афғонистон низ буд». Тибқи гуфтаи А.Ҳ. Аҳадӣ, сабабҳои асосии фурӯпошӣ инҳо буданд:

- вазъи ҳарбӣ - сиёсӣ, вақте ки элитаи сиёсӣ ва пешвоёни ҳалқҳои ғайрипаштун дар тақдири давлат нақши қалидӣ пайдо намуданд;
- набудани ваҳдат дар сафҳои созмонҳои ҳарбӣ-сиёсии «ҳафтгона», ки шаштои онро паштунҳо сарварӣ мекарданد;
- паштунҳо пешвоёни созмонҳои ҳарбӣ-сиёсии «ҳафтгона» - ро дастгирӣ намекарданд;
- муносибати манғии Ғарб, алахусус Иёлоти Муттаҳидаи Америка ба Г. Ҳикматёр, раҳбари «Ҳизби исломии Афғонистон» ва таъсири қудратҳои минтақавӣ (Эрон, Тоҷикистон, Туркия, Ӯзбекистон) ба ғурӯҳҳои қавмии Афғонистон¹.

Бешубҳа, омилҳои дар боло овардашуда ба тағйирёбии низоми сиёсӣ таъсири муайян расониданд, аммо ҳалқунанда набудаанд. Пошҳӯрии низоми сиёсии ҳокимияти давлатии Афғонистон натиҷаи мантиқии тамоми раванди рушди кишвар дар нимаи дуюми асри XX буд, ки дар ҷараёни он шуури этникии ҳалқҳои ғайриафғони кишвар тағйир

¹ Ниг.: احمدی، خ. زوال پشتون ها در افغانستان // <http://www.goftaman.com> Доступ..(7.06.2013 .

ёфт, онҳо зарурати ҳимояи манфиатҳои миллии худро дарк карданд. Аз тарафи дигар, ҳукумати марказӣ усулҳои баробарии ҳамаи гурӯҳҳои этникии кишварро дар ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии чомеа эълом кард ва қӯшиш кард, ки ин ҳуқуқҳо дар амал таъмин карда шаванд, ки ин ба рӯхияи сиёсии ҳалқҳои ғайриафғон бетаъсир буда наметавонад.

Дастгирии элитаи анъанавии паштунро надошта ва ба муқовимати шадиди ҳалқҳои ғайрипаштун дучор омада, ҷунбиши «Толибон» маҷбур шуд, ки ба ҷустуҷуи ҳалли вазифаи асосӣ - барқарор намудани бутунии Афғонистон зери назорати худ мусоидат кунанд.

Бо дарназардошти парокандагии давомдори кишвар, афзалияти асосӣ ғояи барқарор кардани ваҳдати давлати Афғонистон бо нақши ҳукмронии паштунҳо буд. Мувофиқи маълумоти муҳаққики қазоқ С.М. Акимбеков, диққати худро ба омили қавмӣ ҷалб намуда, ҷунбиши «Толибон» меҳост ду вазифаи бузургро ҳал кунад:

- ба тарафи худ ҷалб кардани паштунҳо;
- заиф гардонидани фаъолияти ташкилотҳои ҳарбӣ-сиёсии ҳимоякунандай манфиатҳои ақаллиятҳои миллӣ ва динӣ¹.

Бо вуҷуди талошҳои зиёд, ҷунбиши «Толибон» натавонист шумораи зиёди ғайрипаштунҳоро ба сафи худ ҷалб кунад. Гузашта аз ин, миллатгарои паштунии ҷунбиши «Толибон», зери ғояи «исломи холис», натавонист ҳамbastagии қавмии ҳалқҳои ғайриафғони кишварро, ки ба ҷунбиши «Толибон» мухолифат мекарданд, бартараф кунад.

Бояд қайд кард, ки пас аз таъсиси қудрати онҳо дар вилоятҳои шимолу ғарбӣ, шимолӣ ва шимолу шарқии Афғонистон, ҷунбиши «Толибон» дар ҳама ҷо бо муносабати ҳасманаи аҳолии маҳаллӣ рӯ ба рӯ гаштанд. Танҳо аз ҳисоби паштунҳо таъин шудани волии музофотҳо ва пешвоёни ҳарбӣ дар ин қаламравҳо низ ба таҳқими эҳсосоти зидди

¹ Ниг.: Акимбеков С.М. Афганский узел и проблемы безопасности Центральной Азии. Издание 2-е, испр. и доп. [Текст] / С.М. Акимбеков. - Алматы, 2003. - С. 209.

паштунӣ мусоидат кард. «Толибон» меҳостанд ҳудро ҳамчун як чунбиши исломӣ нишон диҳанд, ки аз монеаҳои қавмӣ болотар меистанд, аммо ин чунбиш натавонист эътибори аҳолии ғайрипаштун, бавижа ҷавонон ва зиёйёнро ба даст оварад.

Бо вуҷуди сукути чунбиши «Толибон» аз саҳнаи сиёсии Афғонистон, ғояи барқарор кардани нақши ҳукмрони паштунҳо аҳамияти ҳудро гум накардааст. Дар ҷараёни конфронси Бонн ва дар равандҳои гуфтушунидҳо барои ташкили ҳукумати эътилофӣ, ҳизби миллатгарои «Афғон Миллат», ки роҳбарони он дар солҳои ҳузури низомии Советӣ дар Афғонистон ба Ғарб муҳоцират карда буданд, фаъолона ширкат варзиданд. Роҳбарони ин ҳизб А. Ғанӣ ва А.Ҳ. Аҳадӣ вазифаҳои калидӣ - вазири молия ва роҳбари Бонки марказии Афғонистонро дар ҳукумати Ҳ. Карзай ишғол мекарданд.

Ҳизбҳо ва ҷунбишҳои сиёсӣ, ки манфиатҳои гурӯҳҳои қавмии ғайри паштунро дифоъ мекунанд, мекушанд, то дар оянда роҳи барқарорсозии нақши ҳукмронии паштунҳо дар ҳаёти сиёсии кишвар пешгирий карда шавад. Ҳамин тарик, ҳангоми таҳия ва қабули Конститутсия, маҷlisҳои Лоя Ҷирга дар моҳи декабри соли 2003 - январи соли 2004, вакilon - намояндагони гурӯҳҳои этникии ғайрипаштун ҷонибдори таъсиси шакли парлумонии идоракунӣ дар кишвар буданд. Паштунҳо тарафдори таъсиси низоми президентии ҳукumat ва дар Қонуни асосии кишвар ҷой додани муқаррарот дар бораи шакли президентии идоракунӣ буданд. Дар маҷмӯъ, ҳалқҳои ғайрипаштун аз он ҳатар огоҳ буданд, ки агар дар Афғонистон шакли идоракунии президентӣ таъсис дода шавад ва президенти паштун, ки тибқи Конститутсия ваколатҳои васеъ дорад, ба қудрат расад, паштунҳо боз дар ҳаёти сиёсии кишвар бартарӣ хоҳанд пайдо кард.

Дар айни замон барои паштунҳо масъалаи тақвияти мавқеи хеш дар сохторҳои ҳукумати нав аз ҳама муҳим аст. Аммо кӯшиши эҳёи ин масъала метавонад ба шиддат гирифтани вазъи сиёсии Афғонистон

оварда расонад. Замина барои ин аллакай имрӯз мавҷуд аст. Ба гуфтаи таҳлилгарони Донишгоҳи Оксфорд «... ҳаёти сиёсии Афғонистон ... минбаъд низ бо муборизаи намояндагони гурӯҳҳои муҳталифи қавмӣ ва минтақавӣ муайян хоҳад шуд ...»¹.

Барқарорсозии нақши ҳукмронии паштунҳо дар оянда аз ҳифзи ягонагии Афғонистон ҳамчун давлат вобаста хоҳад буд. Дар сурати тақсим шудани кишвар, чунин бартарият ғайривоқеӣ аст. Дар мавриди тақсимоти эҳтимолии кишвар, коршиносони маъруфи американӣ нуқтаи назари хос доранд. Барои мисол, Р. Блэклил, қайд мекунад, ки агар вазъ дар Афғонистон тезу тунд шавад ва қудрати «Толибон» барқарор шавад, эҳтимолан кишвар тақсим мешавад. Вай қайд мекунад: «... тасмим дар бораи тақсимоти воқеии Афғонистон натиҷаи ҳаёлии ҷангҳо дар ин кишвар аст, аммо ... аз ҳама бадтаринҳо». Коршинос минбаъд менависад: «Вашингтон бояд эътироф кунад, ки «Толибон» дер ё зуд назорати паштунҳоро дар ҷануб ва шарқ ба даст меоранд ва барои пешгирии чунин натиҷа, бояд нархи ғайри қобили қабулро пардохт кунанд. Албатта, маъмурият набояд музофотҳои паштунро ба «Толибон» диҳад ё ошкоро ба пора кардани Афғонистон даъват кунад. Баръакс, вақти он расидааст, ки фақат қурбониҳои нолозимро дар ҷануб ва шарқ бас карда, бо «тавозуни воқеии қувваҳо» дар вилоятҳои мувофиқ розӣ шавем. Ҳамзамон ... нерӯҳои маҳсус бояд дар ояндаи наздик дар ин кишвар бимонанд, то артиш ва ҳукумати Афғонистонро дар Кобул дастгирӣ кунанд ва аз забти шимол ва гарби кишвар ба «Толибон» ҷилавгирӣ кунанд»².

Ҳамин тарик, дурнамои ҳукмронии паштунҳоро дар ҳаёти сиёсӣ-ичтимоии Афғонистон баррасӣ намуда, метавон чунин натиҷагирӣ намуд:

- ташаккул ва рушди давлати Афғонистон дар асоси усулҳои муттаҳидшавии қабилаҳо, аз як тараф, нақши баланди қабилаҳоро дар

¹ Эксперт. - 2003. - № 13. – С. 68

² Блэклил Р. План «Б» в Афганистане.//Foreign Affairs. – 2011. - № 1. //Россия в глобальной политике» - 2011. - № 1. Янв.-фев. // <http://www.globalaffairs.ru/number/Plan-B-v-Afghanistane-15103>. Доступ 8.06.2013.

ҳаёти сиёсии кишвар муайян карда, аз тарафи дигар, мухторияти васеи қабилаҳоро аз ҳукумати марказӣ дар бар мегирад, дар ҳоле ки мавқеи устувири пешвоён ва хонони қабилаҳо дар қаламрави назоратшаванда нигоҳ дошта мешавад. Одатан, ҳукумати заифи марказӣ ба қабилаҳо ё иттиҳодияҳои қабилавӣ такя мекард, ки ба намояндагони онҳо муҳимтарин мансабҳои ҳукуматӣ таъин карда мешуданд. Ин низом бартарии қабилаҳои паштунро дар ҳаёти сиёсии Афғонистон то соли 1978, пас аз ба қудрат расидани коммунистони афғон, таъмин кард;

- пас аз соли 2001 дар Афғонистон раванди таъсис ва ҷалби ҳизбу ҳаракатҳои гуногуни сиёсӣ, эълон ва фаъолона ҳимоя кардани манфиатҳои тамоми қавмҳои кишвар оғоз ёфта, дар ҳоли афзоиш аст. Баргузории нахустин интихоботи президентӣ дар Афғонистон, ки дар он 18 номзад, намояндагони ҳизбу ҳаракатҳои гуногун, инчунин номзадҳои мустақил ширкат доштанд, гувоҳӣ медиҳанд. Аз тарафи дигар, ҷараёни омодасозии лоиҳа ва қабули Конститутсияи нави кишвар дар Лоя Ҷирга ва интихоботи президентӣ нишон дод, ки бисёриҳо дар Афғонистон то ҳол орзуи барқарор кардани нақши пешинаи ҳукмронии паштунҳоро дар тамоми соҳаҳои ҳаёти давлатӣ доранд. Далели ин гуна қӯшишҳо он аст, ки матни суруди миллии кишвар танҳо бо забони паштун тасдиқ карда шуд, сарфи назар аз қӯшиши шумораи зиёди вакilon, намояндагони ҳалқҳои дигар, матнро бо забони дарӣ тасдиқ карданд;

- қӯшишҳои барқарор кардани бартарияти паштунҳо дар ҳаёти сиёсии Афғонистон, дар замони ҳозира ва оянда, метавонанд ба муқовимати шадиди ҳалқҳои ғайриафғонӣ дучор оянд. Ин дар навбати худ метавонад ба шиддат гирифтани муқовимати мусаллаҳона байни ғурӯҳҳои қавмии кишвар оварда расонад.

3.3. Таҳаввули чойгоҳи узбекон, ҳазораҳо ва умумиятҳои дигари миллию этникӣ дар ҳаёти сиёсии Афғонистон

Гарчи саршумори қавмҳои Афғонистон ҳамеша як мавзуи баҳснок буда, феълан дар ин бора маълумоти расмии боэъти мод дастрас нест, тибқи маълумоти ахир Раёсати марказии разведкаи ИМА дар ҳолати 29,1 млн. донистани аҳолии Афғонистон, төъдоди ӯзбекҳо дар ин кишвар 9,2% ё тақрибан 2,7 млн. нафарро ташкил менамояд. Дар сурати ҳамчун рақами шартӣ пазируфтани ин маълумот, ақаллияти ӯзбек аз назари төъдод (пас аз ҳазораҳо) чорумин қавми Афғонистони имрӯза ба ҳисоб меояд. Аз назари ҷойгиршавии ҷуғрофӣ дар қаламрави Афғонистон ӯзбекҳо ба таври нисбатан зич сукунат дошта, дар чанд вилояти шимол, аз ҷумла, вилоятҳои Форёб, Ҷузҷон, Сари пул ва дар баъзе ноҳияҳои вилоятҳои Балх, Қундуз, Тахор ва Бадаҳшон зиндагӣ мекунанд.

Дар самти бозёбии ҳувияти қавмӣ муҳимтарин талош эҳёи ҳисси миллӣ ва ташаккули низоми арзишҳои умумии ӯзбекӣ дар дохили ин ақаллият будааст, ки масъалаҳои рушди маориф, фарҳанг, забон, алифбо, эҳсосоти қавмӣ ва ғайраро дар бар мегирад. Дар ин давра, ҳусусан, дар даҳсолаи охир, дар минтақаҳои сукунати ӯзбекҳои Афғонистон шабакаи васеи мактабҳои миёна ба забони ӯзбекӣ ба фаъолият оғоз намудаанд, ки аз назари вусъат дар таърихи Афғонистон сobiқа надоштааст.

Зарофати ин масъала дар он аст, ки гарчи мардуми баъзе минтақаҳои шимолии Афғонистон аз назари қавми ӯзбек ба ҳисоб мераванд ва забони хонаводагии онҳо баъзе лаҳҷаҳои маҳаллии забони ӯзбекист, аммо то имрӯз забони муоширати ҷамъиятий ва забони адабию таълимии онҳо маҳз забони дарӣ (тоҷикӣ) буда, аксари онҳо дар тақсимоти калони забонии Афғонистон ба гурӯҳи мардуми даризабон шомил мешуданд. Ҳусусан қишири таҳсилкардаи ӯзбекҳои Афғонистон қариб ҳамагӣ ба гурӯҳи мутахассисон ва зиёйёни даризабон дохил будаанд. Ба таври мушаххас, то имрӯз аз ҳудуди 2,7 млн. нафар ӯзбектаборони Афғонистон фақат ҳудуди 1 млн. нафари онҳо дар амал ӯзбекзабон мебошанд. Аммо акнун кӯдакони мардуми ин вилоятҳо ҳамчун ӯзбек ба мактабҳои ӯзбекӣ ҷалб шуда, ҳувияти фарҳангӣ ва таълимии онҳо ҳамчун ӯзбек ташаккул дода мешавад.

Қобили зикр аст, ки барои татбиқи ин лоиҳаи васеъ имрӯз дар Афғонистон илова бар мактабҳои ӯзбекӣ, төъдоди мактабҳои муштараки афғонию туркӣ низ аз 70 адад гузашта, дар баҳше аз онҳо бевосита муаллимони турк ба бачаҳо таълим медиҳанд. Ҳазорон ҷавони ӯзбеки Афғонистон низ барои таҳсил ба Туркия ҷалб шудаанд, ки садҳо нафари онҳо дар ихтиносҳои динию идеологӣ низ таҳсил меқунанд¹.

Илова бар ин, ҳоло бо мусоидати бевоситай кишварҳои сармоягузори ин раванд, дар шимоли Афғонистон донишгоҳҳои ӯзбекизабон, факултаҳои ӯзбекӣ дар донишгоҳҳо, марказҳои фарҳангии ӯзбекӣ ба фаъолият оғоз намудаанд. Бо тақозои ӯзбекҳои Афғонистон акнун ҳатто дар Донишгоҳи Кобул кафедраи забони ӯзбекӣ таъсис дода шудааст.

Омили дигаре, ки барои эҳёи ҳувияти забониву фарҳангӣ ва ташаккули фазои муштараки ӯзбекҳо дар шимоли Афғонистон мусоидат менамояд, фаъолияти шабакаҳои қавии телевизонӣ ба забони ӯзбекӣ мебошад. Илова бар ин, дар ин минтақа шабакаҳои телевизонии Ӯзбекистони ҳамсоя низ ба таври васеъ дида мешаванд. Робитаҳои васеи фарҳангии марказҳо ва шахсиятҳои илмӣ, фарҳангӣ, сиёсӣ ва тиҷории ӯзбекҳои Афғонистон бо кишварҳои ҳамзабони худ низ барои эҳёи ҳувият ва ташаккули фазои муштараки туркӣ таъсири худро доранд.

Тавре маълум аст, яке аз монеаҳои асосии робитаҳои ӯзбекҳои Афғонистон бо кишварҳои ҳамзабони худ фарқияти алифбои онҳо мебошад. Зоро, ҳоло Ӯзбекистон ва Туркия аз ҳатти лотинӣ истифода намуда, ӯзбекҳои Афғонистон бо ҳатти форсӣ (арабиасос) таълим мегиранд. Аз ин рӯ, онҳо рӯзномаю маҷаллаҳо, адабиёти методӣ, китобҳои дарсӣ ва адабиёти умумии чопи Ӯзбекистон ва Туркияро озодона истифода карда наметавонанд. Бо таваҷҷӯҳ ба ин, ҳоло баъзе аз шахсиятҳои сиёсию фарҳангии ду ҷониб масъалаи ба ҳатти лотинӣ гузаштани ӯзбекҳои Афғонистонро ба миён мегузоранд. Агар дар ҳақиқат

¹ Ниг.: Ҳашимбеков С. Узбеки Северного Афганистана. Приложения. [Текст] / С. Ҳашимбеков. - М., 1994. - С.44.

ӯзбекҳои Афғонистон ба хатти лотинӣ гузаронида шаванд, он дар дарозмуддат боиси аз фазои умумии Афғонистон тадриҷан бегона шудан ва ба фазои фарҳангию иттилоотии Ӯзбекистон ва Туркия наздик гаштани онҳо мешавад.

Яке аз самтҳои зарифи масъалаи ҳувиятсозӣ дар минтақаҳои ӯзбекнишини шимоли Афғонистон дар меҳвари як ҳувияти умумии ӯзбекӣ ҷамъ овардани қавму қабилаҳои дигари туркнажоди ин минтақа мебошад. Гарчи ба таври таъриҳӣ ин қавмҳо бо номҳои мушахахсе чун қизилбошҳо, ҷораймокҳо ва гайра шинохта шуда, ҳудро ҳаргиз ӯзбек намедонистанд, аммо дар лоиҳаи миллатсозии навине, ки ҳоло дар ин минтақаҳо идома дорад, ҳамаи онҳо зери як умумияти ӯзбекӣ фаро гирифта мешаванд. Аз назари сиёсӣ низ ин омил боиси хеле болотар рафтани омори расмии ӯзбекҳо ҳоҳад шуд, ки дар шароити Афғонистон он ба саҳмирии онҳо дар қудрати марказӣ ва маҳаллӣ низ таъсири ҳудро дорад.

Сатҳи дигари таҳаввули вазъияти ӯзбекҳо дар Афғонистон талошҳо барои афзоиши қудрати сиёсӣ ва амниятӣ дар ҳокимиияти маҳаллӣ ва марказии ин кишвар аст. Аз ҷумла, дар интихоботи президентии соли 2009 дӯстони берунии ӯзбекҳои Афғонистон муваффақ шуданд, ки пешвои ӯзбекҳо генерал А.Р.Дустум ва пешвои ҳазораҳо М. Муҳаққиқро муттаҳид намуда, ҳамагӣ ҷанд рӯз пеш аз интихобот дар командаи Ҳомид Карзай ҷой диҳанд. Дар натиҷа, пас аз интихобот Дустум баъди зиндагии ҷандсола дар хориҷа ба Афғонистон баргашта, як муддат мансаби фармондехӣ ситоди нирӯҳои мусаллаҳ ва сипас мушовири олиии амниятии президенти Афғонистонро ба дӯш гирифт. Роҳбари ҳазораҳо М.Муҳаққиқ, ки баъдан бо ранчиш аз ин эътилоф хориҷ шуд, сабаби эътилофи онвақта бо Карзайро шарҳ дода, аз ҷумла қайд намуда буд, ки «дӯстони хориҷиямон тавсия дода буданд, ки қавмҳои туркнажоди Афғонистон муттаҳид шуда, дар интихобот Ҳ. Карзайро дастгирӣ намоем, аз ин рӯ, мо он вақт аз Ҳ. Карзай ҳимоя намудем...»

Ҳамчунин дар интихоботи порлумонии соли 2010 ба ӯзбекҳои Афғонистон муюссар гашт, ки аз ихтилофи шадиди байни паштунҳо ва

точикон (бӯхрони номзадии баҳсангези Ю. Қонунӣ ва А. Сайёф) истифода бурда, яке аз мансабҳои баландтарини сиёсии ин кишвар, яъне вазифаи Раиси парлумони Афғонистонро соҳиб шаванд ва то имрӯз онро нигоҳ медоранд. Ин амал бузургтарин пирӯзии ўзбекҳо дар саҳнаи сиёсии Афғонистон дар солҳои охир ба ҳисоб меравад¹.

Дар сатҳи маҳаллӣ бошад, солҳои охир навъе рӯҳияи норозигии ўзбекҳо аз гӯё «таъсири точикон бар минтақаҳои шимолии Афғонистон» дар байни аҳолии ўзбеки ин минтақаҳо ба суръат рушд дода мешавад, ки он гоҳо ба барҳӯрдҳои ҷиддӣ меанҷомад. Масалан, 29 июни соли 2013 дар шаҳри Толуқон (маркази вилояти Taxor) бо баҳонаи аз вазифа гирифта шудани як масъули амниятии ўзбектабор, шўриши ўзбекҳои маҳаллӣ бар зидди точикон рух дод. Дар натиҷаи задухӯрд чанд нафар кушта ва даҳҳо нафар заҳмӣ шуданд.

Умуман, мувофиқи ахбори расонаҳо, дар минтақаҳои шимоли Афғонистон, хусусан, дар вилоятҳои Ҷузҷон, Форёб, Сари пул, Шибирғон, Қундуз, Балх, Бадаҳшон ва ғ. даҳҳо мутахассисони хориҷӣ фаъолият намуда, нақши мушовЭронро барои лидерҳои маҳаллии ўзбекҳо анҷом медиҳанд. Ин масъала то ҷое ҳассос аст, ки дар конференси байналмилалии Истанбул оид ба Афғонистон (20-22 ноябри соли 2013) ҳангоми нишасти вижай «Туркия-Афғонистон» баъзе намояндагони Афғонистон масъалаи нақши «гумоштаҳои туркӣ» дар минтақаҳои ўзбекнишини Афғонистонро ошкоро матраҳ намуда, савол гузоштанд, ки «онҳо кай ҷамъоварӣ мешаванд?»

Иқдоми дигаре, ки барои ҳамоҳангии зарфиятҳои ўзбекҳои Афғонистон дар раванди сиёсии ин кишвар идома дорад, ба вуҷуд овардани чорҷӯби сиёсии фаъолият ва ё таъсиси ташкилоти расмии намояндаи онҳо мебошад. Дар ин самт ҳоло раванди эҳёи ҳаракати сиёсию низомии ўзбекмеҳвар, яъне «Ҷунбиши миллию исломии Афғонистон», ки аз аввали таъсисёбӣ то имрӯз худи генерал А.Р. Дустум

¹ Ниг.: Раҳнамо А. Афғонистон ва Осиёи Марказӣ: дурнамои таъсирпазирӣ. [Матн] / А.Роҳнамо. - Душанбе, 2014. - С.232-233.

онро роҳбарӣ мекунад, оғоз гаштааст. Бо ин мақсад ҳоло шабакаи дафтарҳои намояндагӣ ва ташкилотҳои ибтидоии ин ҷунбиш дар минтақаҳои кишвар бозсозӣ шуда, аъзо ва ҷонибдорони он аз нав номнавис мегарданд. Ин фаъолият хусусан, пас аз номзадии А. Р.Дустум ба мақоми муовини аввали Президенти Афғонистон, ки моҳи сентябри соли 2013 эълон шуд, суръати тоза гирифтааст. Дар айни замон, баъзе шахсиятҳои сиёсӣ ва низомии ӯзбектабори Афғонистон талош доранд, ки бо истифода аз зарфиятҳои «Ҷунбиши миллии исломии Афғонистон» ва ӯзбектаборони берун аз ин ҳаракат, ҳизби сиёсии муосиреро таъсис дидҳанд, ки он дар фазои сиёсии кишвар манфиатҳои ӯзбекҳои Афғонистонро намояндагӣ ва ҳимоят намояд.

Дар интихоботи президентии соли 2014 бошад, нақши ӯзбекҳои Афғонистон боз ҳам ҷиддитар гашт. Акнун бори аввал, намояндаи ӯзбекҳо генерал А.Дустум ба мақоми муовини аввали Президенти Афғонистон номзад интихоб шудааст, ки ин амал боис ба авҷ расидани иттиҳод ва эҳсосоти ин ақаллияти қавмӣ гаштааст. Ба ин муносибат ҳоло дар вилоятҳои шимолӣ ва ҳатто дар пойтахти кишвар анҷуманҳои мардумии ӯзбекҳо доир шуда, бо эҳсосоти баланд ба мансаби муовини аввали президенти Афғонистон муносиб будани А.Р.Дустумро бо рӯҳияи идона ҷаҳон мегиранд ва аз ин номзад ҳимоят мекунанд. Гарчи Дустум солҳои охир аз тарафи аксари таҳлилгарони сиёсӣ ҳамчун «ҷасади сиёсӣ» ёд мешуд, аммо дар ин тарҳи нав ӯ дубора ба ҷеҳраи рамзии ӯзбекҳои Афғонистон табдил гашт. Акнун дар бораи ӯ ҳамчун «шахсияти фавқулодда» ҳаҷми бузурги шеъру суруду достонҳои мардумӣ ва филму наворҳои қасбӣ бо забони ӯзбекӣ ва забонҳои дигар сохта шуда, дар ҷомеаи Афғонистон, дар шабакаҳои телевизонӣ ва шабакаи байналхалқии интернет паҳн мегарداد. Дар доираҳои таҳлилии Афғонистон низ ҳузӯри А.Р. Дустум ҳамчун номзад ба муовинии аввали

президент яке аз шансҳои асосии номзади асосии паштунҳо А. Фани Аҳмадзай дар интихоботи навбатӣ дониста мешавад¹.

Дар мавриди эътилофҳои навини интихоботӣ бошад, метавон гуфт, ки нақши «муовини аввал» ё «шахси дуюми кишвар» дар Афғонистон низ маъмулан ҳамеша ба намояндаи тоҷикон тааллук доштааст ва бе иштироки тоҷикон ташкил шудани эътилофҳои интихоботӣ ва ё ҳукumatӣ дар ин кишвар ғайриимкон ҳисобида мешуд. Аммо дар маъракаи интихоботии навбатӣ ин тасаввур шикаста, чанд командаи қавии «эътилофи бе тоҷикон» ба вуҷуд омадааст, ки он низ барои сиёсати Афғонистон бесобиқа мебошад.

Ҳассосияти сиёсӣ ва стратегии раванди дар қудрати маҳаллӣ ва марказӣ ҷойгоҳи калидӣ ёфтани ӯзбекҳои Афғонистон дар он низ ифода мешавад, ки онҳо бо назардошли мавқеи муносиби ҷуғрофии ҷойгиршавии худ дар Афғонистон, тарҳи таъсиси низоми федералӣ дар дар ин кишварро ироа ва ҷонибдорӣ мекунанд. Гарчи теъдоди ӯзбекҳо дар Афғонистон ҳамагӣ камтар аз 10% аз аҳолиро ташкил мекунад, аммо минтақаҳои сукунати онҳо ба таври зич ва муносиб ҷойгир шуда, дар чанд вилояти шимол, аз ҷумла, вилоятҳои Форёб ва Ҷузҷон ва дар баъзе ноҳияҳои алоҳидай вилоятҳои Балх, Сари пул, Қундуз ва Тахор аксарияти аҳолиро ташкил менамоянд. Ба таври дақиқтар, минтақаҳои ӯзбекнишин бештари ҳудудҳои ҳаммарз бо Туркманистон ва Ӯзбекистон ва минтақаҳои ҳамвори ҳаммарз бо Тоҷикистонро ташкил мекунанд ва онҳо хусусан, дар атрофи долонҳои транзитии байналмилалӣ, ки дар оянда барои Тоҷикистон низ бисёр муҳимманд (роҳи оҳан, роҳи мошингард, ҳатҳои интиқоли барқ ва сӯзишворӣ), аксарияти аҳолии маҳаллиро ташкил менамоянд.

Бинобар ин, дар сурати гузаштан ба низоми федеративӣ, ки асоси тақсими онро маҳз мансубияти қавмии минтақаҳо ташкил медиҳад, ӯзбекҳои Афғонистон метавонанд соҳиби ақаллан 2-3 вилояти автономӣ

¹ Ниг.: Ҳашимбеков С. Узбеки Северного Афганистана. Приложения. [Текст] / С. Ҳашимбеков. - М., 1994. - С.53-58.

дар шимоли ин кишвар гарданد. Тибқи ин лоиха, дар шимоли Афғонистон минтақаҳои автономии ӯзбекҳо (воҳидҳои нимамустақили узви федератсия) ба вучуд меоянд, ки он дар дарозмуддат метавонад ба давлатҳо ё давлати алоҳидаи ӯзбекӣ табдил шавад. Ин аст, ки тарзи федералии давлатдорӣ аз тарафи роҳбарони ӯзбекҳои Афғонистон ба таври ҷиддӣ пайгириӣ мешавад. Ҳатто худи дар сатри аввали Суруди миллии Афғонистон ҷой дода шудани номи ӯзбекҳо боис шудааст, ки ҳоло бо ҳар бор садо додани ин суруд онҳо низ дар бораи ҳаққи худ бар ин кишвар ва ҷойгоҳи худ дар ин сарзамин андеша намоянд ва дар ин самт рӯхия гиранд.

Ҳазораҳо яке аз қавмҳои қадимии муқими Афғонистон буда, дар бораи баромади қавмӣ ва сарзамини онҳо ривоятҳои бисёр мавҷуданд. Аммо фочеаи таърихии ин қавм дар он будааст, ки дар садсолаҳои охир бо мардумони атрофи худ аз ҷиҳатҳои гуногун тафовути бунёдӣ дошта, аз имконияти камтари ҳамзистӣ бо онҳо бархурдор будааст. Муаммои ҳазораҳо пеш аз ҳама, дар он будааст, ки онҳо аз назари баромади қавмӣ мутааллиқ ба қавмҳои туркию муғулӣ буда, аз назари забонӣ даризабон (форсигӯй) ва аз назари мазҳабӣ пайравони мазҳаби шиа ва гоҳо шиаи исмоилия мебошанд.

Яъне, агар онҳо аз назари забон бо тоҷикони Афғонистон умумият ёбанд, аз назари нажоду мазҳаб бо онҳо тафовут доштаанд ва ё, агар аз назари нажод бо ӯзбекҳои маҳаллӣ умумият ёбанд, аз назари забону мазҳаб аз онҳо тафовути ҷиддӣ доштаанд; бо қавми паштун бошад, аз ҳама назарҳо, чӣ забонӣ, чӣ нажодӣ ва чӣ мазҳабӣ фарқ доранд. Ҳамин тавр, дар ҷомеаи ањанавие, ки унсурҳое чун забон, мазҳаб ва қавмияту нажод нақши таъйинкунанда мебозанд, ҳамзистии ҳазораҳо бо қавмҳои дигар чандон осон набудааст.

Дар зеҳниятҳои қудратию иҷтимоии аńjanavii Афғонистон мардуми ҳазора ҳамчун як қавми нисбатан рушднаёfta ва аз назари иҷтимоӣ камфаъол таъриф шуда, ба он дар раддабандиҳои нонавиштаи қавмӣ «нақши чорум» қоил мешуданд. Яъне тасаввур ба ин буд, ки гӯиё

мардуми ҳазора асосан ба корҳои сиёҳ ва бахшҳои хидматрасонӣ машғул буда, ба истиснои шахсиятҳои алоҳида, на дар раддаҳои болои сиёсию қудратӣ, на дар раддаҳои болои фарҳангию маърифатӣ, на дар раддаҳои болои низомӣ ба таври васеъ ҳузур надошта, асосан ба хидматрасонӣ барои қи shrxо ва ҳалқҳои дигари Афғонистон машғул мебошанд. Албатта, воқеяяти ҳазораҳо фақат ҳамин набуд, вале назария ва амалияи қудратӣ дар Афғонистони анъанавӣ асосан рӯи ин зеҳният қарор дошта, ҳамин модели муносибатҳои қавмӣ дар ҷомеа татбиқ мегашт. Қобили таваҷҷуҳ аст, ки бахши бузурге аз мардуми оддии ҳазора низ ин «нақш» ва ин «сақфи иҷтимоӣ»-ии худро нохудогоҳ пазируфта, бо он қаноат менамуданд. Дар ҳақиқат, дар гузашта дастрасии ниҳоят маҳдуди ин қавм ба таҳсилот ва имкониятҳои дигари рушд боис мегашт, ки ин зеҳният миёни оммаҳо пояҳои устувор дошта бошад¹.

Дар миёни мардуми ҳазора ҳамеша афроди алоҳидаи босавод вучуд доштанд ва дар таърихи Афғонистон аз онҳо шахсиятҳои адабӣ, фарҳангӣ ва сиёсии сатҳи кишварӣ низ бисёр зуҳур намудаанд. Ҷун намуна метавон аз Султоналии Киштманд ёдовар шуд, ки дар солҳои 80-ум ба мақоми нахуствазирии Афғонистон расида буд.

Таҳаввули дуюм соҳиби созмони худии сиёсию низомӣ шудани мардуми ҳазора аст. Дар солҳои муқовимат дар муқобили Шӯравӣ дар Афғонистон ҳизбу ҳаракатҳои гуногуни ҷиҳодӣ ба вучуд омаданд, ки бахше аз онҳо аз ҳисоби аҳолии ҳазора низ ташаккул ёфта буданд. Бо гузашти замон аксари гурӯҳҳои ҳазораҳо дар атрофи созмони ягона ҷамъ шуда, Ҳизби ваҳдати исломии Афғонистонро ташкил доданд. Аз назари қавмӣ он асосан мардуми ҳазора ва аз назари мазҳабӣ асосан мардуми шиъаро ҷамъ оварда буд. Муносибатҳои бевоситаи ин ҳизб бо Эрон низ боис гашт, ки он аз назари сиёсӣ, низомӣ ва ақидатӣ бисёр тақвият ёбад. Ҳизби ваҳдат ба тадриҷ ба яке аз муҳимтарин ташкилотҳои сиёсӣ-

¹ دولت داری.ب.ا.هزاره ها: از قتل ما تا احیای هویت. کابل، 1375 (1996).—ص149. موسوی.م هزاره های افغانستان: تحقیقات: نیگ. تاریخی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی.

. Темирханов Л. Хазарейцы. Очерки новой истории. [Текст] / Л. Темирханов. - Душанбе, 1978. -С. 121.

низомии Афғонистон табдил шуда, ба қатори нӯҳ ҳизби асосии чиҳдии ин кишвар ворид гашт.

Дар солҳои пас аз пирӯзии муҷоҳидон ва хусусан, дар марҳилаи моҳияти қавмӣ гирифтани равандҳои сиёсии Афғонистон Ҳизби вахдат барои мардуми ҳазора аҳаммияти боз ҳам болотар қасб намуд. Он ҳамчун ниҳоди муттаҳидкунандаи зарфиятҳои сиёсӣ, низомӣ, иқтисодӣ ва инсонии ҳазораҳо нақши органи олии намояндагии ин қавм дар тамоми таҳаввулоти сиёсӣ-низомии Афғонистонро ба худ гирифт. Бо вучуди баъзе ихтилофҳои даврай дар сафҳои ин ҳизб, дар ҳар сурат маҳз ҷеҳарҳои он ҳамчун Муҳаммади Муҳаққик, Акбарӣ, Халилӣ ва гайра ҳамчун пешвоёни ҳазора дар Афғонистони муосир шинохта шуда, имрӯз низ ҳамчун намояндагони ин қавм тарафи муомилаҳои олии сиёсӣ мебошанд. Шахсияти дигари ин ҳизб Абдуалии Мазорӣ, ки миёнаи солҳои 90-ум аз тарафи гурӯҳи «Толибон» ба таври фочеавӣ кушта шуда буд, имрӯз ба рамзи вахдату муқовимати қавмию мазҳабии ҳазораҳо табдил шудааст. Ҳамин тавр, акнун мардуми ҳазора дар равандҳои сиёсию ҷамъиятии Афғонистон на ҳамчун як тӯдаи пароканда, балки зери роҳбарии муташаккили сиёсӣ ва созмонёфта ширкат менамояд. Тобеияти қавмию сиёсию мазҳабии онҳо ба роҳбарияти худ то ҳадде баланд аст, ки тибқи омори расмӣ дар интихоботи президентии соли 2005-ум төъдоди овозҳои ба даст овардаи шахсияти машҳури ҳазора Устод Муҳаммади Муҳаққик ба төъдоди овоздиҳандагони ҳазора тақрибан баробар буд. Маҳз ҳамин ҳолат яке аз нуктаҳои қавии ин қавм дар Афғонистони имрӯза ба ҳисоб меравад¹.

Таҳаввули сеюм дар ҳаёти ҳазораҳо вахдати мазҳабӣ ва бозсозии бофти мазҳабии онҳост. Албатта, ҳазораҳо ҳамчун ақаллияти мазҳабӣ дар иҳотаи мазҳаби дигар ҳамеша муҳити қавии сарбастаи мазҳабӣ доштаанд ва урфу меъёрҳои мазҳабӣ дар онҳо бисёр қавӣ будааст. Аммо дар даҳсолаҳои охир чанд омили иловагӣ ба тақвияти ҳувияти мазҳабии онҳо

¹ Ниг.: Раҳнамо А. Афғонистон ва Осиёи Марказӣ: дурнамои таъсирпазирӣ. [Матн] / А.Роҳнамо. - Душанбе, 2014. - С.225-226.

мусоидати ҷиддӣ намудааст. Аввалан, дар раванди муқовимати зиддишӯравӣ, ки асосан мазмуни идеологию динӣ гирифта буд, бисёр арзишҳои динӣ дар Афғонистон ба шакли таъкидшуда эҳё шуданд, ки муҳимтарини онҳо мағҳумҳои ҷиҳод, муқовимат, шаҳодат ва ғайра мебошад. Дар муҳити ҳазораҳо ин арзишҳо маҳз дар ҷорҷӯби арзишҳо ва анъанаҳои мазҳаби шиа дар ин самт эҳёи дубора ёфтанд.

Сониян, бо рух додани инқилоби исломӣ дар Эрон (1979) ва аз назари сиёсӣ бисёр фаъол шудани ҷаҳони шиа, мардуми ҳазораи Афғонистон низ ҳамчун бахше аз ҷаҳони шиа зери таъсир қарор гирифта, арзишҳои мазҳабӣ-сиёсии онҳо ба таври фаъолтар ба ҳаракат даромад. Ҳуди дар ҳамсоягии Афғонистон ба миён омадани низоми сиёсии қавӣ дар доираи мазҳаби шиа тамоми муҳити фикрию сиёсии мардуми ҳазора, хусусан, муҳити уламои динии онро дигаргун сохта, бо арзишҳо ва мағҳумҳои бисёр коркардшуда мусаллаҳ намуд. Хусусан, умумияти алифбо ва забон имкон дод, ки муҳити мазҳабӣ-сиёсии ҳазораҳо ба муҳити мазҳабӣ-сиёсии Эрон пайвастӣ бевосита пайдо намуда, аз тамоми дастовардҳои фикрии он ба таври васеъ истифода намояд. Масалан, қариб аксари адабиёти фикриву мазҳабии нашри Эрон дар дастраси мардуми ҳазора қарор гирифт, ки он на танҳо боиси эҳёи мазҳабӣ, балки боиси як инқилоби фикрии амиқ дар муҳитҳои таҳсилкардаи ҳазораҳо гашт

Омили сеюм ва шояд бисёр муҳим дар ин раванд ташаккули қишири қавии уламои исломии шиа дар муҳити ҳазораҳо бошад. Дар тӯли ин даҳсолаҳо ҳазорон нафар ҷавонони ҳазора на танҳо дар донишгоҳҳо, балки дар мадрасаҳои динӣ ва ҳавзаҳои мазҳабии қишварҳои дигар, хусусан, Эрон, Покистон, Ироқ ва ҳатто мадрасаҳои динии Аврупо таҳсилоти баландсатҳи динӣ дида, дар ниҳоят қишири қавии уламои мазҳабиро ба миён оварданд. Таҳсили динии намояндагони ҳазораҳо хусусан, дар ҳавзаҳои илмии Эрон миқёси бисёр васеъ доштааст. Яке аз хусусиятҳои асосии уламои мазҳабии ҳазора дар он аст, ки онҳо дар ин солҳо таҳсилоти босифат дида, бо равишҳои навтарини таблиғу даъват мусаллаҳ ва ба баҳсҳои навтарини сатҳи минтақавӣ ва ҷаҳонӣ ворид

мебошанд. Шояд дар таърихи Афғонистон ҳолати беназир аст, ки имрӯз уламои шиаи ҳазора бо вуҷуди дар ақаллияти мутлақ қарор доштан, дар аксари баҳсҳои динию мазҳабӣ дар сатҳи умуимилӣ ва дар саҳнаи расонаҳо аз худ рақобатпазирии ҷиддӣ нишон медиҳанд¹.

Яке аз натиҷаҳои муҳимми ин таҳаввул ташаккули идоракуни мазҳабии пайравон ва ташаккули нигоҳи мазҳабӣ дар омма мебошад, ки пайомадҳои муҳимми сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ дорад. Аз ҷумла, дар масъалаҳои сиёсӣ имрӯз мавқеи уламои шиаи ҳазора дар бораи маҳз ба номзадҳои ҳазора ва ё номзади мавриди таъйиди роҳбарони ҳазора овоз додани ҳазораҳо дар натиҷаҳои интихоботҳои парлумонӣ ва президентӣ таъсири бевоситай худро доштааст. Дар масъалаҳои иқтисодӣ бошад, дар сатҳи нав фаъол шудани институти хумс (пардохти 20% аз даромади пайравон ба роҳбарони мазҳабӣ) вазъияти иқтисодӣ ва молиявии уламои динии ҳазора ва муассисаҳои таълимии динии онҳоро бисёр боло бурдааст. Баъзе уламои ҳазора ҳатто дар мавриди аз тарафи ҳазораҳо ба мардуми ғайри ҳазора нафурӯҳтани замину хонаву боғҳо ва баръакс, аз мардуми ғайриҳазора харидани моликияти ғайриманқул хулосаҳои динӣ содир намудаанд, ки аз тарафи пайравон асосан риоят мешавад.

Таҳаввули чорум, ки ҷамъбости ҳамаи он тағиирот аст, дар ниҳоят амалан шикаста шудани «сақфи иҷтимоӣ»-и мардуми ҳазора дар ҷомеаи Афғонистон мебошад. Яъне, имрӯз мардуми ҳазора дигар мақоми як мардуми рушднаёфта ва бемавқеъро надошта, ба яке аз баҳшҳои фаъоли ҷомеаи Афғонистон табдил шудааст. Акнун ҳазораҳо дар ҳамаи арсаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, сиёсӣ, низомӣ ва фарҳангии Афғонистон нақш ва ҳузури фаъол ва гоҳо пештоз дошта, бо устуворӣ ва маҳорати фавқулодда ҳуқуқу ҷойгоҳи худро ҳимоя менамоянд. Аз ҷумла, онҳо дар тақсими қудрати сиёсӣ дар Афғонистон иштироки мустақим ёфта, мақомҳое чун муовини раиси ҷумҳур, вазЭрон, вакилони порлумон, аъзои сенат, раисони вилоятҳову шаҳрҳо, роҳбарони ҳизбҳои сиёсӣ, роҳбарони муассисаҳои

¹ Ниг.: Темирханов Л. Ҳазарейцы. Очерки новой истории. [Текст] / Л.Темирханов. - Душанбе, 1978. – С. 121.

идорио таҳсилӣ ва ғайраро ба дӯш доранд. Ҳатто дар интихоботи соли 2014, ки номнависии номзадҳо ба он ҳоло оғоз ёфтааст, аксари номзадҳои асосӣ яке аз муовинони худро ҳатман аз номояндагони мардуми ҳазора интихоб кардаанд. Дар фазои ииттилоотии кишвар низ онҳо яке аз иштирокдорони фаъолтарин буда, ҷандин шабакаҳои радиоиву телевизионӣ, рӯзномаю маҷаллаҳо, барномаҳои таҳлилию иттилоотӣ ва ғайраро гардонандагӣ мекунанд.

Хулоса, баррасии фазои муносибатҳои қавмии Афғонистон нишон медиҳад, ки:

- қобили зикр аст, ки дар даҳсолаҳои гузашта ӯзбекҳои Афғонистон дар раванди сиёсии умумимилӣ маъмӯлан дар канори тоҷикони ин кишвар қарор дошта, дар таркибҳои эътилофие чун «эътилофи миллӣ», «эътилофи шимол», «ҷабҳаи муттаҳида» ва ғайра дар баробари паштунҳо мавқеи ягона доштаанд. Ҳусусан, дар даврони мухолифат бо «Талибон» ӯзбекҳо наздиктарин муттаҳиди тоҷикони Афғонистон буда, дар як ҷабҳаи муттаҳида фаъолият менамуданд. Аммо дар марҳилаи нави таҳаввулоти Афғонистон роҳбарони ӯзбекҳои ин кишвар талош намудаанд, ки аз эътилоф бо муттаҳидони табиӣ ва таърихии худ, яъне тоҷикони Афғонистон канор рафта, дар муомилаҳои сиёсӣ ҳамчун нирӯи мустақил ва ё дар эътилоф бо паштунҳо ширкат намоянд. Чунин вазъияти эътилофҳои қавмӣ, ки дар ташаккули он нақши мушовЭрони беруниро низ кам намедонанд, барои таърихи муосири Афғонистон падидай нисбатан нав буда, муносибатҳои қавмӣ дар ин кишварро ба марҳилаи дигари худ ворид намудааст;

- баррасии вазъияти умумии ақаллияти ӯзбекҳо дар Афғонистон нишон медиҳад, ки дар тӯли «инқилоби қавмҳо» ҷойгоҳи ин ақаллияят дар фазои фарҳангиву иттилоотӣ ва дар низоми қудративу сиёсии Афғонистон ба таври ҷиддӣ таҳаввул ёфта, нақши онҳо дар равандҳои сиёсии ин кишвар дар муқоиса бо гузашта хеле ҷиддитар гаштааст;

- имрӯз мардуми ҳазора он сақфи анъанавии иҷтимоиро, ки низомҳои пешин барои онҳо дар зеҳни ҷомеа ҷой намуда буданд, комилан

шикаста, ба як қавми дар доираи зарфиятҳои худ соҳиби қудрат, соҳиби сухан, соҳиби мавқеъ, соҳиби ҳуқуқ ва соҳиби эътибору эҳтиром табдил мегарданд. Албатта, инро низ бояд зикр намуд, ки ояндаи роҳи рушди ин мардум дар шароити дохилий ва минтақавӣ чандон ҳамвор ва сода наҳоҳад буд, вале дар муқоиса бо ҳолате, ки онҳо дар даҳсолаҳои пешин доштанд, метавон гуфт, ки ин ҳолати нав дар воқеъ як инқилоб ва як зуҳури баланди ҳазораҳо мебошад;

- имрӯз дар фазои ҷамъиятии Афғонистон метавон қишири таҳсилкардае аз мардуми ҳазораро мушоҳида намуд, ки дар самтҳои гуногун ва дар сатҳҳои баланд саҳнадорӣ менамоянд. Дар ин марҳилаи кӯтоҳ садҳо нафар намояндагони ин қавм ҳамчун муҳандис, духтур, файласуф, сиёsatшинос, устоди донишгоҳ, тафсиргари сиёсӣ, журналист, адиб, рӯҳонӣ ва ғайра мавриди шинохт ва эътирофи мардуми Афғонистон гаштаанд. Ҳулоса, дастёбӣ ба таҳсили баланди муосир ва ташаккули як қишири таҳсилдидаи бонуфӯз яке аз дастовардҳои асосии мардуми ҳазора дар даҳсолаҳои охир будааст;

- мардуми ҳазора инсичоми мазҳабӣ ёфта, бофти мазҳабии онҳо комилан бозсозӣ гардид. Бешубҳа ин омил барои устувор гаштани мавқеияти сиёсӣ, низомӣ, фарҳангӣ ва иҷтимоии ҳазораҳо дар ҷомеаи Афғонистон нақши ҷиддӣ мебозад.

ХУЛОСА

Масъалаи миллӣ ва баҳси федералишавии Афғонистон бе муболига яке аз баҳсҳои мубрами илмӣ буда, таҳлили он яке аз душвортаринҳо ба ҳисоб меравад. Рисолаи мазкур нахустин кушиши таҳлили маводи мавҷуда дар ин масъала мебошад. Муаллиф тамоми мураккабии ин масъаларо дарк мекунад. Чунки масъалаи миллӣ ва баҳси федералишавии Афғонистон аз нигоҳи назарияйӣ ҳақ дорад, ки дар баҳсҳои илмӣ ҷой дошта бошад. Аз ҷиҳати дигар бодарназардошти умумияти қавмии халқҳои минтақа барои давлатҳои ҳамсоя метавонад таъсири муайянे расонад. Манзури мо сирф кушиши баррасии ин масъала буд. Ҳамин тариқ мо ба чунин хулоса расидем, ки:

- дар Афғонистон, ки бо Ҷумҳурии Тоҷикистон марзи тӯлонӣ, муштаракоти фарҳангӣ, забонӣ, динӣ ва расму суннатҳои ягона дорад, беш аз ҷор даҳа аст, ки ҷанг идома дорад. Ин вазъият ва авҷ гирифтани баҳси низоми федералӣ дар Афғонистон наметавонад боиси нигаронии ҳамсояҳои мо нашавад;

- сабабҳои сар задани баҳси федерализм дар Афғонистон ба андешаи коршиносон – тӯлонӣ шудани ҷанг, ихтилофҳои сиёсӣ, идеологӣ, мазҳабӣ, қавмӣ, забонию самтӣ, аз як тараф ва мудоҳилаи кишварҳои минтақавӣ ва қудратҳои ҷаҳонӣ аз тарафи дигар мебошанд. Таҷрибаи ҷанд соли ҷанг нишон медиҳад, ки дар баробари дигар омилҳо ихтилофоти қавмӣ дар солҳои ахир ҳеле тезутунд шудааст;

- сабаби шиддат гирифтани ихтилофоти қавмӣ, қабл аз ҳама, дар он аст, ки қавмҳои сокини ин кишвар фикр мекунанд, ки ҳаққу ҳукуқи онҳо дар қудрати сиёсӣ таъмин нашудааст. Ҳатто намояндагони қавми паштун ҳам, ки қудрати сиёсиро дар даст доранд, аз мавқеи худ дар қудрат розӣ нестанд. Олимони мардумшинос, ки нақшай қавмии Афғонистонро таҳия намудаанд, ба мавҷудияти 55-57 ғурӯҳи этникӣ таъқид мекунанд, ки бо 33 забон гуфтугӯ менамоянд. Ба ин далел аст, ки Афғонистонро баъзе

мутахассисон музei қавмҳо, забонҳо, мазҳабҳо, расму суннатҳои гуногун меноманд;

- аз миёни ин ҳама қавмҳо тоҷикон ва паштунҳо сернуфузтарин қавмҳо дар ин кишвар мебошанд. Дар Афғонистон ҳеч гоҳ саршумории пурраи нуфус – барӯйхаттирии аҳолӣ гузаронида нашудааст ва таносуби дақиқи байни қавмҳо маълум нест. Бо вучуди ин, дар маълумотномаҳои ба нашррасида паштунҳо аксарияти аҳолӣ пиндошта мешаванд ва ин назарияи «аксарияти қавмӣ», «қавми давлатсоз» то имрӯз дар байни нуҳбагони паштун устувор аст ва бар пояи ҳамин назария паштунҳо роҳбарии давлатро дар Афғонистон ҳаққи инкорнопазири паштунҳо медонанд. Аммо воқеият ин аст, ки мувофиқи маълумотҳои мавҷуда имрӯз ҳечқавме аксарияти аҳолии мамлакат, яъне беш аз нисфи онро ташкил намекунад ва Афғонистонро коршиносон кишвари ақаллиятҳои қавмӣ меноманд;

- ҷомеаи паштунҳо асосан бо расму суннатҳои қабилавии худ зиндагони менамоянд. Маҷмӯаи қонун ва анъанаҳои қабилавӣ дарбаргирандаи идеология, хуқуқи анъанавӣ ва қонун барои паштунҳост ва онҳо ҳатто аҳкоми исломро то ҳадде қабул мекунанд, ки ба қонунҳои қабилавӣ муқобил набошанд. Олимон ташаккули паштунҳоро ба сифати ҳалқи ягона ба асрҳои XI-XII мансуб дониста, ватани аслии онҳоро доманакӯҳҳои Сулаймон дар марзҳои шарқии имрӯзаи Афғонистону Покистон медонанд. Паҳншавии онҳо ба минтақаи Афғонистони имрӯза ва ё Хурросони дирӯза ба асрҳои XV-XVI рост меояд. Сайёҳон ва дипломатҳои европоӣ ба мисли М.Элфинстон ва А. Бёрнс менависанд, ки ҳатто дар аввали асри XIX тоҷикон аксарияти аҳолии шаҳрҳои шарқ ва ҷануби Афғонистонро ташкил медоданд;

- баҳси низоми федералӣ бар асоси принсипҳои муайяни демократӣ дар Афғонистон аз як сӯ як баҳси тоза аст, аз сӯйи дигар бо таваҷҷуҳ ба печидагиҳое, ки роҳҳои амалӣ намудани он дар ҷомеаи мо дорад, роҳандозии баҳсҳо ва гуфтугуҳои амиқи ҳамаҷониба, пажӯҳишҳои

чомеашиносони антропологӣ ва ташкили семинарҳову конференсияҳо ва ҳамоишҳои академиро дар ин росто талабгор мебошад. Бахши омӯзиш ва фарҳанги «Ҳизби конгресси миллӣ»-и Афғонистон ба манзури тавсифи усулҳои назариявӣ ва ҷустӯзи механизмҳои амалии муносиби низоми федералӣ, дарки дурусти асосҳои демократияи федералӣ, кори васееро дар ин замана роҳандозӣ намудааст;

- «Ҳизби конгресси миллӣ»-и Афғонистон нигарониҳои қишлоғи мухталифи мардумро ки таҳти таъсири таблиғоти харобсозии гурӯҳҳои ғофил аз оғаҳӣ дар бораи дурнамои низоми федералӣ бар асоси усули демократидарк мекунад ва борои пешниҳоди посухҳои қонеъкунанда ба ин нигарониҳо, воқеяти сатҳи огоҳии мардум, корзори густурдаи назариявиро дар ин замана барномарезӣ кардааст;

- федерализм як намуд низоми сиёсӣ аст, ки бар асоси таъмини баробарҳуқуқии аққалиятҳо ва аксариятҳои миллӣ, иҷтимоӣ, динӣ ва ғайра поягузорӣ мешавад. Моҳияти ин навъи низом бар соҳторе мутамарказ мегардад, ки аз як сӯ татбиқи васеъи усули демократияро имкон медиҳад ва аз сӯйи дигар, амали мутмаини қонунияти миллӣ, интихоби фарҳангии гурӯҳҳои иҷтимоиро дар фаъолияти сиёсӣ устувор месозад;

- таҷрибаи истиқрори низоми федералӣ ҳукуматҳои миллиро ба таври фазояндаҳои ниҳодманд, таъминоти некӯаҳволӣ, ҳамкорӣ, волоияти қонун, озодиро пойдор соҳта, пешрафти иқтисодӣ ва зиндагии сулҳомези миллиро таъмин намудааст;

- федерализм он гуна, ки дар таърифу тасвири баъзе аз сиёсатмадорони Афғонистон падидор шуда, ба мағҳуми ҷудоиталабӣ нест, балки борои чомеаи ҷандқавмӣ ва гусастаи Афғонистон ба унвони омил ва ниҳоди муассире ба шумор меравад, ки борои истиқрор ва таҳқими зерсоҳторҳои гуногуни миллӣ дар соҳаҳои иқтисодӣ, фарҳангӣ, сиёсӣ, қонунӣ ва амниятӣ муҳимтарин интихоб мебошад. Ойини федерализм ба ҷустуҷӯи заифии ҳукумати марказӣ нигаронида нашудааст,

балки ба маъни тақсими қудрат, васеъ намудани имтиёзхову ихтиёрҳои қонунӣ ваҳуқуқӣ ба қавмҳои гуногуни кишвар аст, ки дилбастагию эътимоди онро ба низоми сиёсию тамомияти арзии кишвар босубот ва ҳамоҳанг месозад. Соҳтори федералӣ аз лиҳози ҳуқуқӣ бар асоси асолати ҳукумати марказӣ мебошад, ки олитарин сатҳи қабули қарор аст ва ҳокимияти миллӣ дар асоси усули мусолиҳаи миллӣ амал мекунад;

- дар таърихи Афғонистон маркази сиёсии пурқуввате дар шакли давлати мутамарказ набуд, ки қавму қабилаҳо ва гурӯҳҳои этникро дар атрофи худ муттаҳид созад. Балки дар воқеият маркази заифе буд, ки ба қавмҳо ва роҳбарони қавмӣ иҷозат медод, то аз навъи худидораи маҳаллӣ барҳӯрдор бошанд. Давлати марказӣ дар Афғонистон талош накард то таъсири худро дар саросари кишвар густариш диҳад. Ба ғайр аз пойтаҳт ва марказҳои вилоятҳо хузури давлат дар соири қаламрави кишвар ё начиз буд ва ё баҳусус дар деҳаҳои дурдасти қабиланишин ҳеч гуна назорати мустақими давлати марказӣ вучуд надошт;

- баррасии масъалаи низоми ояндаи давлатдории Афғонистон дар доираҳои илмӣ ва сиёсии ҳам Кобул ва ҳам марказҳои дигари илмӣ тайи солҳои охир идома дорад. Сарҳадҳои Афғонистон мисли сарҳадҳои кишварҳои ҳамсоя дар натиҷаи рақобати қудратҳои ҷаҳонӣ на аз рӯйи усули этникӣ, балки аз рӯйи усулҳои ҳарбӣ-сиёсӣ ташаккул ёфтаанд. Аз сабаби ҷойгиршавии кишвар дар байни қаторкӯҳҳои баланд, роҳҳои рафтумади бад, фарқиятҳои қавмӣ байни минтақаҳои Афғонистон устувор бокӣ монданд. Паштунҳо аҳолии аксар вилоятҳои ҷануби Афғонистон – баҳусус минтақаҳои бо Покистон ҳамсарҳад мебошанд. Дар вилоятҳои марказӣ – аз ҷумла пойтаҳт – шаҳри Кобул ва дар шимолу шарқи ҳамсояи Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи зиёди тоҷикон зиндагӣ доранд. Ӯзбекҳо ва туркманҳо асосан дар вилоятҳои шимолу ғарб, ки бо Ӯзбекистон ва Туркманистон ҳамсарҳаданд, зиндагӣ мекунанд. Ин се гурӯҳи қалони этникӣ дар муносибатҳои хеле мураккаб, ки чун қоида, решоҳои таърихии тулонӣ доранд, қарор доранд. Ихтилофоти динӣ низ

барои Афғонистони воҳид таъсири манғӣ дорад. Ҷамъияти мусулмонони Афғонистон асосан суннимазҳаб буда, мусулмонҳои шиамазҳаб, ки аз ҷониби Ҷумҳурии Исломии Эрон дастгирӣ мешаванд, бо суннимазҳабон дар рақобат қарор доранд;

- миллатгарои паштунҳо дар давлати Дурронӣ (таъсиси давлати Афғонистон аз ҷониби Аҳмадшоҳи Дуронӣ дар соли 1647), ки ҳамеша рамзи бузургии таърихии давлатдории паштунҳо ҳисобида мешуд, равshan таҷассум ёфтааст. Пас аз фурӯпоши он (соли 1819) ғояи – «паштунизм ислом аст ва ислом паштунизм аст» – асоси сиёсати нави ҳокимони афғон (ҳамзамон дар ибтидои асри XIX) дар заминаи муттаҳид соҳтани сарзамин ва ҳалқҳои мустақил, ки дар давраи ҳаробиҳои Дурронӣ ба вучуд омада буданд, ташаккул ёфт. Сабаби заиф шудани ҳокимиюти марказӣ ва пошхӯрии давлати Дуронӣ бесарусомониҳои пурраи феодалӣ буданд. Вилоятҳое, ки А. Дуронӣ ба давлати мутамаркази Афғонистон дохил намуда буд, ё мустақил шуданд ва ё зери таъсири ҳамсаъҳои пурқудрат афтоданд.

Аммо сарварони баъдии Афғонистон хатари пошхӯрии давлати муттаҳид ва мустақили худро дарк намуда, қушиши худро барои эҳёи он равона карданд. Амир Ҷӯстмуҳаммадхон (солҳои 1843 то 1863), яке аз фаъолтарин пайгЭрони ин сиёsat буд. Вай ба ишғоли шимоли кишвар оғоз намуда, дарк мекард, ки мустамлиқадории канорӣ давлати ягонаи Афғонистонро мустаҳкам мекунад. Дар замони ҳукмронии ӯ Балҳ, Ҳулм, Ақчу, соҳили чали Амударё, Қаттағон, Қундуз, Бағлон ва Ҳирот, ки асосан қаламрави зисти аҳолии ғайрипаштун буданд, тасарруф карда шуданд. Ин сиёsatро амир Шералихон идома дода, барои мустаҳкам кардани нуфузи паштунҳо дар шимоли кишвар нисфи артишашро дар Ҳирот ва дигар вилоятҳои ин минтақа нигоҳ дошт;

- яке аз ҳусусиятҳои фарқунандай ҳаёти сиёсии Афғонистон дар солҳои 60 – уми асри XX аз он иборат буд, ки ҳизбу ҳаракатҳои милатгаро ба саҳнаи мубориза ворид гардианд. Яке аз чунин ҳизбҳои сиёсии

миллатгаро ҳизби «Афғон миллат» буд, ки бо ҳамин ном рӯзнома низ чоп мекард. Асосгузор ва роҳбари ҳизби «Афғон миллат» шаҳрдори Кобул Ғулом Муҳаммад Фарҳод буд. Ба ташаккули андешаҳои сиёсии Ғулом Муҳаммад Фарҳод солҳои таҳсил дар Олмони фашистӣ ва шиносоӣ бо ғояҳои сотсиалистони миллатгаро, таъсири муайян расонидааст. Мазмуни асосии интишороти рӯзномаи «Афғон миллат» эҷоди «руҳи миллати ягона», ки «дармони ҳамаи дардҳои иҷтимоӣ», хоҳад гашт, ба шумор мерафт. «Муттаҳид намудани тамоми қавму қабилаҳо ва ҳалқҳои Афғонистон ҳамчун миллати ягона, расму ойин, урғу одат ва анъанаи воҳид, ҳаёти иҷтимоӣ – ҳуқуқӣ, моддӣ – маънавии онҳоро ҳамчун фарҳанги ягона» талаб намуда, ношЭрони ин рӯзнома бо ин роҳ меҳостанд «ба ҳадафи ягона, ки ниёзи умумӣ, руҳи воҳид ва ғояҳои умумимиллӣ мебошанд» бирасанд¹.

- ҳамчун ҳаракати паштунҳо ва паштунгаро шинохта шудани ҷунбиши «Толибон» боиси ҳам дар доҳили Афғонистон ва ҳам хориҷ аз он коҳиш ёфтани эътибори миллати паштун гаштааст. Ҳусусан, падидаҳое ҷун ҳушунату бераҳмии намояндагони ин ҷунбиш, муносибати иртиҷои онҳо бо масъалаҳои фарҳангӣ маориф ва аз ҷумла, бо масъалаи ҳуқуқи занон ва таҳсили духтарон, тафсири ифратии онҳо аз шариати исломӣ, муносибати онҳо бо намояндагони қавму миллиятҳои дигари Афғонистон, аз ҷумла, дар тӯли ҳамлаи онҳо ба баҳшҳои шимоли кишвар ва истифода аз сиёсати «замини сӯхта» дар ин минтаҳаҳо ва ғайра боис гаштанд, ки миллиятҳои дигари Афғонистон аксари ин амалу муносибатҳоро ба қавми паштун нисбат диханд. Илова бар ин, қисса ва ривоятҳои зиёди иттилоотӣ дар бораи ваҳшати ҷунбиши «Толибон», баҳши васеи мардумро бо тарсу ваҳшат рӯ ба рӯ сохта, дар муносибати онҳо бо мардуми ғайрипаштунзабони кишвар таъсири манғӣ гузоштааст;

¹ Ниг.: Нуриддинов Р.Ш. Идейная борьба лево – демократических и право – исламистских сил в Афганистане во второй половине XX века. - Душанбе, «Ватанпарвар», 2003. – С.71-72.

- дар бархе аз адабиёти илмӣ ва сиёсӣ, ки дар бораи вазъи миллии Афғонистон навишта шудаанд, коршиносон тоҷиконро таҳти унвони «аҳолии шаҳрӣ» низ арзёбӣ менамоянд. Ин арзёбии тасодуфӣ нест, чунки дар воқеъ бештари аҳолии шаҳрҳои бузурги кишварро мардуми даризабон, нахуст аз ҳама тоҷикон ташкил медиҳанд. Аммо дар маҷмӯъ тоҷикон тақрибан дар саросари қаламрави Афғонистон, дар тамоми вилоятҳои кишвар умр ба сар мебаранд. Аз қадимулаём тоҷикон дар се нуқтаи асосии Афғонистон: шимолу ғарбии кишвар (соҳили дарёи Халилруд, вилояти Ҳирот ва шаҳри Ҳирот) шимолу шарқии кишвар (вилоятҳои Бадахшон, Тахор ва ғайра) ва дараи Панҷшер (шаҳри Чорикор ва ғайра) зиндагӣ мекарданд;

- як ҷиз Ҷавшан аст - вазъ дар Афғонистони имрӯза ба қуллӣ тағйир ёфт: барқарорсозии ҳукмронии паштунҳоро дар ҳаёти сиёсии кишвар на танҳо ҳалқҳои ғайрипаштун қабул надоранд, балки вазъияти байналмилалӣ ба он мусоидат намекунад. Имрӯз яқин аст, ки ягон неруи сиёсӣ ба таҳқими мавқеи як миллат бар зарари манфиатҳои гурӯҳҳои дигари этникуи кишвар, ки бе иштироки онҳо таъмини сулҳ дар Афғонистон ғайриимкон аст, манфиатдор нест;

- дар ду даҳсолаи охир ин ақаллияти қавмӣ талош намудааст, ки барои худ ҳам дар фазои фарҳангиву иттилоотии Афғонистон ва ҳам дар низоми сиёсию қудратии он ҷойгоҳи ҷиддӣ қасб намояд. Талоши ӯзбекҳои Афғонистон дар ин самт ҳамзамон дар ду сатҳи мураккаб идома доштааст, ки аввалий, раванди бозёфти ҳуввияти миллии ӯзбекӣ ва дуввумӣ, раванди таҳқими мақоми ӯзбекҳо дар низоми сиёсию қудратии Афғонистон мебошад. Баррасии муҳтасари ҳар ду сатҳи ин раванди печида моҳияти таҳаввулоти асосӣ дар вазъияти ӯзбекҳои Афғонистон дар ду даҳсолаи охир ва хусусан, сарнавишти онҳо дар тӯли «инқилоби қавмҳо»-ро рӯшан нишон медиҳад.

Дар даҳсолаи охир дар зиндагии мардуми ҳазораи Афғонистон чанд таҳаввули бузурге ба вучуд омад, ки боиси тағйироти ҷиддӣ дар

сарнавишт ва چойгоҳи сиёсию иҷтимоии ин қавм дар Афғонистон гашт. Таҳаввули муҳим ташаккули қишири васеи таҳсилдида миёни мардуми ҳазора мебошад. Албатта, намояндагони ин қишир дар марҳилаҳо ва бистарҳои гуногун шакл гирифта, гоҳо дорои самту мактабҳои гуногуни фикрию сиёсӣ ҳастанд, аммо дар шароити моҳияти қавмӣ гирифтани равандҳои сиёсию қудратии Афғонистон онҳо дар маҷмӯъ, ҳамчун намояндагони қавми ҳазора саҳнадорӣ меқунанд.

II. Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот

Зарур аст, ки барномаи дурнамои фаъолияти давлат ва ҷомеа дар самти таҳқими шакли сиёсии қишвар таҳия карда шавад. Ҳангоми таҳлили чунин барнома ба ҳолатҳои зерин диққат додан зарур аст:

- якум, дар байни муҳаққиқон ва коршиносон то ҳанӯз нуқтаи назари эътирофшудаи умумӣ доир ба дараҷаи камолоти иҷтимоии ҷомеаи Афғонистон дар маҷмӯъ ва ташаккули муносибатҳои муосири миллӣ вучуд надорад;
- дуюм, дар ҷомеа қӯшиши ташаккули «давлат – миллат» бо нақши бартарии гурӣҳи этникии паштун дар амалияи воқеӣ қобили қабул набуд;
- сеюм, набудани анъанаҳои таърихии дар рӯҳияи давлатсозӣ, шуури таърихии ҷамъиятӣ, сатҳи хеле пасти фарҳанги умумии аҳолӣ;
- ҷорум, афзалияти манфиатҳои қабилавӣ аз манфиатҳои давлатӣ ба пешрафти қишвар ва ташкили соҳтори самарабахши ҳокимият мусоидат накард;
- панҷум, раванди ба эътидол овардани вазъ дар Афғонистон тавассути ноил гардидан ба мувофиқа миёни гурӯҳҳои гуногуни этникӣ - сиёсии қишвар ва инчуни мавҷудияти мутавозини онҳо дар соҳторҳои қудратӣ осон мегардад.
- шашум, раванди пайдоиш ва таҳаввули давлатдории Афғонистон бо бартарияти соҳтори қавмӣ дар низоми этникии ҷомеа, низоъҳои этникӣ

- сиёсӣ ва муборизаҳои этникӣ - минтақавӣ ҳамчун воситаи ба даст овардани қудрат вобастагӣ дорад;

- ҳафтум, бо мақсади ба раванди навсозии Афғонистон ҷалб намудани ҳазораҳо масъалаи ба таҳсили миёна ва олии таҳассусӣ фаро гирифтани ҳазораҳо ҳаллу фасл карда шавад. Дар даврони ҳукумати Ҳизби демократии ҳалқи афғонистон ҳазорон нафар ҷавонони ҳазора дар донишгоҳҳои Афғонистон ва Иттифоқи Советӣ дар ихтисосҳои гуногун таҳсил диданд ва дар тамоми соҳаҳои хоҷагии ҳалқ саҳм доштанд;

- ҳаштум, ба таҳсил дар донишгоҳҳои олий фаро гирифта шудани ҷавонони дигар ақалиятҳои миллӣ, ки ҳамчун муҳоҷЭрон дар хориҷи қишвар паноҳанда шудаанд. Ҳусусан, дар солҳои охир теъдоди таҳсилкардагон аз ҳисоби намояндагони ақаллиятҳои миллӣ дар донишгоҳҳои олии Америка, Иттифоқи Европа ва ғайра ниҳоят зиёд гашта буд.

РЎИХАТИ АДАБИЁТ
САНАДХОИ МЕЪЕРИИ ҲУҚУҚӢ

1. Конституция Федеративной демократической республики Эфиопия
http://www.civicvebs.com/cwvlib/constitutions/Ethiopia/constitution_1994.htm.
2. Конституция Исламской Республики Пакистан: <http://www.pakistani.org/Pakistan/constitution>.
3. Конституция Аргентины 1994 г.: <http://www.georgetown.edu/pdba/Constitutions/Argentina/argen94.html>.
4. Конституция Австралии: <http://www.aph.gov.au/senate/general/constitution>
5. Конституционные акты (конституции) Канады на сайте Министерства юстиции: <http://laws.justice.gc.ca/en/cost> (на французском языке: <http://lois.justice.gc/fr/const/index.html>).
6. Конституции зарубежных стран. - М.: Юрлитинформ, 2003.
7. Конституция Российской Федерации: Комментарий Конституционного суда РФ, официальный текст, принятие и вступление в силу поправок к Конституции РФ. 2-е изд. доп. и перераб. - М.: Юрайт, 1999.
8. Конституция Индии. // <http://indiacode.nic.in/coiweb/welcome.html>.
9. Конституция Федеративной Республики Нигерия. // <http://www.nigerialaw.org/ConstitutionsOfTheFederalRepublicOfNigeria.htm>
10. Қонуни асосии Ҷумҳории Исломии Афғонистон: //Матни расмӣ. - Кобул: 1388 (2010). – 121 с.

Захираҳои электронӣ

11. Аз хоки Афғонистон алайҳи кишвари дигаре истифода наҳоҳад шуд [Манбаи электронӣ] // <http://www.afghanmaug.net/-mainmenu-36/1401v15-1401> (дастрасӣ: 15.03.2019)

12. Аҳмад Ҷ. Наздикӣ Эрон бо истифодаи беравия обҳои муштаракро хушконидааст [Манбаи электронӣ] / <http://www.irdiplomacy.ir/fa/news/1949138/> (дастрасӣ: 07.03.2019.)
13. Вазири умури муҳочирони Афғонистон: ҳудуди 2 миллиону 340 ҳазор муҳочир дар Эрон дорем. <https://fa.euronews.com/2019/02/20/afghanistan-refugess-repatriation-ministre-more-2millions-40thousands-afghans-in-iran> (дастрасӣ: 21.02.2019)
14. Ғанӣ А. Дар бораи шаш мавзӯъ бо Эрон гуфтугӯ мекунем [Манбаи электронӣ] <https://af.sputniknews.com/afghan/20160707754204/> (дастрасӣ: 03.02.2019)
15. Ғанӣ М.А. Матни комили суханронии раиси Ҷумҳурии Исломии Афғонистон дар маросими ифтитоҳи соли панҷуми давраи шонздаҳуми тақнини Шурои миллии Афғонистон [Манбаи электронӣ]. / М.А. Ғанӣ // <https://president.gov.af/fa/2015/03/07/> (18.04.2019)
16. Ғанӣ М.А. Матни комили суханронии раиси Ҷумҳурии Исломии Афғонистон дар маросими ихтитомияи даъвати аводатӣ муҳочирин [Манбаи электронӣ]/ М.А. Ғанӣ // <https://president.gov.af/fa/2019/01/29/85/> (дастрасӣ: 15.04.2019)
17. Карзай Ҳ. Матни суханронии раиси Ҷумҳурии Исломии Афғонистон дар Шурои миллӣ, 4 саратони 1391(24.01.2012) [Манбаи электронӣ] / Ҳ.Карзай // www.avapress.com/fa/report/43651/ (дастрасӣ: 05.05.2017).
18. Карзай Ҳ. Матни суханронии раиси Ҷумҳурии Исломии Афғонистон дар Ҷиргаи машваратӣ 4 қавси 1392 (25.11.2013) [Манбаи электронӣ] / Ҳ.Карзай // www.bakhtarnews.com.af/dari/political-news/iteam/24545 (дастрасӣ: 05.05.2017).
19. Қатли оми ҳазорҳо тавассути толибон дар Мазори Шариф мекунем [Манбаи электронӣ] <http://www.hazarpeople.com/fa/?p=7734> (дастрасӣ: 06.03.2019).

20. Малик А. Хотироти муовини собиқи чунбиши Дўстум мекунем [Манбаи электронӣ] / Малик.А. //http://www.afghan-german.net/upload/Tahlilha_PDF/watandar_khaterat-gen-abul-malek.pdf
21. Мутаваккил В.А. Пайдо ва пинҳони толибон мекунем [Манбаи электронӣ]/ А.В.Мутаваккил <https://www.avapress.com/fa/interview/106261> (дастрасӣ: 07.03.2019)
22. Михаил Пак. Федерализация Афганистана может привести к его расчленению: интервью советника Хамида Карзая [Электронный ресурс].URL: <https://regnum.ru/news/1425365.html> (дата обращения: 21.01.2021).
23. Князев А.А. Некоторые конфликтные узлы афганской ситуации [Электронный ресурс].URL: <http://af.gumilev-center.ru/archives/3722> (дата обращения: 21.01.2021).
24. Князев А. А. Афганистан в контексте «Большого Ближнего Востока» [Электронный ресурс].URL: <http://www.fondsk.ru/news/2011/07/05/afganistan-v-kontekste-bolshogo-blizhnego-vostoka.html> (дата обращения: 21.01.2021).
25. Князев А. А. Раздел Афганистана вызовет "эффект домино" для всей Средней Азии [Электронный ресурс].URL: <http://regnum.ru/news/polit/1525282.html> (дата обращения: 21.01.2021).
26. Князев А. А. Афганистан в контексте «Большого Ближнего Востока» [Электронный ресурс].URL: <http://www.fondsk.ru/news/2011/07/05/afganistan-v-kontekste-bolshogo-blizhnego-vostoka.html> (дата обращения: 21.01.2021).

Монографияҳо, қитобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ

27. Абдуллоев Р.С. Современный Афганистан: этнополитическая ситуация. [Текст] / Р.С. Абдуллоев. – Душанбе, 2016. - 86 с.
28. Абдулатипов Р.Г., Болтенкова Л.Ф., Яров Ю.Ф. Федерализм в истории России: В 3 кн. [Текст] / Р.Г. Абдулатипов, Л.Ф. Болтенкова, Ю.Ф. Яров. -М.: Республика, 1993.

29. Абдулатипов Р.Г., Болтенкова Л.Ф. Опыты федерализма. [Текст] / Р.Г.Абдулатипов, Л.Ф. Болтенкова. - М.: Республика, 1994.
30. Акимбеков С.М. Афганский узел и проблемы безопасности Центральной Азии. [Текст] / С.М. Акимбеков. - Алматы, 2003.
31. Актуальные проблемы афганской революции: коллектив. моногр. [Текст] / Под ред. М.Р. Аруновой и др. - М.: Наука, 1984. - 662 с.
32. Альперович М. С. Рождение мексиканского государства. [Текст] / М. С. Альперович. - М.: Наука, 1979.
33. Андерсон Б. Нации и национализм. [Текст] / Б. Андерсон [и др.]. - М.: Практис, 2002. - 416 с.
34. Арунова М. Р. Афганистан, Иран, Пакистан: Время выборов и перемен. [Текст] / М. Р. Арунова. - М.: Ин-т востоковедения, 2006. - 242 с.
35. Арунова М.Р. Афганская политика США в 1945-1991 гг. [Текст] / М.Р. Арунова. – М., 2000. -128с.
36. Афганистан сегодня. [Текст] //Справочник. - Душанбе, 1988.
37. Афганистан: проблемы войны и мира. [Текст] // Сб.ст.Т.3. - М., 2000. - 290 с.
38. Ахрамович Р.Т. Афганистан в 1961—1966 гг. Политическое положение. Конституционная реформа. [Текст] / Р.Т. Ахрамович. - М.: Наука, 1967. - 172 с.
39. Ахрамович Р.Т. Афганистан после Второй мировой войны. Очерки истории. [Текст] / Р.Т. Ахрамович. - М.: Изд-во вост. лит., 1961. - 178 с.
40. Баранова К. К. Бюджетный федерализм и местное самоуправление в Германии. [Текст] / К. К. Баранова. - М.: Дело и Сервис, 2000.
41. Володин А.Г. Индия: Становления институтов представительной демократии. [Текст] / А.Г. Володин. - М.: Науки, 1989.
42. Володин А.Г. Современные концепции политического развития Индии. [Текст] / А.Г. Володин. - М.: Наука, 1983.

43. Ганковский Ю.В. История Афганистана с древнейших времен до наших дней. [Текст] / Ю.В. Ганковский. - М.: Мысль, 1982. - 368 с.
44. Глушенко Е.А. Первая республика в Нигерии: Формирование, кризис и падение неоколониалистского режима. [Текст] / Е.А. Глушенко. - М.: Наука, 1983.
45. Даль Р. О демократии. [Текст] / Р. Даль. - М.: Аспект Пресс, 2000.
46. Драгунов Г. П. Швейцария: История и современность (Очерк новейшей истории). [Текст] / Г.П. Драгунов. - М.: Мысль, 1978.
47. Дюверже М. Политические партии. [Текст] / М. Дюверже. - М.: Акад. проект, 2005. - 540 с.
48. Ежов Г.П. Афганистан. Краткий биографический справочник. [Текст] / Г.П. Ежов. - М., 2002.
49. Зайцев П.Н. Внутриполитическое развитие Афганистана в 1919 — 1928 гг. [Текст] / П.Н. Зайцев. - М., 1970. - 270 с.
50. Зокиров Г.Н. Донишномаи сиёсӣ. Иборат аз се чилд. [Матн] / Г.Н. Зокиров. - Душанбе, 2015.
51. Зокиров Г.Н. Масъалаҳои миллию сиёсии муҳочирати аҳолӣ дар Тоҷикистон [Матн] / Г.Н. Зокиров. - Душанбе, 1995.
52. Зокиров Г.Н. Ҳунари роҳбарӣ ва суннатҳои давлатдорӣ. [Матн] / Г.Н. Зокиров. - Душанбе, 1994.
53. Искандаров Қ. Афғонистон дар ибтидаи асри XXI. [Матн] / Қ.Искандаров. - Душанбе: Ирфон, 2010. -233 с.
54. Искандаров Қ. Афғонистони имрӯз: омилҳои дохилӣ ва хориҷии ҷангӯ сулҳ. [Матн] / Қ.Искандаров, Р.Давлатов, Р.Абдуллоев. – Душанбе: Дониш, 2018. - 220с.

55. Имомов Ш.З. Усул ва роҳҳои дастёбӣ ба сулҳ ва ризоияти умумимилий дар Афғонистон. [Матн] / Ш.З. Имомов. - Душанбе, 2000. -35с.
56. Имомов Ш. История общественной мысли Афганистана во второй половине XIX — первой половине XX в. [Текст] / Ш.Имомов. -Душанбе, 2001. - 398 с.
57. Имомов Ш. Нигоҳе ба таърихи тоҷикони Афғонистон дар нимаи дувуми қарни XIX ва қарни XX. [Матн] /Ш.Имомов. - Душанбе: Дониш, 2013. - 267 с.
58. Искандаров К. Молодежное движение в Афганистане (1945—1990 гг.). [Текст] / К. Искандаров. - Душанбе: Дониш, 1992. - 148 с.
59. Искандаров К. Политические партии и движения Афганистана во второй половине XX века. [Текст] / К. Искандаров. - Душанбе: Ирфон, 2004. - 499 с.
60. История Афганистана. [Текст] / (отв. ред. Ю.В.Гонкоский). –М.: Мысль, 1982. - 368с.
61. История Нигерии в новое и новейшее время. [Текст] / Ред. Ю.Н. Зотова. - М.: Наук, 1981.
62. История США. [Текст] / Под. ред. Э.А. Иваняна. - М.: Дрофа, 2003.
63. Князев А.А. Афганский кризис и безопасность Центральной Азии (XIX – начало XXв.). [Текст] / А.А. Князев. – Душанбе: Дониш, 2004.
64. Князев А.А. Влияние афганского кризиса на безопасность Центральной Азии (1990-е начало 2000-х годов.). [Текст] / А.А. Князев. - Бишкек, 2004.
65. Князев А.А. История афганской войны 1990-х гг. и превращение Афганистана в источник угроз для Центральной Азии. [Текст] / А.А. Князев. – Бишкек: издательство КРСУ, 2002.
66. Коргун В.Г. Афганистан в 20—30-е годы XX в.: страницы политической истории. [Текст] / В.Г. Коргун. - М.: Наука, 1979. - 160 с.

67. Коргун В.Г. Интеллигенция в политической жизни Афганистана. [Текст] / В.Г. Коргун. – М., 1983. - 196 с.
68. Коргун В.Г. Афганистан в начале XXI века. [Текст] / В.Г. Коргун. - М.: Ин-т востоковедения, 2004. - 134 с.
69. Коргун В.Г. История Афганистана. XX век. [Текст] / В.Г. Коргун. - М.: Ин-т востоковедения: Крафт+. - 2004. - 527 с.
70. Кравцов В.Б. Специфика афганского общества и ее влияние на обстановку в Демократической Республике Афганистан. [Текст] / В.Б.Кравцов. - М., 1987. - С. 395.
71. Латинская Америка и Карибы. Политические институты и процессы. [Текст] - М.: Наука, 2000.
72. Латифов Дж. Таджикско-афганские отношения в 1985г-1995 годы (характер, содержание). [Текст] / Дж. Латифов. – Душанбе, 1995.
73. Латифов Дж. Афганистан: семена надежды. [Текст] / Дж. Латифов. – Душанбе, 2007.
74. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование. [Текст] / Пер. с англ.; под ред. А. М. Салмина, Г. В. Каменской. - М.: Аспект Пресс, 1997.
75. Марсден П. Талибан: война и религия в Афганистане. [Текст] / П.Марсден. – М.: Городец, 2002. -173 с.
76. Мирзоев Н.М. Робитаҳои Тоҷикистон ва Афғонистон. [Матн] / Н.М. Мирзоев. – Душанбе: ТГНУ, 1997. -103 с.
77. Мелкумов А. А. Канадский федерализм: теория и практика. [Текст] / А. А. Мелкумов. - М.: Экономика, 1998.
78. Мнацаканян М.О. Нации и национализм. Социология и психология национальной жизни. [Текст] / М.О. Мнацаканян. - М., 2017. - 367 с.
79. Назаров X. Равобити Бухоро ва Афғонистон аз барпо шудани давлати Дурониҳо то ғалтидани аморати Бухоро. [Матн] / X. Назаров. - Душанбе, 1963.

80. Назаров Х.Н. Ҳамкориҳои мутақобилаи Тоҷикистон ва Афғонистон. [Матн] / X.Назаров, Н.Назаров. –Душанбе: Ирфон, 1991. -101с.
81. Назаров X.Н. Саҳми тоҷикон дар таърихи Афғонистон. [Матн] / X. Назаров. – Душанбе, 2002. 656 с.
82. Назаров X.Н. Саид Джамалиддин Афгани и его общественно-политическая школа. [Текст] / X.Н. Назаров. - Душанбе: Дониш, 1993.
83. Назаров X.Н. Социальные движения 20-х годов XX века в Афганистане. [Текст] / X.Н. Назаров. - Душанбе: Дониш, 1989.
84. Назаров X.Н. Народные и просветительско-антифеодальные движения в Афганистане (конец XIX века и начало XX века). [Текст] / X.Н. Назаров. - Душанбе: 1976. -190 с.
85. Нуриддинов Р.Ш. Возникновение демократического движения в Афганистане и деятельность НДПА по консолидации левых сил в стране. [Текст] / Р.Ш. Нуриддинов. - Ташкент, ТГУ, 1990.
86. Нуриддинов Р.Ш. Плюрализм и политические партии в Афганистане. [Текст] / Р.Ш. Нуриддинов. – Ташкент: ТГУ, 1991.
87. Нуриддинов Р.Ш. Левые силы в бывших странах социалистической ориентации. [Текст] / Р.Ш. Нуриддинов. – Ташкент: ТГУ, 1991.
88. Нуриддинов Р.Ш. Формирование левых демократических движений в Афганистане. [Текст] / Р.Нуриддинов. – Душанбе, 2002. – 250 с.
89. Нуриддинов Р.Ш. Идейная борьба лево-демократических и право-исламистских сил в Афганистане во второй половине XX века. [Текст] /Р.Ш.Нуриддинов. - Душанбе: Ватанпарвар, 2003. - 384 с.
90. Нуриддинов Р.Ш. Эволюция формирования политической системы современного Афганистана. [Текст] / Р.Нуриддинов. - Душанбе, 2004.

91. Нуриддинов Р.Ш. Некоторые аспекты формирования политических партий в современном Афганистане. [Текст] / Р.Нуриддинов. - Новосибирск: СИМО и Р., 2007.
92. Нуриддинов Р.Ш. Ислам в мировой политике XXI века. Учебное пособие. [Текст] / Р.Нуриддинов. - Душанбе: ТНУ, 2020. - 424с.
93. Нуридин П.Р. Политические партии и партийная система Афганистана. [Текст] / Р.Нуриддинов. - Душанбе: «ЭР-граф», 2016. – 416 с.
94. Олимова С. Трудовая миграция в Афганистане. [Текст] / С.Олимова, М.Олимов. – М., 2005. -35 с.
95. Остром В. Смысл американского федерализма. Что такое самоуправляющееся общество. [Текст] / Пер. с англ.; Предисл. А. Облонского. - М.: Арина, 1993.
96. Опыт европейского федерализма. История и современность. [Текст] / Отв. ред. Е. Ю. Полякова. - М.: ИВИ РАН, 2002.
97. Парламентская демократия и федерализм в России и Германии. [Текст] / Общ. ред. А. А. Мацнева и М. Моммзен. – М.: Мюнхен; Вюрцбург: Издательство РАГС, 1999.
98. Пластун В. Н. Деятельность экстремистских сил и организаций в странах Востока. [Текст] / В.Н. Пластун. - Новосибирск, 2002. - 711с.
99. Пластун В.Н. Коммунистическое движение в Иране (1917—1931). [Текст] / В.Н. Пластун. - М.: Ин-т востоковедения, 1979. - 176 с.
100. Пластун В.Н., Андрианов В.В. Наджибулла. Афганистан в тисках geopolитики. [Текст] / В.Н. Пластун, В.В. Андрианов. - М., 1998. - 240 с.
101. Пластун В.Н. Эволюция деятельности экстремистских организаций в странах Востока. [Текст] / В.Н. Пластун. - Новосибирск: Сиб. хронограф, 2002. - 712 с.
102. Райкер У. Федерализм: присхождение, функционирование и значение. [Текст] / У.Райкер. - Торонто, 1964.

103. Расулиён Қ. Кишварҳои ҷаҳон. [Матн] / Қ.Расулиён. -Душанбе: Ирфон, 2001. -223с.
104. Расулиён Қ. Таърихи муосири кишварҳои Осиё ва Африқо. [Матн] / Қ.Расулиён. - Душанбе: Ирфон, 2009. -160с.
105. Раҳнамо А. Афғонистон ва Осиёи Марказӣ: хусусиятҳо ва дурнамои таъсирпазирӣ. [Матн] / А.Раҳнамо. - Душанбе: 2015. – 380 с
106. Салмин А. М. Современная демократия: Очерки становления. [Текст] / А. М. Салмин. - М.: МШПИ, Маштет, 1997.
107. Саидов Х. С. Афганистан в поисках путей национально – государственного развития. [Текст] / Х. С. Саидов. - М., 2010.
108. Саидов Х. Афганистан и Иран: параллели этнонационального развития. [Текст] / Х. Саидов. - М., 2010.
109. Саидов Х. Народонаселение Афганистана. Опыт реконструкции этногенеалогических особенностей пуштунского общества. [Текст] / Х. Саидов. - М., 2011.
110. Саидов Х. Этно – конфессиональные проблемы современного Ирана. [Текст] / Х. Саидов. - М., РАГС, 2012.
111. Саидов Х. Маунстюарт Эльфинстоун английский дипломат и политике. Этнос, общество и власть в Афганистане. [Текст] / Х. Саидов. – Душанбе, 2012.
112. Саидов Х. Афганские пуштуны в контексте истории десять потерянных колен Израиля. [Текст] / Х. Саидов. – ФРГ: Изд.лап Ламбер Академик Паблишинг, 2012.
113. Саидов Х. Евреи и пуштуны Афганистана. [Текст] / Х. Саидов. - М., АН РФ, 2015.
114. Современный Афганистан и сопредельные страны. Сб. ст. [Текст] .- М.: Наука, 2011. -310 с.
115. Сикоев Р.Р. Пресса афганской эмиграции. [Текст] / Р.Р. Сикоев. - М.: Наука, 1999.
116. Сикоев Р.Р. Талибы (религиозно-политический портрет) / Ин-т

- востоковедения. [Текст] / Р.Р. Сикоев. - М., 2004.
117. Сикевич З. В. Социология и психология национальных отношений. [Текст] / З. В. Сикевич. - СПб.: Изд. Михайлова В.А., 1999. - 203 с.
118. Снесарев А.Е. Афганистан. [Текст] / А.Е. Снесарев. - М.: Рус. панорама, 2002. - 272 с.
119. Согрин В. В. Политическая история США. XVII—XX вв. [Текст] / В. В. Согрин. - М.: Инфра, 2001.
120. Спольников В.Н. Афганистан: исламская контрреволюция. [Текст] / В.Н. Спольников. - М.: Наука, 1987. 237 с.
121. США: государство — человек — экономика (региональные аспекты). [Текст] . / Под ред. Л. Ф. Лебедевой. - М.: Анкил, 2001.
122. Талибан А.Р. Ислам, нефть и новая Большая Игра в Центральной Азии. [Текст] / А.Р. Талибан. – М.: Библион – Русская книга, 2003.
123. Темирханов Л. Хазарейцы. Очерки новой и новейшей истории: учебное пособие по спецкурсу. [Текст] / Л.Темирханов. – М., 1972. – 139 с.
124. Токвиль А. Демократия в Америке. [Текст] / Предисл. Гарольда Дж. Ласки. - М.: Весь мир, 2000.
125. Тренин Д. В., Малашенко А. Афганистан: взгляд с севера. [Текст] / Д. В. Тренин, А . Малашенко. - М.: Центр Карнеги, 2010.
126. Уэйр К. Федеративное управление. [Текст] / К.Уэйр. - Нью-Йорк, 1947.
127. Фарукшин М. Х. Федерализм: теоретические и прикладные аспекты. [Текст] / М. Х. Фарукшин. - М.: Юристъ, 2004.
128. Федерализм и децентрализация. [Текст] - Екатеринбург: УрО РАН, 1998.
129. Хаймен А. Афгонистон зери салтаи советӣ. [Текст] / А. Хаймен. - Нью-Йорк, 1984.
130. Чиркин В. Е. Современное федеративное государство: Учеб. пос. [Текст] / В.Е. Чиркин. - М.: МНИМП, 1997.

131. Шило Н. Обстановка в Афганистане: военно-политическая ситуация и трансформация политического курса страны. [Текст] / Н.Шило. - М.: МГИМО — Университет, 2008.
132. Энциклопедия: Федерализм [Текст]. - М.: Издательство МГУ, 2000.
133. Этносоциальные процессы: теория, история, современность [Текст]. - М.: Наука, 1987. - 333 с.

Мақолаҳо ва маърӯзаҳо:

134. Баллестрем К. Г. Предпосылки и пределы демократии. [Текст] / К. Г.Баллестрем. //Вопросы философии. - 1994. - № 7, 8.
135. Бахтияри Д. Чи гунагин пайдаеш-е толибон. Заменха-йе дахили. [Текст] / Д.Бахтияри. // Инсиджам. 1379 (2000). - № 2—3. С. 75—99.
136. Басов В.А. Вопросы социально-экономического развития Афганистана. [Текст] / В.А. Басов. // Народы Азии и Африки. - 1971. - № 3. С. 157.
137. Бари Р.А. Академияи улуми Афғонистон: гузашта, ҳоло ва оянда. [Матн] / Р.А. Бари. // Фонус. 2003. -№7. - С. 39-41.
138. Басов В.К. К характеристике национального состава чиновничества в Афганистане в 60-е годы. [Текст] / В.К. Басов. // Спец. бюл. Института востоковедения. - 1974. - № 4. - 181 с.
139. Босин Ю.В. Роль религиозно-этнического фактора во внутриафганском конфликте. [Текст] / Ю.В. Босин. // Афганистан: проблемы войны и мира ИИИиБВ, ИВ РАН (Сб. ст) 2000. - №3. - С.80-91.
140. Бусыгина И. М. Регионально-федеральная» партия: феномен ХСС [Текст] / И. М. Бусыгина. // Общая тетрадь. - 2000. - № 1 (16).
141. Бусыгина И. М. Германия земель — Россия регионов. [Текст] / И. М. Бусыгина. // Свободная мысль. - 1998. - № 5. - С. 56—64.

142. Володин А.Г., Дорнбос М. Национальный консенсус в обществе поляризованного типа: Опыт Индии. [Текст] / А.Г.Володин, М.Дорнбос. // Полис. -1996. - №5.
143. Георгиев Г.О. О развитии демократического движения в Афганистане. [Текст] / Г.О. Георгиев. // Спец. бюл. Института востоковедения. - 1969. - № 2. С. 5—11.
144. Давлатов Р.М. Афғонистон -2017: чолишҳо ва таҳдидҳо барои Осиёи Марказӣ. [Матн] / Р.М. Давлатов. // Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. - 2017. - №4. - С. 202-207.
145. Давлатов Р.М. Дурнамои эҳёи «Эътилофи Шимол» ҳамчун омили таъмини суббот дар марзҳои Осиёи Марказӣ. [Матн] / Р.М. Давлатов. // Гузоришҳои Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2018. -№1-2 (01-02). -С.173-176.
146. Давлатов Р.М. Истифода аз захираҳои обҳои фаромарзӣ омили бухрони давомдор дар муносибатҳои Эрон ва Афғонистон. [Матн] / Р.М.Давлатов. // «Муаррих»-Институти таъриҳ, мардумшиносӣ ва бостоншиносӣ АИ ҶТ. - 2019. - №1 (17). - С.36-49.
147. Давлатов Р.М. Муҳочирони афғон –ҳамчун омили таъсиргузор дар муносибатҳои Афғонистон ва Эрон. [Матн] / Р.М. Давлатов. // Гузоришҳои Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. - 2018. - №3. - С.22-28.
148. Давлатов Р.М. Назаре ба равобити Эрон ва Афғонистон дар замони ҳокимияти М.Довуд. [Матн] / Р.М. Давлатов. // Ахбори ИФСҲ. ба номи А.Баҳоваддинови АИ ҶТ. 2018. -№2. -С.123-127.
149. Захаров А. А. «Исполнительный федерализм» в современной России. [Текст] / А. А. Захаров. // Полис. - 2001. - №4. - С. 122-131.
150. Захаров А. А. Федерализм и глобализация. [Текст] / А. А. Захаров. // Полис. - 2002. -№ 6.
151. Искандаров К. Проблемы международных отношений Республики Таджикистан с Исламским Государством Афганистан.

- [Текст] / К.Искандаров. //Известия Академия наук Республики Таджикистан. Серия экономика и политология. 1997. - № 1-2(7).
152. Искандаров Қ. Тоҷикистон - Афғонистон: ҳамкориҳои илмӣ беҳбудӣ меҳоҳанд. [Матн] / Қ. Искандаров. // Фонус. - 2003. -№7. - С.42-45.
153. Искандаров Қ. Таъсири буҳрони Афғонистон бар Тоҷикистон. [Матн] / Қ. Искандаров. // Мутолиоти Осиёи Марказӣ ва Қавказ. - 1376(1998). - №20. - С. 8-15.
154. Исмайлова Я.К. Формирование антидинархической оппозиции в Афганистане, ее структура и социально-политические цели. [Текст] / Я.К. Исмайлова. // Вестн. Моск. гос. ун-та. Сер. 13. Востоковедение. - 1985. - № 3. С. 24—32.
155. Кинг П. Классификация федераций. [Текст] / П.Кинг. // Полис. 2000.
156. Князев А. Раздел Афганистана вызовет «эффект домино» для всей Средней Азии. Regnum. ru.
157. Коргун В. Афганский фактор в региональной геополитике. [Текст] / В.Коргун. // Центральная Азия и Кавказ. - 2000. – № 5(11) – С. 170.
158. Коргун В.Г. Основные направления ультраправого движения в Афганистане. [Текст] / В.Г. Коргун. // Спец. бюл. Института востоковедения. - 1979. - № 6. - С. 41—60.
159. Коргун В.Г. Сдвиги в классовой структуре ДРА. [Текст] / В.Г. Коргун. // Спец. бюл. Института востоковедения. - 1987. - № 6. - С. 14 - 25.
160. Коукли Дж. Двухпалатность и разделение властей в современных государствах. [Текст] / Дж.Коукли. // Полис. - 1997. - № 3. - С. 148-168.
161. Леводемократические партии и организации Афганистана // Информ. бюл. Политупр. Туркестан. воен. окр. – Ташкент, 1988. № 16. - 8 с.

162. Малашенко А. Движение «Талибан»: итоги подводить рано. [Текст] / А. Малашенко. // Централ. Азия. Лулео. - 1997. - № 1 (7). С. 49 - 53.
163. Мамедова Н.М. Иранские интересы в Афганистане и основные параметры ираноафганских отношений. [Текст] / Н.М. Мамедова. // Современный Афганистан и сопредельные страны. – М., 2011. - С. 71-91.
164. Маҳмадшоев Р. Этнополитические и этноконфессиональные проблемы Афганистана. [Текст] / Р.Маҳмадшоев. // Вестник Таджикского национального университета. № 3/1 (194). - Душанбе: «Сино», 2016. – С. 21 – 26.
165. Маҳмадшоев Р. Провал политики национального единства и ухудшение межнациональных отношений в Афганистане. [Текст] / Р.Маҳмадшоев. // Научно - практическая конференция «Современный Афганистан: новые угрозы и вызовы» // Центр стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан // - Душанбе, 2016, 8 апр.
166. Маҳмадшоев Р. Усиление военно – политического противостояния и положение непуштунских этносов Афганистана на современном этапе. [Текст] / Р.Маҳмадшоев. // Межд. научная конференция Военно – политическая ситуация в Афганистане и проблемы таджикско - афганских взаимоотношений. // Институт языка, литературы, востоковедения и письменного наследия АН РТ. - Душанбе, 2016, 25 апр.
167. Маҳмадшоев Р. Тюрко – монголо – узбекские диффузии в этногенезе и этнической истории таджиков Хорасана (Афганистан). [Текст] / Р.Маҳмадшоев. // Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе: “Сино”. - 2017. - №3/1. – С. 3-7.
168. Маҳмадшоев Р. Обзор межнациональных отношений в Афганистане: соперничество и политическая борьба. [Текст] /

- Р.Маҳмадшоев. // Вестник ТНУ, № 10 -1, - Душанбе, 2019. – С. 110 – 117.
169. Маҳмудиён Ҳ. Муҳоцирати афғонҳо ба Эрон, тағиیر дар вижагиҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва интибоқ бо ҷомеаи мақсад. [Матн] / Ҳ.Маҳмудиён. // Фаслномаи Анҷумани ҷамъиятшиносии Эрон. - 1386(2008). - №4. - С.42-62.
170. Мелқумов А. А. Особенности государственно-политического устройства Канады. [Текст] / А.А. Мелкумов. // Вестник Московского университета. Сер. 12. Полит. науки. - 2000. - № 3. - С. 103—120.
171. Нуриддинов Р.Ш. Особенности зарождения левых и демократических идей в Афганистане. [Текст] / Р.Ш. Нуриддинов. //Вестник Юга России – Краснодар, 2011. – С. 81-93.
172. Нуриддинов Р.Ш. Вероятные сценарии развития событий в Афганистане после ухода западной коалиции в 2014 году. [Текст] / Р.Ш. Нуриддинов. // Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе: «Сино», 2013. 3/5(118). – С. 184-190.
173. Нуриддинов Р.Ш. Новый этап в истории Афганистана. [Матн] / Р.Ш. Нуриддинов. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Серия гуманитарных наук. – 2016. №3/1 (194) С. 76-78.
174. Нуриддин П.Р. Методологические проблемы зарождения и эволюции идеологических установок и практической деятельности террористических движений. [Текст] / П.Р. Нуриддинов. // Маводи конференсияи илмӣ-назариявиии “Терроризм: моҳият, хосиятҳо ва раванди ташаккулу инкишоф”. 12–13–уми янв. – Душанбе, 2016. - С. 48-60.
175. Пластун В.Н. Некоторые вопросы деятельности промаоистских и леворадикальных группировок в Иране. [Текст] / В.Н. Пластун. // Спец. бюл. Ин-т востоковедения. - 1981. - № 4. - С. 58—77.

176. Пластун В.Н. Роль люмпенов в левоэкстремистских движениях. [Текст] / В.Н. Пластун. // Процессы деклассирования в странах Востока. - М., 1981. - С. 30—37.
177. Пластун В.Н. Теория и практика левого экстремизма в Западной и Южной Азии. [Текст] / В.Н. Пластун. // Восток и современность. - 1979. - № 7. - С. 2—21.
178. Рейснер И.М. Реакционные идеи в современной историографии Афганистана. [Текст] / И.М. Рейснер. // Вестн. АН СССР. - 1948. - № 5. - С. 108—110.
179. Рейснер И. М. К вопросу о складывании афганской нации. [Текст] / И.М.Рейснер. // Вопр. истории. - 1949. - № 7. – С. 66—85.
180. Салинкин М.Ф. Афганистан: проблема беженцев. [Текст] / М.Ф. Салинкин // Культура народов Причерноморья. - 2001. - №24. - С. 229-243.
181. Святозаров В.Б. Об идеологии левоэкстремистского движения «Шоале-ье джваид в Афганистане» 60-х начала 70-х годов. [Текст] / В.Б. Святозаров. // Спец. бюл. Института востоковедения. - 1974. - №1. - С. 48-53.
182. Сергеев В.В. Политика Ирана в Афганистане. [Текст] / В.В. Сергеев. // Афганистан, Иран, Пакистан: время выборов и перемен. – М., 2006. - С.117-130.
183. Сикоев Р.Р. Исламский Эмират Афганистан: тоталитарный режим рубежа XXI века. [Текст] / Р.Сикоев. // Общественные науки и современность. - 2003. - №4. - С. 113-123.
184. Шатров И.В. Социально-политические процессы в Афганистане в 1973—1978 гг. [Текст] / И.В. Шатров. // Вестн. Моск. гос. ун-та. Сер. 13. Востоковедение. - 1981. - № 3. - С. 3—17.
185. Элейзер Дж. Сравнительный федерализм. [Текст] / Дж. Элейзер. // Полис. - 1995. -№ 5.

- 4، - ص. №-36(فقیری م. ن. جمهوریت داود خان – واقعیت ها، داوری ها// عامت. 2000، 194. .(44. (Фақирӣ М. Н. Ҷумҳурияти Довудхон – вокеиятҳо, довариҳо // Оммат. 2000. № 4. – С. 36-44).
- .(69-62. (فقیری م. ن. خاطرات از قیام مسلحانه سال 1354 // عامت. 2000، 2 №، 2001، 2000. .(Фақирӣ М. Н. Хотироте аз қияме мосалаҳана-йе соли 1354 // Оммат. 2000. 2001. № 2. – С. 62-69).
196. . ص. 38.(49-38)(جمعیت اسلامی افغانستان در یک نگاه// عامت. 2002. .(Чамиатеislами-йе Афғонистон дар як нигоҳ // Оммат. 2002. № 3. С. 38—49).
197. Хюбнер Э., Штурм Р. Развитие парламентской и федеративной демократии в Германии. // Федерализм. - 2000. - № 3. - С. 213- 236.
198. حشمت ا. از جنبش مشروطه تا دولت مشروطه در افغانستان. – کابل، 1432 (2011). 606 ص.).
 (Ҳашмат А. Аз ҷунбиши машрута то давлати машрута дар Афғонистон. - Кобул، 1432 (2011). 606 с.)

Адабиёт бо алифбои форсӣ

199. عظیمی م. ن. هرات و نکته عطف در انقلاب اسلامی افغانستان. (Azimi M. N. Ҳирот ва ноктайе атф дар энклаб-еislами-йе Афғонистон).
- .(عظیمی م.ن اردو و سیاست (در سه دهه اخیر افغانستان). پشاور، 1377 (1998). ج. 1-2. Azimi M.N. Ӯрду ва сиёsat (дар се даҳа-йе охири Афғонистон). Пешовар، 1377 (1998). Ч. 1-2.
200. عظیمی م. ن. طالبان چگونه آمدند؟ - مشهد، 1377 (1998). (Azimī M. N. Талибан чи гуна омаданд? - Mashhad, 1377 (1998)).
217. (افغانستان و مصاله ملي// ریاست امور سیاسی وزارت امنیت دولتی جمهوری افغانستان. – کابل، 1365. 23 ص.).
 (Афғонистон ва мусолиҳаи милли // Раёсати умури сиёсии вазорати амнияти давлатии Ҷумҳурии Афғонистон. - Кобул, 1365. 23 c.)
218. بدخشی م. د. اگر انسان سوانح داشته باشد. - کابل، 1369 (1990). (Badrakhshi M. D. Agar inson savoneh doشت boшад. - Kobul, 1369 (1990)).
220. بختیاری م. د. بررسی مقایسه سیاست تاجکستان در قبال افغانستان / م. د. بختیاری. – تهران: نگارش ایدا، 1371 (1992).

(Бахтиёрӣ М.Д. Баррасии муқоисаи сиёсати хорикистон дар қиболи Афғонистон/ М.Д. Бахтиёрӣ. -Техрон: Нигориши айдо, 1371 (1992). - 288с.)

-221. بیگی عبدالرؤف. افغانستان بعد از پیروزی انقلاب اسلامی تا سقوط شمال به دست طالبان (1992-1998). -پشاور، 2002).

(Беги Абдул Рауф. Афғонистан бад аз пирузе-ъе энклабе исламе то сукуте шимал ба дасте талибан (1992-1998). –Пешовар, 2002.)

-222. بزرگمهر م. تاریخ روابط بین المللی / م. بزرگمهر. - تهران: 1384(2005).- ص 53).

(Бузургмехрӣ М. Таърихи равобити байналмиллал/ М.Бузургмехрӣ. - Техрон: 1384(2006). -536с.)

-223. ورسجی. ای. جهاد افغانستان و جنگ سرد قدرت های بزرگ/ م. ای. ورسجی. – پشاور: 2002 ص 919.

(Варсаҷӣ М.И. Ҷиҳоди Афғонистон ва ҷанги сарди қудратҳои бузург/ М.И.Варсаҷӣ. -Пешовар: 2002. -919с.)

-224. خاطرات محمد طاهر بدخشی. – کابل: سازمان انقلاب زحمتکشان افغانستان، 1369 (1990).

(Хотироти Муҳаммад Тоҳири Бадаҳшӣ. - Кобул: Созмони инқилобии заҳматкашони Афғонистон, 1369 (1990)).

-225. غبار غ. م. وظایف جوانان افغانستان // «وش زلمیان». – کابل، 1947.

(Ғубор F. M. Вазоифи ҷавонафонҳо // «Виш-зальмиён». - Кобул. 1947.)

-226. غبار غ. م. افغانستان در مسیر تاریخ / غ.م. غبار. – کابل: محسن 2012. – 852 ص.

(Ғубор F.M. Афғонистон дар масири таърих/ F.M.Ғубор. - Кобул: Муҳсин,2012. -852с.)

-227. دولت آبادی ب. ا. شناسنامه احزاب و جریان های سیاسی افغانستان. / ب. ا. دولت آبادی. – کابل: 1382 (2003).- 420 ص.

(Давлатободӣ Б.А. Шиносномаи аҳзоб ва ҷараёнҳои сиёсии Афғонистон. / Б.А.Давлатободӣ. -Кобул: 1382(2004). -420с.)

-228. دولت آبادی ب. ا. هزاره ها: از قتل عام تا احیای هویت. / ب.ا. دولت آبادی.- کابل: 1375 (1996).- 500 ص.

(Давлатободӣ Б.А. Ҳазораҳо: аз қатли ом то эҳёи ҳувият. / Б.А.Давлатободӣ. -Кобул: 1375(1996). -500с.)

229. دانشیار م.ز. اثرات ناکامی دولت مجاهدین/م.ز. دانشیار. – کابل: 1394 (2016). – 220 ص.
- (Донишёр М.З. Асрори нокомии давлати муҳоҷидин/ М.З.Донишёр. - Кобул:1394. (2016). -220c.)
230. دایکندي ح.م. نقش شيعييان در سه دهه گذشته افغانستان. – تهران: 1385 (2007). – 129 ص.
- (Дойкунди Ҳ.М. Нақши шиаён дар се даҳаи гузаштаи Афғонистон. - Техрон:1385(2007). -129c.)
231. سالنамه مطبوعاتی در افغانستان. کابل 1329 (1951).
232. امامی خ. افغانستان و ظهور طالبان. - تهران، 1378 (1999) .
- (Имами X. Афғонистон ва зуҳур-е толибон. - Техрон, 1378 (1999).)
233. کوهسار ی. جنبش هزاره ها و اهل تشیع در افغانستان/ ی. کوهسار. - پشاور، 1378 (1999) . -185 ص.
- (Кӯҳсар Ё. Ҷунбиши ҳазораҳо ва аҳли ташайюъ дар Афғонистон. /Ё.Кӯҳсор.-Пешовар, 1378(1999).-185c.)
234. قوانین اساسی افغانستان. وزارت عدليه جمهوری اسلامی افغانستان. - قابل، 1378 (1999). 589 ص.
- (Қавонини асосии Афғонистон. Вазорати адлияи Ҷумҳории Исломии Афғонистон. - Кобул, 1376 (2007). 589 c.)
235. قیمت ج. منافع ملی و امنیت ملی/ ج. قیمت. – تهران: 2016. - 175c.)
236. قانون در باره ثبت احزاب سیاسی جمهوری افغانستان. – کابل، 1366 (1987) .
- (Қонун дар бара-йе сабте ахзاب-е сияси-йе Джумҳури-йе Афғонистон. - Кобул, 1366 (1987)).
237. قانون احزاب سیاسی جمهوری افغانستان// هیواد. 1987
- (Қонуне ахзاب-е сияси-йе Джумҳури-йе Афғонистон // Хивад. 1987.)
238. قانون احزاب سیاسی// رسمی جریده. 1382 (2003) №.26
- (Қонуни ахзاب-е сияси // Расми ҷарида. 1382 (2003). № 26.)
239. قاجار م. ب. اختلافات ارضی افغانستان و پاکستان به روایت اسناد تاریخ وزارت خارجی ایران/ قاجار. - تهران: 1382 (2003). - 409 ص.

(Қочор М.Б. Ихтилофоти арзии Афғонистон ва Покистон ба ривояти асноди таърихи Вазорати хориҷии Эрон/ Қочор.-Техрон: 1382,(2004).- 409c.)

.240. قاجار م. ب. جایگاه سیاسی و اجتماعی شعییان در افغانستان// م.ب. قاجار.- تهران: 1391(2012) .348 ص-

(Қочор М.Б. Ҷойгоҳи сиёсӣ ва иҷтимоии шиаён дар Афғонистон//М.Б. Қочор.-Техрон: 1391,(2013).-348c.)

241. کابل: سرجمع از این جا آغاز شد// ملت.- 2013. – 26 جون.

(Кобул: Сарҷамъи аз ин ҷо оғоз шуд // Миллат.- 2013. -26. июня.)

.242. لطیف اف ج. سیاست و حکومت در افغانستان. نقش قدرت های خارجی در ساله های 1980 / ج. لطیف اف، م محمودی.- تهران: فوزن، 1395(2016) .- 374 ص.

(Латифов Ҷ. Сиёsat ва ҳукumat дар Афғонистон. Накши қудратҳои хориҷӣ дар солҳои 1980/ Ҷ.Латифов، М.Махмудӣ.-Техрон: Фужон, 1395(2016)- 347c.)

.243. پدرام ل. در باره فدرالیزم.- کابل، 2003

(Пидром Л. Дар бораи федерализم. - Кобул, 2003.)

.244. منصور ا. ح. سیاست خارجی برہان الدین ربانی// باختران. - № 1 ، 2013

(Мансур А. Ҳ.Сиёsatи хориҷии ҳукумати бурхониддин Раббонӣ // Бохтарон. -№1, 2013.)

.245. منصور ا. فاتح جنگ سرد/ ا منصور. – کابل: 2002 .- 115 ص).

(Мансур А. Фотехи ҷанги сард/ А.Мансур. - Кобул: 2002. - 115c.)

.246. مالکی ف. ح. او تنها یک سفر نمود، 1700 روز تدبیر در عرصه دیپلوماسی (مستند)/ ف. ح. مالکی. – تهران، 2016: - 335 ص.

(Моликӣ Ҷ. Ӯ танҳо як сафир набуд، 1700 рӯзи тадбир дар арсаи дипломосӣ (мустанад)/ Ҷ.Моликӣ. -Техрон, 2016: -335c.)

.247. مبارز ا. خ. تحلیل واقعیت سیاسی افغانستان: 1919-1996.- قابل، 1375 (1996)

(Мубориз А.Х. Тахҳили воқеиёти сиёсии Афғонистон: 1919-1996. - Кобул, 1375 (1996).)

.248. مبارز ا. خ. حقایق و تحلیل واقعه سیاسی افغانستان 1973-1999، از سقوط سلطنت تا ظهور و هجرت طالبان. – پشاور، 1378 (1999).

(Мубориз А. Х. Ҳақоиқ ва таҳлили вақое-и сияси-йе Афғонистон. 1973-1999. Аз сукути салтанат то зухур ва ҳичрати Толибон. - Пешовар, 1378 (1999).

249. مژده و. افغانستان در پنج سال در سلطه طالبان. / و مژده. – کابل: 2015. - 188ص.

(Мужда В. Афғонистон дар панҷ сол дар султаи толибон. /В.Мужда. -
Кобул:2015. -188с.)

²⁵⁰ مژده و. روابط سیاسی ایران و افغانستان در قرن بستم / و مژده. – کابل: 2010. - 350 ص.

(Мужда В. Раобити сиёсии Эрон ва Афғонистон дар қарни бистум /
В.Мужда. - Кобул:2010. -350с.)

251. مصالحه ملي: عامل مهم احیای زندگی سعادتمند// ریس محمد. کابل: دموکراسی فرالی. نکته چند در باره فدرالیزم. کابل، 2003.

(Мусолиҳаи миллӣ: Омили муҳими эҳёи зиндагии саодатманд // Раиси Муҳаммад Қабул. Демокросиии федеролӣ. Нукоте чанд дар бораи федерализм. - Кобул, 2003.)

252. محمد غ. م. پشتونستانی ها عامل تباہی افغانستان / غ.م. محمدی. – کابل: سیوان، 2009. - 352 ص.

(Мұхаммад Ғ.М. Паштунистонхоҳӣ омили таббоҳии Афғонистон / Ғ.М. Мұхаммад. -Кобул: Сивон, 2009.-352с.)

253. (ناصری د. ا. زمینه های پیشینه جنبش اسلامی در افغانستان. - قم، 1378 (1999).

(Носири Д.А. Заминаҳои пешинаи ҷунбиши ислоҳи дар Афғонистон. - Қум, 1378 (1999).

253. آهنگ م.ک. سیر ژورنالیزم در افغانستان. - کابل، 1377 (2009). 290 ص.

(Оҳанг М.К. Сайри журнализм дар Афғонистон. - Кобул, 1377 (2009). 290 с.)

254. پنجشیری غ.د. ظہور و زوال حزب دموکراتی خلق افغانستان. پاکستان، پشاور، 1999. 196 ص.

(Панҷшери Г.Д. Зухур ва заволи ҳизби демократики ҳалқи Афғонистон.
Покистон, Пешовар, 1999. 619 с.)

255. پهلوان چ. افغانستان، عصر مجاهدین و برآمدن طالبان/ چ پهلوان. 2015- کابل، 592 ص.

(Пахлавон Ч. Афғонистон, асри муҷоҳиддин ва баромадани толибон/
Ч.Пахлавон. -Кобул, 2015. -592с.)

. ربانی، ب. راه حل مسئله افغانستان. تهران، 1983. 256

- (Раббони Б. Роҳи ҳалли масъалаи Афғонистон. Техрон, 1983.)
- .257. رنجبر ک. رشد مناسبات اجتماعی- اقتصادی در افغانستان قبل از انقلاب ثور. کابل: 1988.
- (Ранҷбар К. Рушди муносиботи иҷтимоӣ - иқтисодӣ дар Афғонистон қабл аз энкелаб-е саур. Кобул, 1988.)
- .258. رنجبر ک. انقلاب ملي دموکراتیک در شرایط مصالحه ملي. کابل، 1998.
- (Ранҷбар К. Энқилоб-е милли демократик дар шароит-е мусолеха-йе миллӣ. Кобул, 1998.)
- .259. رهمند ا! تاریخ روابط بین المللی افغانستان. – کابل: خراسان، 2013 - 320ص.
- (Рахманд А.А. Таърихи равобити байналмиллалии Афғонистон. - Кобул: Хурӯсон, 2013. -320c).
- .260. صیقل ا. افغانستان معاصر: تاریخ مبارزات و وقایع یک ملت . - کابل: «سباون», 2004. 501 ص.
- (Сайқал А. Афғонистони мусир: таърихи муборизот ва бақои як миллат. - Кобул: «Сабохун», 2004. 501 с.)
- .261. سمسوری ا. سقاوی دوم. کابل: دارالنشر، 1382 (2003) (2003).
- (Самсури А. Сақави-йе дуввум. Кобул: Дар-ул-нашр, 1382 (2003)).
- .262. Систем چند حزبی و حکومت ائتلاف سنگ پایه های دموکراتیزه کردن // کوشانی م. منشی اول کمیته مرکزی سازمان انقلابی زحمتکشان افغانستان // حقیقت انقلاب ثور. 1988. 4 سپتامبر.
- (Системаи чандҳизбӣ ва ҳукумати иттилофи санги пояҳои демократиза кардананд // Кушони М. Муншии аввали кумита марказии Созмони инқилобии заҳматкашони Афғонистон // Ҳақиқат-е инқилоб-е савр. 1988. 4 сент.)
- .263. اسپنتا ا. د. سیاست افغانستان: روابط از درون/ ر.د. اسپنта. - کابل، 2017 - 953ص.
- (Спанто Р.Д. Сиёсати Афғонистон: ривояте аз дарун/ Р.Д. Спанто. - Кобул, 2017. -953c.)
- .264. تامسن پ. جنگ های افغانستان. / پ تامسن.- کابل: 2010، 823ص.
- (Томсон П. Ҷангҳои Афғонистон / П.Томсон. - Кобул:2010-823c.)
- .265. اساسنامه حزب دمکراتی خلق افغانستان. - کابل، 1967.
- (Асосномаи Ҳизби демократии ҳалқи Афғонистон. - Кобул, 1967.)
- .266. فرهنگ م.م.س. افغانستان در پنج قرن آخر. /- تهران: 2005 - 1328 ص.

(Фарҳанг М.М.С. Афғонистан дар панҷ қарни охир. /- Техрон: 2005. - 1328с.)

-267. خیرخواه س.م. مجاهدین هسته و بی پناهی افغانستان/ س.م خیر خواه. - تهران: 1379 (2000) 195ص.

(Хайрҳоҳ С.М. МуҳоҷЭрони хаста ва бепаноҳи Афғонистон/ С.М.Хайрҳоҳ. - Техрон: 1379 (2000). -195с.)

1395. (Хлизад з. فرستاده از کابل تا کاخ سفید. سفر من در جهان آشفته/ ز خلیزاد. - کابل: عازم، 2017) 209ص.

(Халилзод З. Фиристода аз Кобул то Кохи Сафед. Сафари ман дар ҷаҳони ошуфта/ З.Халилзод. - Кобул: Озим,1395(2017). -209с.)

269. حبیبی ا. تاریخ مختصر افغانستان از زمان قدیم تا استقلال/ ا. حبیبی. - تهران: 1388.-411ص.

(Ҳабибӣ А. Таърихи муҳтасари Афғонистон аз замони қадим то истиқлол/ А.Ҳабибӣ. -Техрон: 1388. -411с.)

270. هزاره ف. ک. نژادنامه افغان/ ف.ک. هزاره. - تهران، 1993. -150ص.

(Ҳазора Ф.К. Нажодномаи Афғон /Ф.К. Ҳазора. - Техрон, 1993. -150с.)

271. (واعظی ح. نظام فدرالی در افغانستان: استراتیگی سزاوار فدرالیزم: ویژگیها و کارکرد ها، کابل: (2004

(Воъизӣ Ҳ. Низоми федералӣ дар Афғонистон: сратегияи сазовори федерализм: вижагиҳо ва коркардҳо Кобул, 2004.)

272. (حق شناس ش.ن. جنایات و دسیسه روس ها در افغانستان از امیر دوست محمد خان تا ببرک. - تهران: مرکز فرهنگی نمایندگی «جمیت اسلامی افغانستان» در تهران، 1984).

(Ҳақшинас Ш.Н. Чиноёт ва дасоиси русҳо дар афғонистон аз амир дустмуҳаммадхон то Бабрак. - Техрон: маркази фарҳангии намояндагии «Джамият-е іслам-йе Афғанистан» дар Техрон, 1984.)

. (حسین ش.م. «وش زلیان»- ادامه دهنده مبارزه آزادی بخش و دموکراتی. - کابل، 1985)

(Ҳасин Ш.М. «Виш-зальмиён» — идомадиҳандай муборизаи озодибахш ва демократӣ. - Кобул, 1985.)

274. (حکمتیار. گ دسیسه های پنهانی چهره های عریان. - تهران: مدد، 1378 .(1999)

(Ҳикматёр Г. Дасесаҳо-е пинҳон-е чехраҳо-йе урӯн. - Техрон: Мадад, 1378 (1999).)

- .275. (خسروشاهی ا. خ. نهضت اسلامی در افغانستان.- تهران: 1370 (1991) 1370 (Хусравшоҳӣ А.Х. Наҳзатҳои исломӣ дар Афғонистон. - Техрон, 1370 (1991).)
- .276. (شرق م. ح. کرباس پاش ہائی برہنہ پا. 1310 تا 1370 (1991-1931)، خاطرات دوکتور محمد حسن شرق.- پشاور، (1995).
- (Шарқ М. Х. Карбоспушҳои бараҳнапо. Розҳои нуҳуфта, ҷараёни пушти парда ва энкешофоти тақкондиҳанда. 1310 то 1370 (1931—1991). Ҳатират-е дуктур Моҳаммад Ҳасан Шарқ. - Пешовар, 1995.)
- .277. (خسروشاهی ا. خ. نهضت اسلامی در افغانستان.- تهران: 1370 (1991) 1370 (Хусравшоҳӣ А.Х. Наҳзатҳа-йе исломӣ дар Афғонистон. - Техрон, 1370 (1991).)
- .278. (الفت ا.ر. جهات و دست پشت پرده. [ب.م.[، 1358 (1979) 1358 (Ульфат А.Р. Ҷихад ва дастҳа-йе пуште парда. [Б. м.], 1358 (1979).)

Адабиёт бо забони англисӣ

279. Barnett R., Rubin R. The Fragmentation of Afghanistan. State Formation and Collapse in International System. Yale Univ. Press, 1995. P. 313.
280. Bradsher Henry. Afghanistan and the Soviet Union. USA, Durham, 1983. P. 49.
281. Dupree L. Afghanistan under the Khalq // Problems of Communism. 1979. Vol. 18, N 4. P. 38.
282. Dupree L. Afghanistan under the Khalq. P. 38.
283. Dupree L. Afghanistan. N. Y., 1980.
284. Ghobar M.G.M. Afghanistan in the Course of History. USA, Alexandria, 2001. Vol. 2. P. 206.
285. Giustozzi A. Koran, Kalashnikov and Laptop. L., 2007.
286. Human A. Afghanistan under the Soviet Domination. 1964—1983. P. 59.
287. Hyman A. Afghanistan. Under the Soviet Domination. 1964—1983. N. Y.: 10. Mac Milan Press, 1984. P. 59.

288. Male B. Revolutionary Afghanistan. N. Y., 1982. P. 47.
289. Mukerjee S. Afghanistan: from Tragedy to Triumph. P. 57.
290. Poullada Leon. The Failure of American Diplomacy in Afghanistan. World Affaire. Winter. 1982—1983. P. 244.
291. Roy O. Islam and Resistance in Afghanistan. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1986.
292. Rubin B. The Fragmentation of Afghanistan. State Formation and Collapse in the International System. Yale Univ., 1995.
293. ElazagBL. Exploring Federalism. Tuscaloosa, AL: Universityof AlabamaPress, 1987.

ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ МУАЛЛИФ ДОИР БА МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

**I. Мақолаҳои илмӣ дар маҷаллаҳои тақризшавандай тавсиянамудаи
Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон**

[1-М] И. Сунъатулло. Ҳукумати ваҳдати миллии Афғонистон (2014-2019): Мушкилоти таҳияи стратегияи сиёсати хориҷӣ ва роҳҳои татбиқӣ он [Матн] / И. Сунъатулло // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020, №10. – С. 324-328.

[2-М] И. Сунъатулло. Асосҳои концептуалии сиёсати хориҷии Ҷумҳурии исломии Афғонистон дар марҳилаи кунунӣ [Матн] / И. Сунъатулло // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020, №10. – С. 67 - 71.

[3-М] И. Сунъатулло. Проблемаи коркарди консепсияи ҳамоҳангардонии муносибатҳои этномиллӣ дар Афғонистон [Матн] /И. Сунъатулло // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020, №9. – С. 116 - 120.

[4-М] И. Сунъатулло. Таҷрибаи ҷаҳонии демократияи федеративӣ ва дарки он дар Афғонистон. / И. Сунъатулло // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022, №10. - С. 251 – 257.

[5-М] И. Сунъатулло. Ҳолати воқеии муносибатҳои этникую қавмӣ дар Афғонистон ва таъсири он ба системаи сиёсӣ / Г.Н. Зокиров, И. Сунъатулло // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022, №11. - С. 277 – 283.

Мақола ва фишурдаи интишорот дар мачмуаи маводи

конференсияҳо:

[4-М]. Исматуллои Сунъатулло. Дар мавриди федераликуонии Афғонистон аз мавқеи кишваршои манфиатдор. //Маводҳои конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалии «Масъалаҳо ва роҳу воситаҳои таҳқим ва такмили истиқлолияти Тоҷикистон». (12-уми майи соли 2021). - Душанбе, 2021. -С.152-164.

[5-М]. Исматуллои С. Вазъияти миллию этникии Афғонистон ва таъсири он ба низоми сиёсии кишвар. //Маводҳои конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ дар мавзуи «Нақши маориф дар мубориза бо ифротгароии сиёсӣ ва терроризм» (22 феврали соли 2022). - Душанбе, 2022. -С. 344-360.